

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI HİZMET İÇİ EĞİTİM
KURSLARINDA KIRAAT EĞİTİMİ
(İSTANBUL HASEKİ DİNİ YÜKSEK İHTİSAS
MERKEZİ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim ÖNGEL

İstanbul
Kasım-2020

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI HİZMET İÇİ EĞİTİM
KURSLARINDA KIRAAT EĞİTİMİ
(İSTANBUL HASEKİ DİNİ YÜKSEK İHTİSAS MERKEZİ
ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim ÖNGEL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

İstanbul
Kasım-2020

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

Üye

Dr. Öğrt. Üyesi Osman YILMAZ

Üye

Dr. Öğrt. Üyesi Mustafa TEMİMİ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali Güneş

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmet İçi Eğitim Kurslarında Kıraat Eğitimi (İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Örneği)” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte, bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tezi yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

İbrahim ÖNGEL

ÖNSÖZ

Kur’ân-ı Kerîm, Alak sûresinin ilk beş âyetinin Nur Dağı’nda nâzil olmaya başlamasından bugüne kadar hiçbir değişikliğe uğramadan gelmiştir. “Kesin olarak bilersiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz” (Hicr 15/9) âyeti bunun delilidir. Kur’ân’ın korunması lafız ve anlam merkezli olmak üzere iki türlüdür. Bunlardan lafız eksenli olanıyla kıraat ilmi ilgilenmektedir. Hz. Peygamber’den bu yana Kur’ân’ın lafzıyla ilgili korunmasına yönelik değişik kurumlar ihdas edilmiştir. Bu bağlamda tesis edilen kurumlardan biri de Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi’dir. Bu çalışmada mezkûr kurumun işleyişine yönelik bilgiler verilip daha sonra burada verilen eğitime dair anketler üzerinden birtakım değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Üç ana bölümden müteşekkil çalışmanın birinci bölümünde Hz. Peygamber’den bugüne kadarki kıraat eğitimi ele alınmıştır. Bu çerçevede konu; Hz. Peygamber (s.a.v.), sahâbe, tâbiîn dönemleriyle tâbiîn sonrası dönem olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir. İkinci bölümde Türkiye’de kıraat ilminin gelişmesine ve bugünlere gelmesinde önemli katkıları olan Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi’ndeki kıraat eğitimi ve programına dair birtakım bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise 2014 yılından önce mezun olan kursiyerler ile 2014 yılından sonra mezun olanlara yönelik anket çalışması ve bununla ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Ayrıca Haseki Eğitim Merkezi’nin ikinci dönem mezunlarından olup ilm-i kıraat alanında yaptığı çalışmalarla Abdurrahman Gürses Hoca’nın izini sürdürmeye çalışan ve bugüne kadar Haseki Eğitim Merkezi’nde kıraat hocalığı yapan Talip AKBAL Hoca’nın yanı sıra eğitim merkezinin 8. dönem kursiyeri olan ve hâlen burada kıraat hocalığı yapan Mahmut ERCAN hoca ile kıraat eğitimi üzerine bir mülakat yapılmış ve röportajlar ek olarak teze eklenmiştir.

Gece-gündüz demeden çalışmamın her aşamasında yardımını ve rehberliğini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR hocama; bizlerin “Nasıl olsa zaman geçecek. Önemli olan o zamanı doldurup dolduramadığımızdır” sözleriyle yüksek lisans yapmasına vesile olan Dr. Adil Bor hocama; yüksek lisans sürecinde kıraat grubuna desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Veysel AKKAYA ve Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ hocalarıma; bizleri kıraat eğitimi boyunca hep akademik çalışmaya

yönlendiren ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ‘aşere-takrîb-Tayyibe ilmini kendilerinden tahsil ettiğim hocalarım Talip AKBAL, Ramazan PAKDİL, Murat SEFİLOĞLU, Mehmet KILIÇ, İbrahim ÇAVDAR ve Mahmut ERCAN’a, hafızlık hocama, kıraat grubu arkadaşlarıma, birlikte görev yaptığım meslektaşlarıma; ayrıca bu yoğun süreçte yardımlarını esirgemeyen aileme, eşime ve çocuklarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İbrahim ÖNGEL
İstanbul-2020

ÖZET
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI HİZMET İÇİ EĞİTİM
KURSLARINDA KIRAAT EĞİTİMİ
(İSTANBUL HASEKİ DİNİ YÜKSEK İHTİSAS MERKEZİ
ÖRNEĞİ)

İbrahim ÖNGEL
Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri
Tez danışmanı: Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR
Ekim-2020, XV+155 Sayfa

İstanbul-Pendik Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi kıraat bölümü, Türkiye’de kıraat ilminin yeniden hayat bulduğu bir mekân olmuştur. Kıraat ilmine bu kadar hizmet etmiş ve ikiyüzden fazla mezun vermiş olan mezkûr eğitim merkezi ile programının ele alındığı bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, Kur’ân-ı Kerîm’in nâzil olmaya başladığı günden Cumhuriyet dönemine kadarki kıraat ilminin tarihi süreci; Hz. Peygamber (s.a.v), sahâbe ve tâbiîn dönemleriyle tâbiîn sonrası dönem, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kıraat eğitimi olmak üzere altı başlık altında incelenmiştir.

İkinci bölümde Haseki Dînî Yüksek İhtisas Merkezi’ndeki kıraat eğitimi ve programı incelenmiştir. Buna göre dersler, 1976’dan 2000 yılına kadar, hoca talebe ilişkisi içerisinde yürütülmüştür. 2000 senesinde Talip AKBAL hoca tarafından hazırlanan programla 2014 yılına kadar eğitim devam etmiş, 2014’ten sonra ise hali hazırdaki kıraat programı uygulamaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde ise kıraat bölümünden mezun olan kursiyerlerle eğitime devam edenler üzerinde, uzman kişilerle beraber, yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve mezkûr formdaki sorular araştırma grubuna yöneltilmiştir. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar için frekans ve yüzdelik değerlerinin yer aldığı tablolar hazırlanmış ve bu veriler grafiklere yansıtılmıştır. Nihayetinde elde edilen bu verilere göre açıklamalar yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Haseki, Kıraat, Kıraat Eğitimi, ‘Aşere, Takrîb.

ABSTRACT
PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS RECITATION
TRAINING IN SERVICE TRAINING COURSES
(EXAMPLE OF ISTANBUL HASEKI RELIGIOUS HIGH
SPECIALIZATION CENTER)

Ibrahim ONGEL
Master, Education Management
Thesis advisor: Doc. Dr. Ahmet GOKDEMİR
October-2020, XV+155 pages.

The Istanbul Pendik Haseki Religious High Specialization Center Recruitment Department has become a place where the science of Qur'an comes to life again in our country. This study, which has served so much in the science of Qur'an and has more than two hundred graduates, and this study, which deals with its program, consists of three main sections:

In the first chapter, the historical process of the Qur'anic science from the day the Qur'an began to emerge until the Republican Period. The Prophet (pbuh) period, the Companion period, the Tabiîn period, the post-Tabiîn period, the Ottoman period and the Republican era were studied under six headings.

In the second part, the recruitment training and program in Haseki Religious High Specialization Center will be examined. From 1976 to 2000, lessons were conducted in relation to the teacher demand. With the program prepared by Talip AKBAL in 2000, the training continued until 2014, and after 2014, the current recurring program was put into practice.

In the third part, a semi-structured interview form was prepared together with the trainees who graduated from the Qur'an department and the trainees who continue their education, and were directed to the trainees who are our research group. Tables with frequency and percentage values were prepared for the responses of the participants and these data were reflected in the graphics. Explanations were made according to these data.

Keywords: Haseki, Qiraah, Quranic Education, ‘Aşere, Takrîb.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
KIRAAT EĞİTİMİNİN TARİHİ SÜRECİ.....	4
1.1. Hz. Peygamber (S.A.V.) Dönemi.....	4
1.1.1. Hz. Peygamber Dönemi Kur’ân Eğitimi.....	4
1.1.2. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Kur’ân Okuyuşu.....	6
1.1.3. Kıraatlar Açısından Arzalar	7
1.1.4. Yedi Harf Ruhsatı.....	9
1.1.5. Hz. Peygamber Devrinde Kur’ân Eğitiminin Yapıldığı Yerler.....	10
1.2. Sahâbe Dönemi	12
1.2.1. Kur’ân’ın Kitap Haline Getirilmesi.....	13
1.2.2. Kur’ân’ın Çoğaltılması.....	16
1.3. Tâbiîn Dönemi	20
1.4. Tâbiîn Sonrası Dönem.....	21
1.4.1. Kur’ân’ın Noktalanması ve Harekelenmesi	22
1.4.2. Seb’a Tarîkinin Oluşumu	24
1.4.3. Seb’a Tarîkinin Sistemli Hale Getirilmesi	27
1.4.4. ‘Aşere Tarîkinin oluşması	29
1.4.5. Takip Edilen Usûl.....	30
1.4.6. Kur’ân ve Kıraat Eğitimi Verilen Kurumlar	32

1.4.6.1. Camiler	32
1.4.6.2. Medreseler	32
1.4.6.3. Küttâb	34
1.5. Osmanlı'da Kıraat Eğitimi	34
1.5.1. İbnü'l-Cezerî	35
1.5.2. Molla Gürânî	37
1.5.3. Ahmed el-Mesyerî	37
1.5.4. Ali b. Süleyman el-Mansûrî	38
1.5.5. Tarikler ve Meslekler	38
1.5.5.1. İstanbul Tarîki	38
1.5.5.2. Mısır Tarîki	39
1.5.6. Kıraat Eğitimi verilen Kurumlar	40
1.5.6.1. Camiler	40
1.5.6.2. Sıbyan Mektepleri	40
1.5.6.3. Dârülkurrâ	41
1.5.6.4. Evler	42
1.5.6.5. Tekke ve Zaviyeler	42
1.5.6.6. Türbeler	43
1.6. Cumhuriyet Dönemi Kıraat Eğitimi	43
İKİNCİ BÖLÜM	45
HASEKİ EĞİTİM MERKEZİ KIRAAT EĞİTİMİ	45
2.1. 2014 Öncesi Haseki Eğitim Merkezi Kıraat Eğitimi	46
2.1.1. Kıraat Derslerinde Uygulanan Yöntemler	46
2.1.1.1. Semâ	46
2.1.1.2. Arz	47
2.1.1.3. 'Aşere ve Takrîb Programları Ders Saatleri	49
2.1.1.4. 'Aşere Programında Verilen Dersler ile Takip Edilen Kitaplar	50
2.1.1.5. Takrîb Programında Verilen Dersler ile Takip Edilen Kitaplar	54
2.2. 2014 Sonrası Haseki Eğitim Merkezi Kıraat Eğitimi	55
2.2.4. Kıraat Derslerinde Uygulanan Yöntem (Usûl)	57
2.2.4.1. 'Aşere Programında Uygulanan Yöntem	57
2.2.4.2. Takrîb Programında Uygulanan Yöntem	58
2.2.5. 'Aşere ve Takrîb Programı Ders Saatleri	58

2.2.5.1. ‘Aşere Programı Ders Saatleri.....	58
2.2.5.2. Takrîb Programı Ders Saatleri.....	59
2.2.6. ‘Aşere ve Takrîb Programlarında Verilen Dersler ve Takip Edilen Kitaplar.....	59
2.2.6.1. ‘Aşere Programında Verilen Dersler ile Takip Edilen Kitaplar.....	59
2.2.6.1. Takrîb Programında Verilen Dersler ile Takip Edilen Kitaplar.....	68
2.2.7. ‘Aşere ve Takrîb Programlarında İstifade Edilen Yardımcı Kaynaklar..	74
2.2.7.1. ‘Aşere Programında İstifade Edilen Yardımcı Kaynaklar	74
2.2.7.2. Takrîb Programında İstifade Edilen Yardımcı Kaynakla.....	81
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	89

HASEKİ EĞİTİM MERKEZİ KIRAAT EĞİTİMİ DEĞERLENDİRMESİ 89

3.1. 2014 Yılı Öncesi Mezun Olan Kursiyerler Üzerinde Yapılan Araştırma	89
3.1.1. Halihazırda Kaç Yaşındasınız?	89
3.1.2. Eğitim Merkezine Başlama Yaşı.....	90
3.1.3. Doğum Yeri.....	90
3.1.4. Medenî Durumu	91
3.1.5. Eğitim Durumu.....	92
3.1.6. DİB Çalışma Süresi.....	92
3.1.7. Kıraat Eğitimine Başlamadan Önceki Göreviniz	93
3.1.8. Kıraat Eğitimini Tamamladıktan Sonraki Göreviniz	93
3.1.9. Kıraat Eğitiminin Ülkemizdeki Gerekliliği.....	94
3.1.10. Kıraat Eğitiminde Hafız Olmanın Gerekliliği	95
3.1.11. Kıraat Eğitimine Başlamadan Önce İslâmî İlimleri Öğrenmenin Gerekliliği..	95
3.1.13. Kıraat Eğitimi Süresi.....	97
3.1.14. Kıraat Eğitimi Amacı	97
3.1.16. Kursa Girmek için Sınav Yapılmalı mıdır?.....	99
3.1.17. Kıraat Eğitiminin Hayatınız Üzerindeki Etkisi	100
3.1.18. Zorlanılan Dersler	100
3.1.19. Dönem Sonu Sınavlarının Gerekliliği	101
3.1.20. Eğitim Müfredatının Yeterliliği	102
3.1.21. Mezun olduktan kıraat eğitiminin devamlılığının sağlanması	103
3.1.22. Kıraat derslerinde okuma metodu	103
3.1.23. Kurum tarafından verilmesi gereken statü	104

3.1.24. Eğitim merkezi fakülte iş birliği.....	105
3.2. 2014 Yılı Sonrası Mezun Olan Kursiyerler Ve Eğitime Devam Eden Kursiyerler Üzerinde Yapılan Araştırmalar	105
3.2.1. Şu Anki Yaş Aralığı	105
3.2.2. Eğitim Merkezine Başlama Yaşı.....	106
3.2.3. Doğum Yeri.....	107
3.2.4. Medenî Durumu	107
3.2.5. Eğitim Durumu.....	108
3.2.6. DİB'deki Çalışma Süresi.....	108
3.2.7. Kıraat Eğitimine Başlamadan Önce Görev Yapılan Unvan.....	109
3.2.8. Kıraat Eğitimini Tamamladıktan Sonra Yapmak İstedığınız/Yaptığınız Görev.....	109
3.2.9. Kıraat Eğitiminin Gerekliliği	110
3.2.10. Kıraat Eğitiminde Hafız Olmanın Gerekliliği	111
3.2.11. Kıraat Eğitimi Almak İstemenizdeki Amaç Nedir?	111
3.2.12. Kıraat Kursuna Başlamadan Önce Arapça Kitaplarını Okuyup Anlayabiliyor muydunuz?	112
3.2.13. Kıraat Eğitim Programından Memnun musunuz?.....	112
3.2.14. Kıraat Eğitim Müfredatı Yeterli midir?	113
3.2.15. Kıraat Eğitim Programında Yer Alan Kur'ân-ı Kerîm Meâl Dersi.....	113
3.2.16. Arapça	114
3.2.17. Kıraat-Anlam İlişkisi.....	115
3.2.18. Mûsikî.....	115
3.2.19. Kur'ân-ı Kerîm Tarihi	116
3.2.20. Kıraat Eğitiminde En Çok Zorlanılan Ders.....	116
3.2.21. Dönem Sonu Sınavlarda Başarısız Olanların Göreve Geri Dönmesinin Başarı Üzerinde Etkisi Nelerdir?	117
3.2.22. Kurum Tarafından Verilmesi Gereken Statü	118
3.2.23. Eğitim Merkezi Fakülte İş Birliği	119
SONUÇ.....	120
KAYNAKÇA	123
EKLER.....	142

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Hâlihazırdaki Yaşınız?.....	89
Tablo 3.2: Eğitim Merkezine Başlama Yaşınız?.....	90
Tablo 3.3: Doğum Yeriniz?.....	90
Tablo 3.4: Medenî Durumunuz?.....	91
Tablo 3.5: Eğitim Durumunuz?.....	91
Tablo 3.6: DİB’de Çalışma Süresiniz?.....	92
Tablo 3.7: Eğitim Merkezine Başlamadan Önceki Göreviniz?.....	93
Tablo 3.8: İhtisas Sonrası Göreviniz?.....	94
Tablo 3.9: Kıraat Eğitimi Ülkemizde Gerekli midir?.....	95
Tablo 3.10: Kıraat Eğitimi Almak İçin Hâfız Olmak Şart mıdır?.....	95
Tablo 3.11: Kıraat Eğitimine Başlamadan Önce İslâmî İlimlerin Tahsili Gerekli midir?.....	96
Tablo 3.12: Haseki Eğitim Merkezi’nde Alınan Kıraat Eğitimiyle Cami Müştemi- latlarında Verilen veya Özelden Alınan Kıraat Eğitiminin Değerlendirilmesi.....	96
Tablo 3.13: Kıraat Eğitim Süresi Yeterli midir?.....	97
Tablo 3.14: Kıraat Eğitimi Almak İstemenizdeki Amacınız Nedir?.....	98
Tablo 3.15: Kıraat Eğitim Kursları Gerekli midir?.....	98
Tablo 3.16: Kıraat Eğitimine Kursiyer Kabulü İçin Sınav Yapılmalı mıdır?.....	99
Tablo 3.17: Kıraat Eğitiminin Sosyal Hayatındaki Etkileri Nelerdir?.....	100
Tablo 3.18: Kıraat Eğitiminde En Çok Zorlandığınız Ders Hangisidir?.....	101
Tablo 3.19: Kıraat Eğitiminde Dönem Sonu Sınavları Gerekli midir?.....	101
Tablo 3.20: Kıraat Eğitim Müfredatı Yeterli midir?.....	102
Tablo 3.21: Mezun Olduktan Sonra Kıraat Eğitimi Verdiniz mi?.....	103
Tablo 3.22: Kıraat Derslerinde Okuma Metodu Nasıl Olmalıdır?.....	103

Tablo 3.23: DİB Tarafından Kıraat Bölümü Mezunlarına Hangi Statü Verilmelidir?.....	104
Tablo 3.24: Eğitim Merkezi ile İş Birliği Çerçevesinde Kıraat Bölümü Mezunlarına YÖK Tarafından Hangi Statü Verilmelidir?.....	105
Tablo 3.25: Halihazırdaki Yaşınız?.....	106
Tablo 3.26: Eğitim Merkezine Başlama Yaşınız?.....	106
Tablo 3.27: Doğum Yerinizi?.....	107
Tablo 3.28: Medenî Durumunuz?.....	107
Tablo 3.29: Eğitim Durumunuz?.....	108
Tablo 3.30: DİB'deki Çalışma Süresiniz?.....	108
Tablo 3.31: Eğitim Merkezine Başlamadan Önceki Göreviniz?.....	109
Tablo 3.32: Şu Anda Hangi Görevde Bulunmak istersiniz?.....	109
Tablo 3.33: Kıraat Eğitimi Gerekli midir?.....	110
Tablo 3.34: Kıraat Eğitimi Almak İçin Hâfız Olmak Şart Mıdır?.....	110
Tablo 3.35: Kıraat Eğitimi Almak İstemenizdeki Amacınız Nedir?.....	111
Tablo 3.36: Kıraat Eğitimine Başlamadan Önce Arapça Kitaplarını Okuyup Anlayabiliyor muydunuz?.....	112
Tablo 3.37: Kıraat Eğitim Programından Memnun musunuz?.....	112
Tablo 3.38: Kıraat Eğitim Müfredatı Yeterli midir?.....	113
Tablo 3.39: Kıraat Eğitim Programında Yer Alan Kur'ân-ı Kerîm Meâl Dersi	113
Tablo 3.40: Arapça.....	114
Tablo 3.41: Kıraat-Anlam İlişkisi.....	114
Tablo 3.42: Mûsikî.....	115
Tablo 3.43: Kur'ân-ı Kerîm Tarihi.....	115
Tablo 3.44: Kıraat Eğitiminde En Çok Hangi Derste Zorlandınız?.....	116
Tablo 3.45: Dönem Sonu Sınavlarda Başarısız Olanların Göreve Geri	

Dönmesinin Başarı Üzerinde Etkisi Nelerdir?.....	116
Tablo 3.46: Mezun Olduktan Sonra Kursiyerlere Kurum Tarafından Hangi Statü Verilmelidir?.....	117
Tablo 3.47: Eğitim Merkezi ile İlahiyat Fakülteleri Arasında İş Birliği Yapılmalı mıdır?.....	118

KISALTMALAR LİSTESİ

b	: bin
b.y.y	: basım yeri yok
C	: Cilt
çev	: Çeviren
<i>DİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed	: Editör
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
Ens	: Enstitüsü
Fak	: Fakültesi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İ.H	: İmam-Hatip
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
K.K.Ö	: Kur'ân Kursu Öğreticisi
K.Öğret	: Kur'ân Öğretmeni
M.İ.K.K.Ü	: Mushafları İnceleme Kıraat Kurulu Üyesi
M.K	: Müezzin-Kayyım
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: Neşreden
ö	: Ölüm tarihi

r.a	: Radıyallâhü anh
S	: Sayı
s.a.v	: Sallellâhu aleyhi ve sellem
t.y	: Tarih Yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter	: Tercüme
thk	: Tahkik eden
V.H.K.İ.	:Veri Hazırlama Kontrol İşletmeni
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

İlk vahyin “oku” şeklinde gelmesinin ardından kıraat, tertîl ve tilâvet kavramıyla ilgili verilen emirler; Hz. Peygamber’e Kur’ân-ı Kerîm’i güzel okuma ve ümmetine öğretme vazifesini yüklemiştir. Hz. Peygamber de Hz. Cebrail’den almış olduğu kıraati sahâbeye tilâvet etmiş, yazdırmış, okutmuş; bu bağlamda kendilerine “kurrâ” denilen ashâbı çeşitli beldelere Kur’ân’ı öğretmek üzere görevlendirmiştir.

Cumhuriyet’in kuruluşundan 1968 yılına kadar Türkiye’de kıraat ilmi, özverili hocaların gayretleriyle gayri resmî olarak okutulmuş; 1968 yılında ise dönemin Diyanet İşleri başkan yardımcısı Tayyar Altıkulaç’ın girişimiyle resmî olarak tahsil edilmeye başlanmıştır. 1976 yılında İstanbul Haseki Eğitim Merkezi’nin açılmasıyla kıraat eğitimi, eğitim merkezi düzeyinde hizmete giren ilk kurs olmuştur. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı Program Geliştirme Daire Başkanlığı tarafından, 2014 yılında, Haseki’de uygulanmak üzere kapsamlı bir şekilde kıraat (‘aşere-takrîb) eğitim programı hazırlanmış ve bu program, hizmet içi eğitim kurslarında uygulanmaya başlanmıştır. Çalışmanın konusu bu program üzerinden oluşturulmuştur.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de kıraat ilmi alanında önemli hizmetleri olan n Diyanet İşleri Başkanlığı Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Kıraat Bölümü’nde uygulanan kıraat eğitim programlarını incelemektir. Ayrıca mezkûr kurumda uygulanan programlar ve eğitim programında yer alan dersleri inceleyerek problem tesbiti yapmaktır. Araştırmanın diğer bir amacı yeni hazırlanacak olan programa ve kıraat bölümüne kursiyer olarak katılmak isteyenlere kıraat bölümünü tanıtmaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma DİB tarafından İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi bünyesinde yürütülen kıraat bölümü ve kıraat eğitim programı ile sınırlıdır. Diğer eğitim merkezleri ve müftülükler bünyesinde devam eden kıraat eğitimleri programları araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu bağlamda kıraat eğitimlerinin başlamış olduğu 1976 yılından bugüne kadar ulaşılabilen mezunlara ve eğitime devam eden kursiyerlere anket uygulaması yapılmıştır. Gönüllülük esası çerçevesinde oluşturulan

ankete 2014 yılından önce mezun olmuş kursiyerlerden 24 kişi, 2014'ten sonra mezun olan ve eğitime devam eden kursiyerlerden ise 30 kişi destek vermiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma, alanında ilk ve özgün olması yönüyle önemlidir. Araştırmanın birinci bölümünde literatür taraması yapılarak başlangıçtan bugüne kadarki kıraat ilmi incelenmiştir. İkinci bölümde DİB tarafından yayımlanan kıraat eğitim programı incelenmiştir. Bu çerçevede dersler, eserler ve makaleler incelemeye tabi tutulmuş ve bunlara ait alan taraması yapılarak elde edilen veriler araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Üçüncü bölümde ise anket ve sorulara verilen cevapların değerlendirilmesi yer almaktadır (bkz. Ek-I). Anketteki sorular, Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR hocanın gözetiminde seçilerek katılımcılara yöneltilmiştir. Soruların cevaplarının tasnifi yapılırken benzer olanlar bir araya getirilmiştir. Bu çerçevede katılımcıların verdiği cevaplar özenle incelenerek konuya dair sayısal veriler elde edilmiştir. Oluşturulan bu veriler tablo ve grafiklerle gösterilerek bunlarla ilgili gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Tezin Önemi ve Özgün Değeri

Yarım asırdır kıraat eğitimine devam ederek Türkiye’de kıraatın neşv-ü nemâ bulmasına vesile olan Haseki kıraat bölümü ve eğitimiyle ilgili çalışmanın yapılmamış olması, konu üzerinde araştırma yapılmasına sevk etmiştir.

Araştırma, kıraat eğitimi ve programı üzerinde yapılan ilk çalışma olması ve kıraat eğitiminin sorunlarının incelenmesi bakımından; ayrıca eğitim veren hocalar, mezun olan ve eğitime devam kursiyerlerin bakış açısıyla ilgili veriler sunması açısından önemlidir. Bu çalışma kıraat eğitimi veren üstatlara, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ilgili birimlerine ve kıraat eğitimine ilgi duyan Kur’ân gönüllülerine bilimsel veriler ortaya koyması yönüyle de son derece önemlidir.

Araştırmanın Kaynakları

Tez, kıraat alanıyla ilgili olduğu için, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-‘aşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kıraati'l-‘aşr* gibi ilm-i kıraat alanında yazılmış eserler, bu çalışmada birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Araştırmanın birinci bölümünde Abdülhamit Birişik’in *Kıraat İlmi ve Tarihi* eserinde olduğu üzere kıraat ilminin tarihi süreçlerine değinen müstakil eserler ve Ahmet Gökdemir’in *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır*

Tariki Kurrâları isimli doktora tezindeki gibi bilimsel araştırmalara müracaat edilmiştir. İkinci bölümde Haseki Eğitim Merkezin’deki eğitim süreçleriyle alakalı Talip Akbal’ın hazırlamış olduğu “Haseki Ders Notlarım” ile “Kıraat Eğitim Programı” gibi kaynaklardan istifade edilmiştir. Ayrıca “DİB Kıraat Eğitim Programı” bu çalışmada başvurulan önemli kaynaklar arasındadır. Son bölümde ise kursiyerlerin anket sorularına verdikleri cevaplardan istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRAAT EĞİTİMİNİN TARİHİ SÜRECİ

1.1. Hz. Peygamber (S.A.V.) Dönemi

1.1.1. Hz. Peygamber Dönemi Kur'ân Eğitimi

Arap yazısı, İslâmiyet'in yeryüzünü şereflemesiyle birlikte yeni bir döneme girilmiştir. Şöyle ki başlangıçta basit bir halde bulunan Arap yazısı,¹ vahiyle şereflenince yeni hayat nizamının en önemli aracı haline gelmiştir. Bu bağlamda nâzil olan ilk beş âyetin okuma ve yazmaya ait bir emir² olması ile insan bilgisinin yegâne öğretim vasıtası olan kalemin övülmesi, ilham verici bir olaydır.³ Kur'ân'ı Kerîm'in bu ve benzeri âyetler ışığında yazılarak muhafazası işi de Arap yazısının gelişmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır.

Cahiliye döneminde Araplar, sözlü kültürü daha etkin kullanmaları sebebiyle günlük hayatta yazıya çok fazla ihtiyaç duymamışlardır. Bu sebeple okuma yazma bilenlerin sayısı azdır.⁴ Nitekim Kureyş'te sadece on yedi erkeğin yazıyı bildiğini ifade eden rivayetler, bu durumu göstermektedir.⁵ Bu meyanda Hz. Peygamber, vahyin gereği olarak yazı faaliyetlerine çok önem vermiş ve çocuklara okuma-yazma öğretmenin babalar için kaçınılmaz vazife olduğunu her fırsatta dile getirmiştir.⁶ Bedir Gazvesi'nde esir edilen Mekkeli okuryazarların, Medineli çocuklardan onar tanesine okuma-yazma öğretmek suretiyle serbest bırakılmaları da bu fikri desteklemektedir.

¹ Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, ter. Kemal Kuşçu (İstanbul: 1967), 15; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 61.

² "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak"tan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir." ('Alak, 1-5).

³ Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 51.

⁴ Mustafa el-A'zamî, "Asr-ı Saadet'te Yazı ve Vahiy Kâtipleri", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 1, 153.

⁵ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Ömer Enis et-Tabbâ' (Beyrut: 1377), 660-661.

⁶ M. Nihat Çetin, "Yazı", *DİA*, 3, 276.

Ayrıca Suffa okulunun yaptırılması, mescitlerin okul olarak kullanması, sahabeye hüsn-ü hattın öğretilmesi için Abdullah b. Sa'd b. Âs ile Übâde b. Sâmî'tin görevlendirilmesi,⁷ Rasûlullah'ın (s.a.v.) Medine'de eğitim-öğretim alanında yaptığı en büyük devrimlerdendir.

Rasûlullah (s.a.v.) nâzil olan âyetlerin ezberlenmesinin yanında, bunların sayıları 40'a ulaşan vahiy kâtipleri aracılığıyla muhtelif malzemeler⁸ üzerine yazılmasını sağlamıştır. Konuyla ilgili Mekke'de ilk vahiy kâtipliğini Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh,⁹ Medine'de ise ilk vahiy kâtipliğini Übey b. Kâ'b'ın yaptığı ve onun yokluğunda Zeyd b. Sâbit'in bu görevi yerine getirdiği ifade edilmektedir.¹⁰ İlgili rivayetler incelendiğinde başka vahiy kâtiplerinin varlığı da ortaya çıkmakla birlikte Hz. Ali, Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit, Übey b. Kâ'b¹¹ gibi ashabdan bazılarının diğerlerine göre daha düzenli biçimde kâtiplik yaptıkları sonucuna varılır.¹²

Vahiy meleği bazen bir âyet, bazen birkaç âyet, bazen de sûre olarak Rasûlullah'a (s.a.v.) vahiy getirmiştir. Vahiy geldiği zaman, Rasûlullah hemen vahiy kâtiplerini çağırır ve gelen vahiy yazdırmıştır. Yazılan vahiylerin kontrolünü yapmak için de okunmasını ister ve eğer bir yanlışlık yapılmışsa hemen düzeltirmiştir; daha sonra gelen

⁷ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 62.

⁸ Vahyin yazıldığı muhtelif malzemeler; develerin kürek ve kaburga kemikleri (azm), tabaklanmış deri parçaları (edîm), yaprak taşlar (lihâf), hurma dallarının uygun yerleri (asib), seramik parçaları (hazef), tahta (kateb), parşömen (rakk) ve papirüslerdir. (Müsned, V, 185; Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *el-İtkan fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb Erbuğa (Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 1987), 1, 185-186; Hamîdullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, çev. Abdülaziz Hatip-Mahmud Kanık (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 44.

⁹ Şihâbüddîn İbn Hacer Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buharî* (Beyrut), 9, 19; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 68.

¹⁰ M. Suat Mertoğlu, "Vahiy Kâtibi", *DİA*, 42, 447-449.

¹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, nşr. Mahmûd Firdevs el-'Azîm (Dımaşk: 1997), 1, 622-623.

¹² M. Suat Mertoğlu, "Vahiy Kâtibi", *DİA*, 42, 448.

vahiyler arasında nereye konulması gerektiğini de söylemiştir. Nihayetinde kâtiplerin yazmış olduğu âyet veya sûreler ashaba tebliğ edilmiştir.

Hız. Peygamber hem ibadetlerinde hem de günlük hayatta çokça Kur'ân okurken, Müslümanları da Kur'ân'ı okumaya ve öğrenmeye teşvik etmiştir. Ashabın da günlük hayatta en başta gelen meşguliyetlerinin başında Kur'ân okumak gelmiştir. Onlar, sadece namazlarda değil; aynı zamanda mescitlerde ve değişik ev toplantılarında da¹³ Kur'ân okumuşlardır. Bu esnada Kur'ân-ı Kerîm ile meşgul olmanın faziletiyle ilgili hadis-i şeriflerin¹⁴ etkisiyle Kur'ân'ı ezberleyen sahabelerin sayısı bir hayli çoğalmıştır. Hız. Peygamber hayatta iken hafız sahabelerin sayısı tespit edilememiştir. Ancak hicretin 4. yılı başlarında Bi'rîmaûne Vak'asında (4/625) 70 kadar hafızın, Hız. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra gerçekleşen Yemâme savaşında da (12/623) rivayetlere göre 500 ile 700 kadar hafızın şehîd edildiği bilinmektedir.¹⁵ Bu rakamlar ashabın Kur'ân'ı ezberlemesi hususundaki gayretleri göstermesi açısından oldukça önemlidir. Şuna da değinmek gerekir ki Kur'ân-ı Kerîm'in bugüne kadar değişikliğe uğramadan gelmesi, Yüce Allah'ın koruma¹⁶ altına almasının yanında Rasûlullah'ın (s.a.v) vahyi yazı ve hıfz gibi ilave tedbirlerle -nebevî metotlarla- sağlanmıştır.

1.1.2. Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân Okuyuşu

Hız. Peygamber, Cebrail (a.s) tarafından eğitilmiş; o da almış olduğu eğitimi ashabına uygulamış ve bu uygulama bugüne dek işin ehli üstatlar tarafından Kur'ân ve kıraat eğitiminin temel metodu haline gelmiştir. Dolayısıyla onun Kur'ân okuyuşu ile ilgili nakledilen rivayetlere bakıldığında Kur'ân ve kıraat eğitiminde ihtiyaç duyulan yöntemleri görmek mümkün olacaktır.

¹³ M. Said Şimşek, "Asr-ı Saadet'te Kur'ân ve Sünnetin Anlaşılması", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 1, 221.

¹⁴ M. Yaşar Kandemir vd., *Riyâzü's-Sâlihîn* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2006), 5, 91-157.

¹⁵ Mehmed Sofuoğlu, *Kur'ân'ın Faziletleri* (İstanbul: Türdav Yayınları, 1978), 9; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 58.

¹⁶ "Şüphesiz o Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indirdik. Onun koruyucusu da elbette biziz." (Hicr, 15/9).

Hız. Peygamber, Kur'ân'ı talim ve tecvid kurallarına riayet ederek okumuştur. O, okumaya başlamadan önce "*Kur'ân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın*"¹⁷ emri gereğince okumaya *isti'aze* ile başlamış; "*Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane oku*."¹⁸ emri gereğince de acele etmeden karşısındaki muhatabının rahatça anlayabileceği bir şekilde tane tane okumuştur. Nitekim Enes b. Mâlik'e, Hız. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunun nasıl olduğu sorulunca; o da uzatılması gereken harfleri uzatarak okuduğunu söylemiştir. Şöyle ki, Enes b. Mâlik: "بسم الله الرحمن الرحيم" okumuş ve Hız. Peygamber "بسم الله" (besmeledeki) lââm harfini, "الرَّحْمَن" daki "mim" harfini ve "الرَّحِيم" daki "mim" harfini uzatırdı, demiştir.¹⁹ Yine Enes b. Mâlik, Hız. Peygamber'in genellikle âyetlerin sonlarında durarak okuduğunu söylemiş ve Fâtiha sûresini örnek olarak okumuştur. Şöyle ki Hız. Peygamber اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ dedikten sonra durmuş, الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ âyetini tilâvet etmesinin ardından yine vakf yapmıştır.²⁰ Ümmü Seleme de kendisine Hız. Peygamber'in Kur'ân okuyuşu sorulduğunda; onun kıraatini, harf harf, tane tane okurdu²¹ şeklinde açıklamıştır.

1.1.3. Kıraatlar Açısından Arzalar

Hız. Peygamber (s.a.v.) devrinde Kur'ân'ın metninin hem zihinlerde hem de yazılı metinlerde kontrolü her yıl Ramazan ayına gerçekleşen arzalarla yapılmıştır. Hadis-i şeriflerden öğrenilen bilgilere göre arza; Cebrail (a.s.) ile Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Ramazan ayında bir araya gelip, karşılıklı olarak o zamana dek nâzil olan âyetleri ve sûreleri okuyup kontrol etmeleridir. Bu olay nüzûl süreci boyunca her yıl devam etmiştir. Ancak Rasûlullah'a (s.a.v.) vahyin indirilmesinin tamamlandığı sene bu karşılıklı okuma işi iki defa yapılmış ve arza-i ahîra olarak adlandırılmıştır.²²

¹⁷ Nahl, 16/98.

¹⁸ Müzzemmil, 73/4.

¹⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim, "Fedâilü'l-Kur'ân", *el-Câmi'u's-Sahîh* (İstanbul: 1981), 6, 112.

²⁰ İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned* (Beyrut: ts.), 6, 288.

²¹ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen* (İstanbul: 1992), 2, 154; et-Tirmîzî Ebû İsa b. Serve, *es-Sünen* (İstanbul: 1992), 5, 175.

²² Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1995), 1, 241.

Rivayetlerde bu arzaların Ramazan ayının gecelerinde yapıldığı,²³ Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı okuyup Cebrail'in (a.s.) dinlediği,²⁴ bazı rivayetlerde Cebrail'in (a.s.) okuduğu Hz. Peygamber'in dinlediği,²⁵ bir kısım rivayetlerde ise karşılıklı olarak okuduklarına²⁶ dair rivayetler zikredilmektedir. Nakledilen rivayetlerde Ramazan ayında Kur'ân'ı Kerîm'in Cebrail (a.s.) ile Hz. Peygamber arasında mukabele edildiği bilgisi kesindir. Bu bilgi, İbni Abbas'tan gelen nakilden öğrenilmektedir. Buna göre o, “Hz. Peygamber, Kur'ân'ı Cibril'e her Ramazan'da arz ederdi. Arz ettiği gecenin sabahında da esen rüzgârdan daha cömert olurdu. Kim ne isterse verirdi. Vefat ettiği yıl ise iki defa arz olundu”²⁷ demiştir. Türkiye’de ve İslâm coğrafyasında her yıl üç aylarda ve özellikle Ramazan ayında gerçekleşen mukabele geleneği bu uygulamadan gelmektedir. Kur'ân'ın, Ramazan ayında nâzil olmaya başlamasının yanı sıra bu aylarda yapılan ibadetlerin daha faziletli olduğuna dair rivayetlerin varlığı bu geleneğin yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında yapılan bu uygulama, geçmişten bugüne kadar Kur'ân öğretiminde kullanılmıştır. Nitekim ilk dönemde Hz. Peygamber'in Cebrail'e (a.s.) okumasına veya sahabenin Hz. Peygamber'e okumasına arza denilirken, bugünkü eğitim sisteminde öğrencinin dersini hocasına okuması²⁸ da arza olarak adlandırılmaktadır. Gerçekleştirilen arzalar ve bunların yansıması olarak yüzyıllardır okunan mukabelelerle Kur'ân eğitiminde kullanılan arzalar, Kur'ân-ı Kerîm'i korumak için nasıl bir şekilde titiz davranıldığını göstermektedir.

²³ Abdülbaki Turan “Arza”, *DİA*, 3, 446-447.

²⁴ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 7.

²⁵ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 7.

²⁶ Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 5; Müslim, Ebü'l Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *el- Câmi'u's-Sahih*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1374/1955).

²⁷ İbn Hanbel, “*Müsned*”, 1/231.

²⁸ Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 36-37.

1.1.4. Yedi Harf Ruhsatı

Kur'ân-ı Kerîm, okuma ve yazmanın yaygın olmadığı Arap Yarımadası'nda nâzil olmaya başlamıştır. Yüce Allah, هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ "Ümmîler içerisinde, kendilerine âyetleri okuyan, onları arıtan, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir Peygamber gönderen O'dur"²⁹ ve "Allah'a ve ümmî olan peygambere inanın. Ki o Peygamber, Allah'a ve sözlerine inanmıştır"³⁰ ifadeleriyle Kur'ân'ın indirildiği toplumun durumunu dile getirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Kureyş lehçesiyle,³¹ Mekke'de nâzil olmaya başlamıştır. Mekke toplumunun büyük bir çoğunluğu ise Kureyş kabilesi ve buna bağlı bulunan diğer kabilelerden oluşmaktadır. Hz. Peygamber, Medine'ye hicret edince Kur'ân'ın dili ve üslûbu burada yaşayan bazı kabilelere zor gelmeye başlamıştır. Zira o dönemlerde insanların kendi kabilesinin kullanımına aykırı olan şeyleri benimsemeleri zorlaşmaktadır.³² Çünkü kelimeler, kabileler tarafından farklı şekilde telaffuz edilirken bazı kelimeler sadece bazı kabileler tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla yedi harf ruhsatı bu sıkıntıların yaşandığı Medine döneminde verilmiştir.

Burada yedi harf ruhsatının verilmesiyle ilgili rivayetlerin en meşhuru olan Ömer b. Hattâb'ın naklettiği hadisle yetinilecektir. Hz. Ömer, konuyla ilgili başından geçen olayı şöyle anlatmıştır: " Rasûlullah (s.a.v.) hayatta iken, Hişâm b. Hakîm'in namazda Furkân sûresini Hz. Peygamber'den öğrenmiş olduğumdan başka bir şekilde okuduğunu duydum. Neredeyse kızgınlığımdan üzerine atılacaktım. Namazını bitirinceye kadar sabrettim, sonra ridasını göğsünün üzerine topladım ve:

- "Okumuş olduğun bu sûreyi bu şekilde sana kim okuttu?" diye sordum.
- O, " Bana bu sûreyi Rasûlullah okuttu" dedi.
- Ben de "Yalan söylüyorsun. Çünkü Rasûlullah bana, bu sûreyi senin okuduğundan başka bir şekilde okuttu" dedim ve onu alıp Rasûlullah'ın huzuruna götürerek:

²⁹ Cum'a, 62/2.

³⁰ A'râf, 7/158.

³¹ Abdûlbaki Turan, "Arza", 446-447.

³² İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: 1973), 39-40; Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 38.

- "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben bunu Furkân sûresini senin bana öğrettiğinden başka bir türlü okurken duydum, dedim. Rasûlullah da bana:
- Hişâm'ı bırak" dedikten sonra Hişâm'a: Oku! buyurdu. O da daha önce mescitte okuduğu gibi okudu. Hz. Peygamber, "Böylece nazil oldu", dedi. Sonra bana da "Oku!" dedi. Ben de ona bana okuttuğu gibi okudum. Hz. Peygamber, "Böylece nazil oldu", dedi ve sonrasında 'Muhakkak ki Kur'ân, yedi harf üzere nazil olmuştur. Bunlardan kolayınıza geleni okuyun', buyurdu."³³

Bu ruhsatın verilmiş olması Kur'ân'ı isteyeninin istediği şekilde okuyabileceği anlamına gelmemektedir. Bilakis okuyuşun Arap dili gramerine uygun olması, manayı değiştirmemesi, bizzat Hz. Peygamber'den sâdır olması ve sahih bir isnadla Hz. Peygamber'den rivayet edilmiş olması gibi şartlara hâiz olması gerekir.

Bu konudaki rivayetler incelendiğinde âlimlerin şu konuda görüş birliğine vardıkları kanaatine varılmıştır. Buna göre yedi harf ruhsatı, Müslümanların Kur'ân-ı Kerîm'i kolayca okuyup anlamaları, Kur'ân'ın farklı kabileler arasında hızlı bir şekilde yayılması ve İslâm'ı yeni benimseyen Müslümanların, Kur'ân'dan soğumaması vs. gayelerle Allah-u Teâla'nın kullarına tanıdığı olduğu bir rahmettir.

1.1.5. Hz. Peygamber Devrinde Kur'ân Eğitiminin Yapıldığı Yerler

Mekke'de, İslâm tarihinde ilk eğitimin yapıldığı yer olması açısından, Erkâm'ın Evi'nin (Dâr'ul Erkâm) önemli bir yeri vardır. Zira gelen vahiyler burada okunmuş, yazılmış ve temel dini bilgiler burada öğretilmiştir. Ayrıca İslâm'ın yayılmasında dönüm noktası sayılan Hz. Ömer'le Medine'ye muallim olarak gönderilecek olan Mus'ab b. Umeyr de burada Müslüman olmuş ve dini bilgilerini burada öğrenmişlerdir. Bu mekânın yanı sıra müşriklerin, Müslümanların Kâbe'de ibadeti ve Kur'ân okumalarına engel olması üzerine Hz. Ebûbekir ve Ammar b. Yâsir gibi durumu müsait olanlar da kendi evlerini mescit haline getirmişler; ibadetlerini ve Kur'ân okumalarını buralarda yapmışlardır.

Hz. Peygamber döneminde Kur'ân eğitimi Medine'de zirve yapmıştır. Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince hemen bir mescit ve mescidin bitişiğinde yatılı bir okul olan Suffe'yi inşâ ettirmiştir. Suffeyi; muhacirler, bekarlar, Arap kabilelerinden Müslüman

³³ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 5, 27; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 270; et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), *Kırâât*, 2, (hn. 2944).

olup Medine'ye göç edenler ve ilim tahsil etmek isteyenler oluşturmuştur. Burası, mescidin hemen yanında gündüzleri eğitim için geceleri de yatakhane olarak kullanılması için inşa edilmiştir.³⁴ Yatakhane olarak inşa edilen bölüm ise daha geniş alanı kaplamıştır. Suffe, İslâm'da ilk üniversiteyi teşkil etmiş, Rasûlullah (s.a.v.) da burada ders vermiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in dışında bazı sahâbeler de bu kurumda Kur'ân öğreticiliği yapmışlardır. Örneğin Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654) Suffe'de eğitim veren kişilerdendir.³⁵ Ayrıca Ensar'dan bazıları gündüzleri buraya gelip derslere katılmış, akşam olunca da evlerine dönmüşlerdir. Suffe ashabı, zamanlarının büyük bir kısmını Kur'ân eğitimi için ayırmışlardır. Bunlar, Kur'ân âyetlerini aralarında müzakere edip ilim tahsiliyle meşgul olmuşlardır.³⁶ Suffe ashabının giderleri ise zenginlerle burada kalıp gündüzleri çalışan bazı kimseler tarafından karşılanmıştır.³⁷

Hz. Peygamber, İslâmiyet'in geniş alanlara yayılmasıyla, Medine dışındaki beldelere İslâm'ı anlatmak ve Kur'ân öğretmek için birisini göndereceği zaman, gönderilecek kişiyi buradan seçmiştir. Nitekim Suffe ashabında ilimle meşgul olanlar; aynı zamanda İslâm ordusunda görev alma, müezzinlik vazifesini yerine getirme ve diplomatik faaliyetlerde³⁸ bulunma gibi vazifeleri yerine getirmişlerdir. Suffe, ihtiyacı karşılayamaz hale gelince hicrî 623'ten itibaren Medine'nin bazı mahallelerinde mescitler açılmış ve buralar, "Dârülkurrâ" diye isimlendirilmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in sağlığında Medine'de dokuz küçük okul açılmış ve buralar mescit olarak kullanılmıştır.³⁹

³⁴ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Yeni Şafak Kültür Yay, 2003), 2, 179.

³⁵ Selahaddin Parlatır, "Asr-ı Saadet'te Eğitim", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 3, 192.

³⁶ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 139.

³⁷ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-îdariyye* (Fas: 1346 h), 1, 476.

³⁸ Ebû Hureyre kabilesi olan Devs'in elçisi olması hususunda bk. Akif Köten, "Asr-ı Saadet'te Suffa Ashabı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 3, 280.

³⁹ Kettânî, 1, 56; İbn Abdi'l-berr, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb* (Haydarabad: 1318-1319 h), 1, 247.

1.2. Sahâbe Dönemi

Kur'ân'ı okumak ve ezberlemek için birbirleriyle yarışan ve “Onlar, geceleri secdeye kapanarak, Allah'ın âyetlerini okurlar”⁴⁰ emri gereğince geceleri Kur'ân okuyan ashabın evlerinin önünden geçenler, arı uğultusu gibi Kur'ân sesi işittiklerini⁴¹ belirtmişlerdir. Gündüzleri ise mescitten Kur'ân sesleri eksik olmamıştır. Öyle ki onlar, okuduklarıyla birbirlerini şaşırtmasınlar diye bazen Hz. Peygamber tarafından kısık sesle okumaları gerektiğine dair⁴² uyarılmışlardır.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra da sahâbenin Kur'ân'a meyli hız kesmeden devam etmiştir. O hayatta iken Kur'ân'ı ezberlemeyip, emirlerini ve yasaklarını hayatlarına tatbik eden ashabdan bazılarının onun vefatından sonra Kur'ân'ı ezberlemeye olan hırsları artmıştır. Nitekim Hz. Ömer'in Kur'ân'ın cem'inin yapılmasına sebep olarak Hz. Ebûbekir'e Yemâme Savaşı'nda çok sayıda hafızın şehîd edildiğini⁴³ göstermesi bunun göstergesidir.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra birçok sahâbe farklı şehirlere gitmişler ve orada Kur'ân öğretimine başlamışlardır. Bunlardan Muâz b. Cebel ve sonra Abdullah b. Abbas Mekke'de,⁴⁴ Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra'da,⁴⁵ Ebû'd-Derdâ ise Şam'da⁴⁶ Kur'ân öğreten kişiler olmuşlar ve bu kişiler bulundukları bölgelerde kıraatleriyle anılır olmuşlardır. Bu esnada Kur'ân'ı bizzat Hz. Peygamber'den öğrenen ve hem zabt hem de okuyuş güzelliğine sahip olan ashabdan bazılarının ismi ön plana çıkmıştır. Nitekim Rasûlullah bir gün “Ümmetimin en iyi Kur'ân okuyanı Übey'dir”⁴⁷ demiş, başka bir

⁴⁰ Âli İmran, 2/113.

⁴¹ Zûrkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1, 241.

⁴² Ebû Dâvûd, *Salât*, 315.

⁴³ Bûharî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 3.

⁴⁴ Ahmed Emin (1373/1954), *Fecrü'l-İslâm* (Beyrut: 1969), 10. baskı, 184; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 107.

⁴⁵ Aynı yer.

⁴⁶ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 189.

⁴⁷ Bûharî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 8.

gün Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye "Ey Ebû Mûsâ! Sana Dâvûd Peygamber'in nağmelerinden bir nağme verilmiştir", buyurmuştur.⁴⁸ Yine bizzat Übey'e de "Allah bana, Kur'ân'ı sana okutmamı emretti", demiş; bunun üzerine Übey, "Allah beni sana isim olarak söyledi mi?" diye şaşkınlığını ortaya koyunca, Rasûlullah da "Evet" cevabını vermiştir.⁴⁹ Hz. Peygamber'in bu kişileri zikretmesi, onların harflerin mahreçlerini, telaffuz keyfiyetlerini, kıraat farklılıklarını ve nâsih-mensûhuna dair bilgileri sebebiyledir.

Hz. Ömer, Kur'ân hocalarına⁵⁰ ve öğrencilerine maaş bağlamış; bu bağlamda Humus'a Ubâde b. Sâmî'ti, Filistin'e Muâz b. Cebel'i, Şam'a da Ebü'd-Derdâ'yı Kur'ân öğretmeleri için görevlendirmiştir. Görevlendirdiği kişiler de özel olarak ya da gruplar halinde mescitlerde insanlara Kur'ân eğitimi vermişlerdir. Nitekim Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin 300 civarında hafızının olduğu; Ebü'd-Derdâ'nın ise 1600 civarında öğrencisinin bulunduğu ve bunları onar kişilik gruplara ayırıp hepsinin başına bir öğretici tayin ettiği, kendisinin de bazen mihrapta bazen de öğrencilerin arasında dolaşarak sorulan suallere cevap verdiği bildirmiştir.⁵¹ Ayrıca vali olarak görevlendirdiği kişiler, sorumlu oldukları bölgelerde yapılan Kur'ân eğitimleri hakkında Hz. Ömer'e bilgi vermişlerdir.⁵²

1.2.1. Kur'ân'ın Kitap Haline Getirilmesi

Hz. Peygamber döneminde Kur'ân, ezberlenmek ve yazılmak suretiyle korunmuştur. Ancak vahiy, Rasûlullah'ın (s.a.v.) vefatına kısa bir zaman kalana kadar devam ettiği için Kur'ân iki kapak arasında bir kitap haline getirilememiştir.⁵³ Bununla beraber Kur'ân'ın tamamı, vahiy kâtiplerinin yazdığı malzemelerde ve onu ezberleyen

⁴⁸ Bûharî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 31.

⁴⁹ Bûharî, *Menâkıbü'l-ensâr*, 16; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 245-246; "Fedâilü's-sahâbe", 121-122.

⁵⁰ Buhârî, *Selem*, 16.

⁵¹ Abdullah Aydın, "Ebü'd-Derdâ", *DİA*, 10, 311-312.

⁵² Nûmânî Şiblî, *Asr-ı Saadet*, trc. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Eser Neşriyat, 1974), 4, 51.

⁵³ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm* (İzmir: Nil yayınları, 1993), 123; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 146.

sahâbenin hafızalarında kayıt altına alınmıştır.⁵⁴ Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'ân'ın iki kapak arasında neden toplanmadığına birçok İslâm âlimi cevap aramıştır. Verilen cevapların tümünde vahiy sürecinin devam etmesi⁵⁵ bu duruma en temel sebep olarak gösterilmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebubekir döneminde, yalancı peygamberler türemiş ve bunlar insanların İslâm dininden dönmeleri (irtidat) için çalışmalar yürütmüşlerdir.⁵⁶ Bu çalışmalarda bulunan ve kendisini peygamber ilan edenlerden biri de Müseylime'dir. Hz. Ebûbekir bu irtidat (dinden dönme) hareketlerini bastırmak üzere eli silah tutan herkesin katıldığı bir askeri kuvvet göndermiştir. Yemâme diye bilinen savaşta birçok hafız sahâbe şehîd olmuştur.⁵⁷ Bu durum, Hz. Ömer'i kaygılandırmış ve o, halife Hz. Ebûbekir'e endişesini aktarmış ve istişareler neticesinde bu iş için birtakım özellikleri sebebiyle Zeyd b. Sâbit görevlendirilmiştir.⁵⁸ Yapılması istenen görev çok hassas olduğundan insanların zihinlerinde en ufak bir tereddüte mahal bırakmayacak kuralların belirlenmesi gerekmiştir. Zeyd b. Sâbit, bu durumda iki sağlam prensip belirlemiştir:

1. Getirilen âyetlerin ezberlenmiş olması,
2. Getirilen âyetlerin Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığıнын iki şahitle ispat edilmesi.

⁵⁴ Bedruddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, *el-Bürhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Mısır: 1972), 2. bs., 1, 239.

⁵⁵ Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 72.

⁵⁶ Şiblî, *Asr-ı Saâdet*, 4, 51.

⁵⁷ Yemâme savaşında 700'ü hafız olmak üzere 2200 kişinin şehîd edildiği rivayet edilmektedir. Bkz. Ahmet Önkâl, "Müseylimetülkezzâb", *DİA*, 32, 91-92.

⁵⁸ Bu görevin Zeyd b. Sâbit'e verilmesinin arka planında; Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliğini yapmış olması ve güzel yazı yazması, Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'ân'ın tamamını ezberlemiş olması, arza-i âhira'da bulunmuş olması, Kur'ân'ı en güzel okuyan sahâbelerin arasında olması, çok zeki olması (örneğin çok kısa bir sürede Süryanice'yi öğrenmesi), genç ve dikkatli olması ve herkesin itimat ettiği dürüst bir kimse olması gibi sebepler yatmaktadır. Bkz. Çetin; *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân'ı Kerim Tarihi*, 75.

H. Ömer, H. Peygamber zamanında vahiy yazanların ellerindeki malzemeleri yukarıda zikredilen şartlara uygun olarak getirmelerini ilan etmiştir.⁵⁹ Bunun üzerine Halife, H. Ömer'e ve Zeyd'e şöyle talimat vermiştir: "Mescidin kapısına oturun, size kim iki şahit ile Allah'ın kitabından bir şey getirirse onu yazın."⁶⁰ Zeyd, kendisine getirilen vahiylerden şartlara uygun olanları aynı büyüklükteki yapraklar/suhuf üzerine kayıt altına almıştır. Sadece Tevbe sûresinin son âyeti; başka bir rivayette Ahzâb sûresinin 23. âyeti Huzeyme b. Sâbit'in yanında bulunduğu⁶¹ ve bu zâtın şahitliği H. Peygamber tarafından iki kişinin şahitliğine bedel kabul edildiği için, başka bir şahide ihtiyaç duyulmamıştır. Zeyd, getirilen bu âyetleri biliyordu. Ancak yazılı olarak bu âyetleri Huzeyme'de bulmuştu. Burada Zeyd'in cem işinde sahâbelere müracaat etmesinde, âyetleri te'kid etmek ve sahâbelerin aklına takılabilecek sorunların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

Neticede, H. Ebubekir döneminde o zaman kadar hafızların ezberlerinde ve yazılı metinlerde bulunan vahiyler iki kapak arasında toplanmış ve İbn Mes'ûd'un teklifi üzerine buna "Mushaf" adı verilmiştir. Cem işinde Mushaf'a bir kelime ilave edildiği veya ondan bir kelime eksildiğine dair bir rivayet bulunmamaktadır. Yani cemedilen Mushaf, H. Peygamber döneminde indirilen, okunan ve yazılan Kur'ân'ın aynıdır.⁶²

H. Ebubekir döneminde cemedilen mushafın birtakım özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- a) Oluşturulan Mushaf, bir takım ilmi kurallara göre toplanmıştır.
- b) Oluşturulan Mushafa tilaveti mensuh âyetler yazılmamıştır.
- c) İçerisinde yer alan âyetlerin H. Peygamber'den intikal ettiğine dair ümmetin icması vardır.

⁵⁹ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 9, 40; Süyûtî, *el-İtkân*, 1, 185.

⁶⁰ İbn Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî, *Kitâbü'l- mesâhif*, thk. Arthur Jeffery (Mısır: Matbaatü'r-Rahmaniyye, 1936), 1, 6; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l- 'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 1, 252; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 89.

⁶¹ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 3; Sicistânî, *Mesâhif*, 29-30.

⁶² Şiblî, *Asr-ı Saadet*, 4, 91.

d) Oluşturulan Mushaf, yazıda nokta ve hareke bulunmayışından ötürü yedi harf⁶³ içermektedir.

e) Sûre ve âyetler arza-i âhira'daki sıraya göre tertip edilmiştir.

Meydana getirilen Mushaf, Hz. Ebubekir'e teslim edilmiş; Hz. Ebubekir'in vefatından sonra Hz. Ömer'e, onun da vefatından sonra da hem kızı hem de Efendimizin hanımı olan Hz. Hafsa'ya teslim edilmiştir.

1.2.2. Kur'ân'ın Çoğaltılması

Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer döneminde Kur'ân eğitimi hız kesmeden devam etmiştir. Bu çerçevede Hz. Ömer'in İslâm beldelerine göndermiş olduğu valiler, yaptıkları Kur'ân eğitimi alanındaki çalışmaları halifeye raporlayıp, gerektiğinde de merkezden Kur'ân hocası talep etmiştir. Hz. Ömer, bu talepler doğrultusunda Kûfe'ye Abdullah b. Mes'ûd'u, Irak'a Übey b. Ka'b'ı, Şam'a Ebû'd-Derdâ'yı, Basra'ya Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi, Humus'a da Mikdâd b. Esved'i göndermiştir.⁶⁴

Muallim olarak gönderilen bu sahâbeler, Kur'ân eğitiminde müşâfehe metodunu kullandıkları gibi yazılı kaynak olarak da ashabın kendileri için yazmış oldukları mushaflardan veya bu mushaflardan istinsah edilen Kur'ân sayfalarından,⁶⁵ Rasûlullah'dan (s.a.v.) öğrendikleri şekilde yedi harf üzerine yapmışlardır. Bu durumda farklı hocalardan öğrenenler arasında kıraat farklılıkları oluşmaya başlamıştır.⁶⁶

Hz. Osman döneminde fetihlerle beraber genişleyen İslâm topraklarında insanlar İslâm dinini kabul etmişler ve onlar için Kur'ân halkaları oluşturulmuştur. Yeni Müslüman olanlar, Arapça'yı bilmediklerinden okuyuşlarda bulunan bazı farklılıklar anlaşılamamış; ayrıca bu kişiler öğrendikleri kıraatin dışındaki kıraatlerin hatalı olduğuna inanmışlardır. Bu durumun oluşmasının temel sebepleri; müşâfehe yoluyla

⁶³ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1, 253-254.

⁶⁴ Mehmet Ünal, "Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi", *Tefsir El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yay., 2015), 38.

⁶⁵ Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Tâ'limi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 50-51.

⁶⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 210.

bir sonraki nesle aktarılan kıraat taliminde bir birlikteliğin bulunmaması,⁶⁷ ümmetin çoğunluğunun istifade edebileceği cemedilmiş bir Kur'ân metninin bulunmaması,⁶⁸ ashabın şahsî nüshalarının değişik kıraatların oluşumuna sebebiyet vermesidir.⁶⁹

Hiz. Osman'ı Kur'ân'ın istinsahı meselesinde harekete geçiren temel sâik ise Azerbaycan ve Ermenistan seferinde ordu içerisindeki askerlerin kendi kıraatlerini esas kabul edip, diğerlerinin kıraatlerini inkâr; hatta karşılıklı olarak birbirlerini tekfir edecek derecede ileri götüren ihtilaflardır. Bu duruma şahit olan ve komutan olarak görevlendirilen Ebû Huzeyfe el-Yemânî (ö.36/656), Hiz. Osman'ın yanına gelerek “Ey Müminlerin emiri, yahudi ve hristiyanların kitaplarında düşmüş oldukları ihtilafa düşmeden, bu ümmetin imdadına yetiş.”⁷⁰ diye uyararak, konuyla ilgili kanaatini aktarmıştır. Huzeyfe, bu olaydan başka Ebu Mûsâ el-Eş'arî ile Abdullah b. Mes'ûd'un aralarında oluşan kıraat ihtilaflarından dolayı tartıştıklarını da nakletmiştir.⁷¹ Bu vb. sebeplerle Hiz. Osman, Hafsa'ya (ö.45/665) haber göndererek elindeki Mushafı çoğaltmak üzere vermesini istemiştir. Çoğaltma işlemi bittikten sonra Mushaf, Hafsa'ya iade edilmiştir. Hiz. Hafsa'dan gelen Mushafı çoğaltmak için Hiz. Osman, Zeyd b. Sâbit (ö.45/665) başkanlığında Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Sâid b. Âs (ö. 59/678-679) ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'ı (ö. 43/663-664) görevlendirmiştir. Heyetin başkanı olan Zeyd, Medineli; diğer komisyon üyeleri de Mekkeli'dir. Hiz. Osman kendilerine, Zeyd ile Kur'ân kelimelerinin yazılımında ihtilaf ettiğiniz zaman onu Kureyş lehçesiyle yazınız. Çünkü Kur'ân Kureyş lehçesiyle nâzil olmuştur.” demiştir.

Hiz. Osman'ın, istinsah heyetinin başına Zeyd b. Sâbit'in getirmesinde öne çıkan nedenler Hiz. Ebûbekir'in, cem komisyonunda Zeyd'i komisyon başkanlığına getirmesindeki sebeplerle aynıdır. Çalışmada Hiz. Ebûbekir'in cem ettirdiği Mushaf

⁶⁷ Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 33.

⁶⁸ Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, 51.

⁶⁹ Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 33.

⁷⁰ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 3.

⁷¹ Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1, 180-181, 240.

esas alınmış ve komisyonun çalışmaları Hz. Osman'ın gözetiminde yapılmıştır. Okunuşunda birden çok vecih barındıran kelimelere denk geldiklerinde, kıraat keyfiyetinden emin olmak için Hz. Peygamber'in ilgili yeri kimlere okutturup yazdırdığı araştırılıp, ondan sonra kesinlik kazanmıştır.⁷²

İstinsah çalışmaları sonrası nüshalar ile Hz. Ebûbekir döneminde bir araya getirilerek oluşturulan mushaf arasında birtakım farklar bulunmaktadır.

- a) Hz. Ebûbekir, Yemâme savaşında ve yapılabilecek diğer savaşlarda hafızların şehîd edilmesinden dolayı kaybolacağı endişesiyle Kur'ân'ı bir araya getirmiştir. Hz. Osman döneminde yapılan istinsahta ise Arap olmayan Müslümanların, Arapça'nın inceliklerine vakıf olmamaları sebebiyle Kur'ân'ın kıraatında birbirlerini tekfir edecek derecede olayların büyümesi ve oluşabilecek fitnelerin ortadan kaldırılması amacıyla yapılmıştır. Yani Hz. Osman'ın asıl amacı, Hz. Peygamberden sabit olan kıraatler üzerinde Müslümanları birleştirmektir.⁷³
- b) Hz. Ebûbekir, Mushaf'taki sûreleri ve âyetleri Hz. Peygamber'in bildirdiği sıraya göre belirlemişken, bugün ellerimizde bulunan Kur'ân'da, sûrelerin dizilişi Hz. Osman tarafından yapılmıştır.
- c) Hz. Ebûbekir, Kur'ân nüshalarının bir araya getirilmesinden sonra ashabın kendileri için Kur'ân'a dair yazmış oldukları malzemelerin imhasını istememişken; Hz. Osman, ümmet arasında fitnelerin son bulması ve ümmetin tek kitap etrafında birleşmesinin sağlanması için bunu lüzumlu görmüştür.⁷⁴
- d) Hz. Ebûbekir'in cemettirdiği Mushaf tek olduğundan çeşitli İslâm merkezlerine gönderilememiştir. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaf ise genel kabule göre birisi Medine'de bırakılmış, diğerleri de Mekke, Kûfe, Basra ve Şam'a gönderilmiştir.⁷⁵

⁷² Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 44.

⁷³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 73.

⁷⁴ Ünal, "Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi", *Tefsir El Kitabı*, 43.

⁷⁵ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mukni*, 9; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1, 7.

Hız. Osman'ın yapmış olduğu bu istinsah çalışmalarında, her ne kadar şahsi nüshaları imha edilen sahabeler tarafından kendisine tepki verilmiş olsa da bu durum, Medine'de yaklaşık 12 bin sahabe tarafından tasvip edilmiştir.⁷⁶ Hız. Ali'de Hız. Osman'ın yaptığı işi onaylamış ve şöyle demiştir: “Allah, Osman'a rahmet eylesin. Eğer o an ben halife olsaydım, mushaflar hususunda onun yaptığını yapardım.”⁷⁷

Hız. Osman'ın istinsah ettirdiğı mushaflar farklı kıraatleri içermektedir. Şöyle ki yazı formatında değişikliğe gerek duyulmayan kıraatler sorun teşkil etmemiştir. Çünkü yazıda nokta veya hareke olmadığından herkes öğrendiğı kıraate göre kelimeyi okuyabilmiştir. Mesela; En'âm sûresi 57. âyetle یَقْضُ الْحَقُّ şeklinde okunduğı gibi (Nâfi', İbn Kesîr, Âsım, Ebû Ca'fer) یَقْضُ الْحَقُّ şeklinde de (Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâi, Ya'kûb, Halefî'l-Âşir)⁷⁸ okunabiliyordu. Yazı formatında değişikliğe ihtiyaç duyulan kıraatlerde ise onun, Rasûlullah'tan (s.a.v.) alındığından şüphe duymadığı kıraat lafızlarını bir mushafta birden çok yazdırması gerekmiştir. Kelimenin mükerrer yazılması farklı sorunlara yol açabilir endişesiyle bu durum içine sinmemiş ve o, bu kelimeleri ayrı ayrı mushaflara yazdırmaya karar vermiştir.⁷⁹ Burada şu hususa değinmek gerekir ki mushaflara yazılan farklı kelimeler, anlama çok fazla tesiri olmayan farklılıklar olup bazı yerlerde âyetlerin anlaşılmasında zenginlik kaynağı kabul edilmiştir.⁸⁰

⁷⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1991), 1, 25.

⁷⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1, 240; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1, 253-245; Mehmet Ünal, “Kur'an'ın Metinleşme Tarihi”, *Tefsir El Kitabı*, 51.

⁷⁸ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'an*, 54.

⁷⁹ Dâni, *el-Mukni*, 118-119.

⁸⁰ Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (Doktora Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 27.

1.3. Tâbiîn Dönemi

Rasûlullah (s.a.v.) tarafından insanların en hayırlıları arasında zikredilen bu nesil,⁸¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde başlatılan fetih hareketlerine hız kesmeden devam etmiş, İslâm topraklarının günden güne artmasıyla Kur'ân eğitim faaliyetlerine bu dönemde de ara verilmeden devam edilmiştir. Nitekim Hz. Osman'ın yaptırdığı istinsah faaliyetleri sonucu bazı beldelere Mushafla birlikte öğreticiler de gönderilmiştir. Örneğin Medine'ye Zeyd b. Sâbit, Mekke'ye Abdullah b. es-Sâib, Şam'a Muğîre b. Şihâb, Kûfe'ye Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Basra'ya Âmir b. Abdi'l-Kays⁸² görevlendirilmişlerdir. Bu kişiler Kur'ân eğitimi hususunda görevlendirildikleri beldelerde otorite haline gelmişlerdir. Bu beldelerde yaşayan insanlar da Kur'ân-ı Kerîm'i ve kıraatleri bizzat Hz. Peygamber'den öğrenme şerefine nâil olan öncü sahabelerden öğrenmişlerdir.⁸³ Bu sahabeler gösterdikleri üstün gayretler sonucu yüzlerce kişiye Kur'ân öğretmişler ve kıraat üstatları yetiştirmişlerdir.

Sahabeler, Kur'ân-ı Kerîm'i, Peygamber'den (s.a.v.) birbirlerinden farklı olarak almışlardır. Dolayısıyla kimi sahabe bir, kimi sahabe iki, kimi sahabe ise daha fazla kıraat öğrenmiştir. Bu sahabeler görevlendirildikleri veya gittikleri bölgelerde de bu öğrendikleri kıraatleri insanlara aktarmaya başlamışlar ve o bölgede meşhur olmuşlardır. Kur'ân kıraatini bunlardan öğrenen bazı kişiler bulundukları beldenin kıraat üstadı olmuşlardır. Bunların kıraati de o beldenin meşhur okuyuşu haline gelmiştir. Örneğin Şam'da İbn Âmir'in (ö. 118/736), Mekke'de İbn Kesîr'in (ö. 120/738), Kûfe'de Âsım'ın (ö. 127/745), Basra'da Ebû Amr'ın (ö. 154/771), Hamza'nın (ö. 156/773) Kûfe'de, Medîne'de Nâfi'nin (ö. 169/785) ve Basra'da Ya'kûb'un (ö. 205/821) kıraati meşhûr olmuştur.⁸⁴ Bu durum İbn Âmir ve Ebû Amr'ın

⁸¹ İsmail b. Muhammed Aclûnî (1162/1748), *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdisi 'alâ elsineti'n-nâs*, thk. Ahmed el- Kalaş (Haleb: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, t.y), 1, 475; Yüksel, *İbn Cezerî*, 132.

⁸² Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1, 403.

⁸³ Cezerî, *en-Neşr*, 1, 8.

⁸⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1, 233-240.

Arap olup diğerk kıraat imamlarının Arap olmaması, kıraat ilminde liyâkat ve ehliyeteye verilen önemin ön plâna çıkması⁸⁵ ve Arapların dışındaki insanların bu ilme olan iştîyaklarını gözler önüne sermektedir. Bu dönemde kendilerinden kıraati alan kişiler ise almış oldukları kıraatleri üstatlarına nispet etmişlerdir.⁸⁶

Kıraat ilmi alanında eserlerin bu dönemin sonlarında yazılmaya başlanması,⁸⁷ kıraat âlimlerinin çoğunun tâbiînden oluşması, istinsah çalışmalarından kısa bir zaman sonra kıraat eğitiminde alınan mesafeyi göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Mekke, Medine, Basra ve Şam'da yoğunlaşan kıraat çalışmaları, fetihlerle birlikte Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs, İran, Anadolu ve Orta Asya'ya kadar yayılmıştır. Ayrıca bu dönemde Müslümanların, kıraat imamlarından bir kısmının kıraatini diğerk kıraat imamlarına tercih etmesi sonucu “yedi kıraat” tabiri⁸⁸ ve kıraat ilmi ekolleri oluşmaya başlamıştır.⁸⁹

1.4. Tâbiîn Sonrası Dönem

Tâbiîn devrinden sonraki dönemde yaşayıp bunlarla görüşenler Tebeu't-Tâbiîn olarak adlandırılmıştır. Bu kişiler yoğun olarak Abbâsi devletinin sınırları içerisinde yaşamışlardır.⁹⁰ Aynı dönemde Endülüs'te kurulan Endülüs Emevî devleti de hüküm sürmüştür.

Emevîler döneminde fetihlerin zirveye ulaşmış olması⁹¹ ve devlet başkanlarının bilimsel çalışmaları desteklemesi⁹² sonucunda ilmî çalışma yapan âlimlerin etkileri her

⁸⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1, 233-240.

⁸⁶ Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, 92.

⁸⁷ er-Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 51.

⁸⁸ Mustafa Sadık Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâğâtî'n-Nebeviyye* (Mısır: Mektebetü't-Ticâriyye, 1961), 1, 51; Subhî, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 281

⁸⁹ Birişik, “Kıraat”, *DİA*, 25, 426-433.

⁹⁰ Arif Ulu, “Tebeu't-Tâbiîn”, *DİA*, 40, 217-218.

⁹¹ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi* (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1997), 3, 381.

⁹² Ulu, “Tebeu't-Tâbiîn”, 217-218.

alandaki hissedilmeye başlanmıştır.⁹³ Bu dönemde Arap olmayan Müslümanların Kur'ân okumalarında yaşadıkları zorluklar nedeniyle noktalama işaretleri geliştirilmeye başlanmış⁹⁴ ve bu sayede ümmetin çoğunluğu tarafından Kur'ân'ın okunması kolaylaşmıştır. Bununla birlikte zihinlerde dağınık halde bulunan ilmi kıraat alanına dair bilgiler, bu dönemle birlikte eserlerde yerini almaya başlamıştır. Bu arada başta mushafların gönderildiği şehirler olmak üzere kıraat ilim merkezleri oluşmuş ve kendini kıraat ilmine hasreden birçok kıraat âlimi yetişmiştir. Bu âlimlerin kıraat ilmine meyletmelerinde muhakkak ki insanların kıraat ilmine olan teveccühlerinin etkisi büyük olmuştur.⁹⁵

Dili derleyip kurallar belirlemek amacıyla içlerinde Halil b. Ahmed, Ebû Amr ve Kisâî gibi kıraat âlimlerinin farklı yaklaşımları sebebiyle Basra ve Kûfe ekolleri oluşmuştur. Kıraatlerin altın çağı olarak nitelendirilebilecek bu dönemde Kur'ân lafızlarını ve kıraatleri lahndan, te'villerden, lafzî ve nahvî sorunlardan korumak için dilbilimci kıraat âlimleri tarafından dini hassasiyetlerinin ön planda olduğu bedevi Araplarla görüşmek için seyahatler düzenlenmiştir. Bu kişiler sahabeden öğrenmiş oldukları okuyuş farklılıklarını, bedevî Araplardan duydukları nazım ve nesir örnekleriyle mukayese ederek alan çalışması yapmışlardır.⁹⁶ Ayrıca kıraat tarihinin dönüm noktası sayılabilecek İbn Mücahid'in (ö. 324/936) kıraatleri yedi ile sınırlandırması, kıraat terminolojisinin oluşturulması, hucetü'l-kıraat alanının oluşturulması ve eserler verilmesi bu dönemin en önemli çalışmaları arasında yer almaktadır.⁹⁷

1.4.1. Kur'ân'ın Noktalanması ve Harekelenmesi

İnsanlığı karanlıktan aydınlığa çıkaran İslâm dini müntesipleri sayısı, insanların dini daha fazla kişiye ulaştırma çalışmaları sonucu yapılan fetihlerle beraber İslâm dinini

⁹³ Ulu, "Tebeu't-Tâbiîn", 217-218.

⁹⁴ Birişik, *Kıraat İmi ve Tarihi*, 74.

⁹⁵ Ünal, "Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi", *Tefsir El Kitabı*, 69.

⁹⁶ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 210-213.

⁹⁷ Dağ, "Kıraat İlminin Akademik Serencamı-Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi* S.56 (2013), 314.

kabul edenlerle günden güne artmıştır. Bu durumda Hz. Osman, mushaflarla birlikte onu insanlara okuyup okutacak kişileri de beraberinde göndermiştir. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflarda, kıraat vecihlerinin okunabilmesi için şu anda kullanılan noktalı harflerdeki noktalar⁹⁸ ve harekeler bulunmadığından; Arap olmayan toplumlar için bu durum sorun teşkil etmiş ve Kur'ân'ın kıraatinde yanlış ve hatalı okumalara sebep olmuştur. Şöyle ki metinde bu işaretler bulunmamasının yanı sıra âyetlerin başları ve sonları belli olmadığından; yeni Müslüman olan kişilerin bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde birbirine benzeyen harfleri hatalı okumalarına zemin hazırlanmıştır.⁹⁹

Bu durumun farkına varan zamanın yöneticilerinden Emevî devletinin halifelerinden Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) Basra valisi Ziyâd b. Sümeyye (ö. 53/673), devrinin büyük âlimlerinden ve tâbiînden olan Ebü'l-Esved ed-Düelî'den (ö. 69/688) Kur'ân'ın yanlış okunmasının önüne geçilmesi hususunda yardım istemiştir. Düelî, ilk başta teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Ziyâd, bir adamdan yardım isteyerek Düelî'nin yolunun üzerinde oturmasını ve Tevbe sûresinin 3. âyetini yanlış harekeleyerek¹⁰⁰ okumasını istemiştir. Zira bir hareke değişikliği bile manayı çok farklı boyutlara taşıyacaktır. Bu durum karşısında irkilen Düelî, Ziyâd'ın yanına giderek teklifini kabul ettiğini belirtmiş ve yanına verilen otuz kadar âlimle¹⁰¹ birlikte çalışmalara başlamıştır.

Düelî'nin yaptığı bu çalışmalar hatalı okuyuşların önüne bir nebze olsun geçmiş olsa da bu durumu tamamen önleyememiştir. Yine Emevîlerin Irak valisi Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714), Düelî'nin talebelerinden Nasr b. Âsım (ö. 89/708 [?]) ve Yahya b.

⁹⁸ (ب), (ت), (ث), (ن), (ي), (ج), (ح), (خ) harfleri noktasız bir şekilde yazılıyordu. Bkz. M. Mustafa A'zamî, *Kur'ân Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 183.

⁹⁹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım*, 161-163.

¹⁰⁰ Tevbe sûresinin 3. âyeti (أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ)dür. Buna göre âyetin manası “Allah ve Rasûlünün Müşriklerle hiçbir bağı yoktur” şeklinde olmaktadır. Ancak Ziyâd'ın yardım istediği adam, âyeti, (أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولِهِ) şeklinde okumuştur. Buna göre mana “Allah'ın müşriklerle ve Rasûlüyle de bağı yoktur.” şeklinde olmaktadır.

¹⁰¹ Ali Osman Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 136.

Ya‘mer’den (ö. 89/708 [?]) çalışma yapmalarını istemiş¹⁰² ve kendilerini desteklemiştir. Bugünkü gibi Mushaflardaki harekeleme ve noktalama (hemze, teşdîd, sila, ravm, işmâm ve imâle gibi) çalışmaları ise Halil b. Ahmed (ö. 179/795) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalarla İslâm diyarlarındaki Kur‘ân okuyuşundaki hatalar büyük oranda giderilmiş¹⁰³ ve metindeki karışıklıklar da önlenmiştir.

1.4.2. Seb‘a Tarîkinin Oluşumu

Hız. Osman döneminde çoğaltılan Kur‘ân-ı Kerîm’in “yedi harf”e ihtimali nedeniyle harflerde noktalama işaretlerinin bulunmaması sonucu dine yeni giren kişilerin bilerek veya bilmeyerek hatalı okumalar yapmaları, muallim ashâbın kendileri için yazmış oldukları Kur‘ân-ı Kerîm’lerde, âyetlerin kenarlarına âyetleri tefsir mahiyetinde almış oldukları notlar,¹⁰⁴ yüzlerce kıraat imamı ve kurrânın varlığı¹⁰⁵ ve aralarındaki ihtilafın had safhaya çıkmasıyla,¹⁰⁶ sahih kıraatlerle sahih olmayan kıraatlerin birbirine karıştığı bir dönem ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷

Ortaya çıkan bu sorunların farkına varan dönemin kıraat âlimlerinden İbn Mücahid (ö. 324/936), sorunları çözmek için kıraatleri bir takım esaslara göre yedi ile

¹⁰² Çetin, *Kur‘ân İlimleri ve Kur‘ân-ı Kerim Tarihi*, 92-93.

¹⁰³ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 73.

¹⁰⁴ Sahabelerin kendi Mushaflarında âyetlerin arasına veya sonuna açıklayıcı mahiyette yazmış oldukları notlar “Müddrec” kıraat olarak isimlendirilmektedir. Sonradan Müslüman olanlar tarafından bu notlar Kıraat olarak anlaşılmıştır. Bu şekilde yazılanlarla dört mezhebe göre namaz kılınmaz, bunlara inanmak da vacip değildir. (Bkz. Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60-61; Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 34; Ramazan Pakdil, *Ta‘lim, Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 383.

¹⁰⁵ Ünal, “Kur‘ân’ın Fonetik Naklinin Tarihi”, *Tefsir El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yay., 2015), 69.

¹⁰⁶ Mekki b. Ebî Tâlib, *Kitâbü’l-ibâne ‘an meâni’l- kırâât*, çev. Fatih Çollak (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2003), 42; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım*, 285.

¹⁰⁷ Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 34.

sınırlandırmıştır. Ayrıca İbn Mücâhid, kolayca muhafaza edilmesi düşüncesiyle mushafın yazı karakterine uygun olan ve Hz. Peygamber'den sahih bir senetle bugüne kadar bozulmadan gelen kıraatleri bir araya getirerek sorunun çözümüne katkı sağlamıştır.¹⁰⁸ İbn Mücâhid'in bu çalışmaları yapmasındaki amaç, kıraatlerin sahihini sakiminden, sağlamını zayıfından, makbul olanını merdud olanından ayırmaktır.¹⁰⁹

İstinsah sonrası Kur'ân'ı Kerîm'in gönderildiği beldelerden her birinde güvenilir, rivayetinde sağlamlığı ile şöhret bulmuş bir kişi, tâbiîn neslinden kıraat ilmini ahzetmiş, etrafındaki kişiler onun kıraatini benimsemiş ve onun kıraat metoduna tabi olmuşlardır.¹¹⁰ İbn Mücâhid, bu kişileri seçerken kıraat merkezlerinde hizmet etmiş tâbiînin bilgi birikimini en iyi şekilde temsil eden kişiyi seçmeye özen göstermiştir. Bu yüzden Mekke'den İbn Kesîr,¹¹¹ Medine'de İmâm Nâfi',¹¹² Basra'da Ebû Amr,¹¹³

¹⁰⁸ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım*, 285.

¹⁰⁹ İbnü'l- Cezerî, *en-Neşr*, 1, 34; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (İstanbul: Otto Yay., 2016), 60.

¹¹⁰ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 60.

¹¹¹ Künyesi Ebû Ma'bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (ö. 120/738) olan İbn Kesîr, Abdullah b. Zübeyr, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Enes b. Mâlik gibi sahabelerle görüşmüş, Kur'ân derslerini Mücâhid b. Cebr'den ve Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı Dirbâs'tan almıştır. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Mekkeliler'in kıraatini ondan aldıklarını ifade etmiştir. Ravileri Bezzi ve Kunbül'dür. Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbn kesîr, Ebû Ma'Bed", *DİA*, 32, 287-289.

¹¹² Kıraat imamlarından en önde geleni ve Nâfi' diye bilinen Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdurrahmân b. Ebî Nuaym el-Medenî (ö. 169/785)dir. Kıraat tahsilini Medine'de yapmış ve 70 kadar tâbiînden kıraat dersleri almıştır. Nâfi'nin "kendilerinden kıraat okuduğum kişilerden bir okuyuş üzerinde iki kişinin ittifak ettiği okuyuşu aldım, değerlerini terk ettim" sözü meşhurdur. 70 yıl kadar Medine'de kıraat okutmuş ve Medine'nin kıraat otoritesi haline gelmiştir. Nâfi'nin kıraatini bugünlere kadar ulaştıran râvileri Kâlûn ve Verş'tir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Nâfi' b. Abdurrahman", *DİA*, 32, 287-289.

¹¹³ Ebû Amr b. Alâ, yedi kıraat imamından biri olmakla birlikte Arap dili ve edebiyatçısıdır. Kendini tamamıyla ibadete vermek amacıyla kütüphanesini yakmış, hata yaptığını anlayınca ilim öğretmeye aklında kalanlarla tekrar geri dönmüştür. Kütüphanesini yakmasına rağmen

ve Şam da İbn Âmir'in¹¹⁴ kıraat ihtiyarını almıştır. ¹¹⁵ Kûfe'de ise bu sınıflandırmasının dışına çıkarak Hamza,¹¹⁶ Âsım¹¹⁷ ve Kisâî'nin¹¹⁸ kıraatlerini tercih etmiştir.¹¹⁹

İbn Mücâhid'in başlatmış olduğu kıraat alanındaki çalışmalar ve eser telifleri kendisinden sonra da devam etmiştir.¹²⁰ İbn Mücahid'in kıraat alanındaki tartışılmaz

çok sayıda eser telif etmiştir. Rivayeti, ravileri olan Dûrî ve Sûsî aracılığıyla bugüne dek gelmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *DİA*, 10, 94-96.

¹¹⁴ Ürdün'de dünyaya gelen İbn Âmir (ö. 118/736), tâbiinden olup Şam'lıların kıraat imamıdır. Kıraatini bugüne intikal ettiren râvileri Hişâm b. Ammar (ö. 245/859) ve İbn Zekvân olarak bilinen Abdullah b. Ahmed b. Beşir b. Zekvân'dır (ö. 242/856). Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir", *DİA*, 19, 308-310.

¹¹⁵ Kıraat ilminde ihtiyâr kelimesi, bir kıraat vechinin esas alınması veya kıraat vecihlerinden birini diğerinden mukaddem tutma anlamında kullanılmaktadır. Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 32.

¹¹⁶ Asıl adı Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre 'dir (ö. 156/773). Ahzetmiş olduğu kıraat İbn Mes'ûd yoluyla Hz. Peygamber'e bağlanmaktadır. Hadis ilmiyle meşgul olmuş, birçok muhaddis kendisinden hadis rivayet etmiştir. Kûfe'nin meşhur kıraat imamlarından. Öne çıkan ravileri Halef b. Hişâm (ö. 229/843) ve Hallad'dır (ö. 220/835). Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", *DİA*, 15, 511-513.

¹¹⁷ Adı Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele'dir (ö. 127/745). Tâbiinden olup Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den kıraat ahzetmiştir. Kûfe'nin kıraat imamlığını yapmaktadır. Şöhret bulup kıraatini devam ettiren râvileri Ebûbekir Şu'be (ö. 193/808) ve dünya genelinde en fazla tercih edilen kıraat vechini rivayet eden Hafs'tır (ö. 180/796). Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Âsım b. Behdele", *DİA*, 3, 475-476.

¹¹⁸ Asıl adı Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza'dır. Hocası İmam Hamza olduğundan kıraatleri arasında benzerlik bulunmaktadır. Râvileri Dûrî ve Ebû'l-Hâris'tir (ö. 240/854). Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "Kisâî, Ali b. Hamza", *DİA*, 3, 475-476.

¹¹⁹ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 61-62.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî'ye göre kıraatleri ilk tedvin eden Ebû Ubeyd el-Kâsın b. Sellâm'dır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1, 33-34; Bennâ, *İthâf*, 33. Ebû Ca'fer et-Taberî, Ebû Hâtim es-Sicistânî de kıraatler alanında eser telif eden âlimlerden bazılarıdır. Daha geniş bilgi için Rahim Tuğral, "Ebû Bekr b. Mücâhid, *Diyanet Dergisi*, 23 (1987), 1. İbn Mücâhid öncesi dönemde yapılan

otoritesiyle telif ettiği eserden çok kişi istifade etmiş ve bu eser, kıraat alanında neşredilen kitapların esasını oluşturmuştur.¹²¹ İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlandırdığı ve sağlam temellere dayandırdığı *Kitâbü's-Seb'a* adlı eseriyle kıraat ilmi alanındaki boşluk kapanmış ve kıraat'ı seb'a sistemli hale gelmiştir.¹²²

1.4.3. Seb'a Tarîkinin Sistemli Hale Getirilmesi

Doğuda, İslâm dünyasının Moğol istilasına mâruz kalması sonucu çok sayıda İslâm âlimi öldürülmüş, kütüphaneler yakılmış/yıkılmıştır. Bu durum doğuda kıraat çalışmalarının sekteye uğramasına sebep olmuştur. Dolayısıyla kıraat çalışmaları, doğudan Endülüs coğrafyasına kaymış ve Endülüslü âlimler tarafından yapılmaya başlanmıştır.¹²³

Endülüs'te kıraat çalışmaları İbn Mücâhid'in kıraatleri sistemleştirdiği *Kitabü's-Seb'a* üzerinden yapılmıştır. Bu minvalde, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 154/771), *et-Teysîr*'i,¹²⁴ İbn Firrûh da (ö. 590/1194) *eş-Şatibiyye*¹²⁵ adlı eseri telif etmiştir. Endülüs'te ve İslâm

çalışmalar, kıraatlar alanında ilk defa yapılan çalışmalar olması hasebiyle çok önemlidir. Kıraatların bugüne kadar gelmesini sağlayan öncü âlimlerin bu eserlerden büyük bir övgüyle bahsetmelerinden anlaşılacağı üzere bu eserlerin hali hazırda bulunamaması kıraat ilmi için çok büyük bir kayıp olmuştur. Bkz. Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 55.

¹²¹ Abdülhamit Bırışık, “Kıraat”, 426-433.

¹²² Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 35.

¹²³ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 67-68.

¹²⁴ Dânî, yedi kıraatleri ihtiva eden eseri, âlimlerin kendisinden sahih kıraat ve rivâyetleri barındıran bir eser yazmasını istemeleri üzerine kaleme almıştır. Eserde, kısaca kıraat imamlarının hayatlarından bahsetmiş, daha sonraki bölümlerde kıraatlerle ilgili kavramlar ve konular işlenmiştir. İbnü'l-Cezeri, on kıraati içeren *en-Neşr* adlı eserinde *et-Teysîr* adlı eseri birinci kaynak olarak göstermiş ve kıraatler alanında yazılan en açık ve sahih eser olarak değerlendirmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Çetin, “et-Teysîr”, *DİA*, 41, 57.

¹²⁵ Kâsım b. Firrûh eş-Şâtîbî (ö. 590/1194) tarafından Ebu Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* adlı eserinin manzum olarak kaleme alındığı eseridir. Eserin asıl adı *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* olup eser 1173 beyitten oluşmaktadır. Eser kıraat öğrenmek isteyenlerin başucu kaynaklarından biri olup İbnü'l Cezerî'nin ifadesiyle belâğatçıların kusur bulmaktan âciz kaldıkları ancak alanında

beldelerinde kıraat ilmi bugüne kadar bu iki eser üzerinden okutulmaya başlanmış ve dört-beş asır boyunca tek kaynak olarak kıraat eğitim müfredatında yerini almıştır. Bu iki eserin ihtiva ettiği vecihlere de “Seb’a Tarîki”¹²⁶ adı verilmiştir.

Kıraat ilminde Dâni’nin *et-Teysîr* kitabı yedi kıraati ihtiva etmekle beraber, kıraat-i ‘Aşere’de okutulurken, İbnü’l Cezerî’nin *Tahbîru’t-Teysîr* adlı eseri de kullanılmak suretiyle bu usule Teysîr Tarîki¹²⁷ adı verilmiştir. İbn Haldûn (ö. 808/1406), konuyla ilgili Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî’nin, Dâni’nin eserlerini hülâsa edip *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî (Şâtıbiyye)* adlı eseri nazmettiğini belirtmiştir.¹²⁸ Zikredilen esere

uzman kişiler tarafından takdir edilebilecek bir telifdir. Müellif, manzum olarak neşrettiği eserinde ihtisâr ve zorluk olmasın diye vâv harfî hariç Ebced harflerinden her birini imamlara ve râvîlerine rumuz olarak kullanmıştır. Bu uygulama kendisinden sonraki kıraat kitaplarında ve uygulamalarında kullanılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Fatih Çollak, “eş-Şâtıbiyye”, *DİA*, 38, 377-379.

¹²⁶ Yedi kıraatle ilgili önemli eserlerin bir kısmı için bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ İbn. Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbü’s-seb’a fî’l-kırâ’ât*, nşr. Şevki Dayf (Kâhire: Dâru’l-Meârîf, 1980); Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-kırâ’âtî’s-seb’a*, thk. Abdülaziz Ribah-Ahmed Yusuf (Beyrut: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs), 1993; Ebû Abdullah Hüseyin İbn Haleveyh, *el-Hucce fî’l-kırâ’âtî’s-seb’a*, nşr. Abdül’âl Sâlim (Kuveyt: Müessesetü’r-Risâle, 1990); Ebî Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf an vücûhi’l-kırâ’âtî’s-seb’a ve ilelihâ ve hucecihâ*, nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984); Ebû Hafs Sirâcüddîn en-Neşşâr el-Ensârî, *el-Mükerrer fî mâ tevâtera mine’l-kırâ’âtî’s-seb’a*, thk. Ahmed Mahmud (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001); Ebû Amr Osmân ed-Dâni, *et-Teysîr fî’l-kırâ’âtî’s-seb’a*, nşr. Otto Pretzl, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930); Ebû Abdillâh Muhammed İbn Şüreyh el-İşbilî, *el-Kâfi fî’l-kırâ’âtî’s-seb’a*, nşr. Ahmed Mahmud Abdüssemi’ eş-Şâfiî, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2000); Muhammed el-Kâsım eş-Şâtıbî, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Cidde: Dâr-u Nur’il-Mektebât, t.y); Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzû’l-meânî min Hırzî’l-emânî fî kırâ’âtî’s-seb’a*, thk. İbrahim Atve İvad (Kahire: Mustafa el-Bâbî, 1982); Gökdemir, Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 35.

¹²⁷ Ebû Amr ed-Dâni’nin “*Kitâbü’t-Teysîr*” adlı eserini esas alan metottur.

¹²⁸ Tetik, *Kıraat İlminin Tâlimi*, 131.

İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *ed-Dürre* isimli telifi de eklenmiş ve kıraat-i 'aşere eğitimi yapılırken uygulan bu metoda da “Şâtıbiyye Tariki”¹²⁹ adı verilmiştir.

1.4.4. ‘Aşere Tarîkinin oluşması

İbn Mücâhid döneminden önce veya sonra on kıraati de kapsayan birçok eser yazılmış olmasına rağmen, müstakil olarak on kıraati ihtiva eden eserler İbn Mücâhid'in vefatından sonraki dönemlerde yazılmıştır. İbnü'l-Cezerî, insanların *Şâtıbiyye* ve *Teysîr* kitaplarının ihtiva ettiği yedi imam ve on dört ravinin dışındakilerin okuyuşlarını Kur'ân'dan kabul etmedikleri için ve bunun dışındaki sahih kıraatlerin varlığının kaybolacağı endişesiyle İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*'sına almadığı Ebû Ca'fer,¹³⁰ Ya'kûb¹³¹ ve Halef'i¹³² de ekleyerek onlu sistemi oluşturmuştur. ‘Aşere olarak adlandırılan bu sistem, içerisinde İbn Mücâhid'in “Seb'a” sistemini de kapsadığı için bu durum insanlar arasında tepkiye yol açmamış¹³³ ve hızla yayılmasını sağlamıştır.

¹²⁹ Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* adlı eserini esas alan metottur.

¹³⁰ Asıl adı Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/747-48), Medîne şehrinin kıraat imamıdır. Tâbiîndendir. Küçüklüğünde Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme kendisinin başını okşayıp dua etmiştir. Aynı zamanda hadis âlimi olan Ebû Ca'fer'in kıraati, râvileri olan İsâ b. Verdân (ö. 160/776) ve Süleymân b. Cemmâz aracılığıyla intikal etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Ebû Ca'fer el-Kârî”, *DİA*, 10, 116.

¹³¹ Kıraat-i aşere imamlarından olan Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî (ö. 205/821), Basra kıraat imamıdır. Kur'ân, Arap dili ve fıkıh alanında söz sahibi idi. Zehebî ve İbnü'l-Cezerî, Ya'kûb'un kıraatinin sahih ve makbul olduğunu söylemişlerdir. Râvileri, Ruveys (ö. 238/852) ve Ravh'dir (ö. 235/849). Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Halef b. Hişâm, Ali b. Hamza”, *DİA*, 43, 282-284.

¹³² Kıraat-i aşere imamlarından Hamza'nın ravilerinden biri olan Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (ö. 229/844), Kûfe kıraat imamıdır. Hadis alimi olan Halef'in Müslim ve Ebu Dâvûd'un eserlerinde rivayet ettiği hadisler yer almaktadır. Ravileri İshak (ö. 286/889) ve İdrîs'tir (ö. 292/905). Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Halef b. Hişâm”, *DİA*, 15, 237-238.

¹³³ Birışık, *Kıraat İmi ve Tarihi*, 107.

İbnü'l-Cezerî, kendinden önceki kıraat âlimlerinin eserlerinden mümkün mertebe istifade etmiştir. O, *en-Neşr* adlı esrinin giriş kısmında istifade ettiği kaynakları ve bu kaynakları hangi kanallardan aldığını da belirtmiştir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* adlı eserinde on kıraati esas almış, her bir kıraat için ikişer râvi, her bir râvi için iki tarik, her bir tarik için de iki alt tarik olarak belirlemiş “Söz konusu iki eserde yedi kıraate dair on dört tarik bulunmaktadır. Benim bu eserimin ise tam olarak seksen tarik içerdiğini görürsün.”¹³⁴ Sözleriyle *en-Neşr* ile *eş-Şâtıbiyye* arasındaki tarik farkına dikkat çekmiştir.

İbnü'l Cezerî'nin kıraat ilminde öne çıkmasını sağlayan hususlardan biri, kendinden önceki eserlerde zikredilen rivayet ve tariklerin varlığını âlimlerin her birine nispet ederek zikretmesidir. Aynı zamanda o, bu tariklerin sıhhat değerlerini araştırmış ve bazı vecihleri elemiştir. Ayrıca o, kaynaklardan teorik olarak almış olduğu bilgileri ahzetmiştir.¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, gerek kıraat ihtilaflarının konu edindiği eserleri, gerek mütevâtir kıraatlerden bahsettiği kitabı ve gerekse kıraat âlimlerinin biyografilerini anlattığı kitabıyla kendinden sonraki dönemde yazılan eserler için önemli bir kaynak olmuştur. İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin bir başka önemi ise bunların sonraki dönemlerde incelenip, ayrıca istifade etmiş olduğu kaynaklarla ilgili çalışmalar yapılması/gün yüzüne çıkarılmasıyla büyük bir külliyatın oluşması ve bu çalışmaların sonucunda “tahrîrat”¹³⁶ denilen ekollerin oluşmasıdır.

1.4.5. Takip Edilen Usûl

Kıraat eğitiminde öğrenci dersini hocasına arz ederken, kıraat imamı arasında bugüne kadar farklı metotlar uygulanmıştır. Uygulanan bu metotların bilgilerine İbnü'l-Cezerî'nin dışındaki müelliflerin eserlerinde rastlanmamıştır.¹³⁷

¹³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1, 57.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* adlı eserinde, metin ve edâ sûretiyle aktarımda bulunduğu eserlerin isimlerini vermektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en- Neşr*, 1, 98.

¹³⁶ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 92.

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2, 194.

Hiz. Peygamber döneminden Hicrî V. asra kadar infirâd usûlü¹³⁸ takip edilmiştir. Bu usûlde her bir kıraat ve rivayet için ayrı ayrı hatim, yapılan bu iki hatimden sonra iki râviyi birleştirerek başka bir kıraat imamı için de üçüncü bir hatim yapılır. Bu, uzun zaman ve sabır isteyen bir usûl olduğu için kıraat ilmine olan rağbetin azalmasına yol açmış, bunun sonucunda da daha az zaman alan indirâc usûlü¹³⁹ ihdas edilmiştir.¹⁴⁰ Hicrî V. asırda ortaya çıkarılan indirâc usûlü'nün yanı sıra infirâd usûlü de uygulanmaya devam etmiştir. İndirâc usûlünü kimin ihdâs ettiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. İbnü'l-Cezerî'nin "bu husustaki te'lifler de cem konusuna temas edilmemiştir"¹⁴¹ ifadesi, bu görüşü desteklemektedir.

Bu metodun uygulayıcılarından olan Ebû Amr ed-Dânî, iki imamı, iki râvisiyle birlikte cem ederken; İbnü'l Cezerî, bu metodu biraz daha da geliştirmiş ve buna *cem 'u'l-cumû'* adını vermiştir. O, metodun işleyişini *en-Neşr* adlı eserinin 426. beytinden itibaren izah etmiştir. Bu metot, uygulama açısından birtakım zorlukları beraberinde getirmesine rağmen çok kısa zamanda bütün kıraatleri okuma imkanı sağladığından kıraatlere olan iştiyâkın artmasını sağlamıştır.

¹³⁸ İnfirâd yalnız olma, yanında kimse bulunmama manalarına gelir. İstilahî anlamda ise Kur'ân vecihlerinin her birinin bir imam için hatim yapmak suretiyle öğrenilip öğretilmesidir. Bkz. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 92.

¹³⁹ Lügat manası, dâhil olma ve içine sıkıştırma anlamlarına gelir. Kıraat ıstılahında ise bir hatimde bütün kıraat vecihlerini tedris ve kıraat etmektir. Bkz. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 92.

¹⁴⁰ Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2, 194. İndirâc usulünün ortaya çıkış sebepleri olarak hocaların himmetleri ile talebelerin gayretlerinin azalması, meşguliyetlerin çoğalması, çabuk öğrenme hırısı, yüksek rakamlara varan hatimlerin çoğalması gibi hususlar gösterilir. Bkz. Necati Tetik, "Kıraat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kıraat Eğitiminde Meslekler", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, 155; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (Doktora Tezi), 40.

¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2, 194.

1.4.6. Kur'ân ve Kıraat Eğitimi Verilen Kurumlar

1.4.6.1. Camiler

Camiler, tarih boyunca farklı fonksiyonlara ev sahipliği yapmıştır. Camilerin fonksiyonlarından biri de içerisinde eğitim öğretim faaliyetlerinin yapılmasıdır ve buralar mezkûr işlevini bugüne kadar sürdürmüştür. Örneğin Emeviler döneminde Şam'da inşa edilen Emeviyye Camii'nin avlu ve revaklarında ders halkaları kurulmuştur. Bu manada ilk ders halkası, Abdülmelik b. Mervân zamanında (685-705) Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî tarafından oluşturulmuş ve burada kıraat dersleri verilmiştir. Ayrıca her gün sabah namazından sonra Hz. Yahyâ Türbesi'nin karşısında Sub' adı verilen kıraat halkası kurulup birlikte Kur'ân'ın yedide biri okunarak haftada bir hatim indirme programı düzenlenmiştir. Ayrıca İkinci namazlarından sonra ezberleme yeteneği zayıf olan çocukların katıldığı ve Kevseriyye adı verilen kıraat halkalarında Kevser sûresinden başlanmak üzere Kur'ân'ın sonuna kadar okunarak hatim yapılmıştır. Camide zamanını çeşitli ilim halkalarında geçirenlerle Sub' ve Kevseriyye halkalarında kıraat ilmi tahsil edenler için vakıf kurulduğu ve burada derslere devam ölçüsünde ödeme yapıldığı zikredilmiştir. Konuyla ilgili İbn Şeddâd, Emeviyye Camii'nde 120 Kur'ân okuma ve tâlim dersleri halkalarının yanında 24 ayrı sub' meclisinin varlığından bahsetmiştir.¹⁴²

1.4.6.2. Medreseler

İslâm tarihinin en parlak dönemleri olan Eyyübîler devrinde medreselerde Hanefî, Şafîî ve Hanbelî fıkıh dersleri okutulurken; buralarda Daru'l-Kur'ân adını taşıyan kıraat derslerinin yapıldığı mekânlar da bulunmaktadır.¹⁴³ Memlûkler dönemi ise İslâmî ilimlerin en parlak dönemini yansıtır. Bu dönemde medreselerde fıkıh derslerinin ve diğer İslâmî ilimlerin okutulduğu bölümlerin yanı sıra Dâru'l-Kur'ân ve Dâru'l-hadîs bölümleri de yer almıştır. Bahsi geçen medreselerin müdürleri devlet başkanı tarafından atanmış, hocalar ve öğrenciler devlet himayesi altında derslerine devam etmişlerdir. Memlûkler döneminde İbnü'l-Cezerî, Cerâidî (ö.1289), Ca'berî (ö.1332) ve Burhâneddin el-Kerekî (ö.1449) gibi kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh

¹⁴² Ahmet Özel, "Emeviyye Cami", *DİA*, 11, 109-111.

¹⁴³ Ramazan Şeşen, "Eyyübîler", *DİA*, 12, 20-31.

alanlarında önemli âlimler yetişmiştir.¹⁴⁴ Ayrıca Şam'da Emeviyye Camii'nde bulunan Kubbetü'n-Neşr'de kıraat eğitimi almaya başlayan İbnü'l-Cezerî, iki yıl boyunca yürüttüğü dersiâmlık görevinden sonra hocasının vefatıyla Meşîhâtü'l-İkrâî'l-Kübrâ makamına getirilmiştir. Daha sonra Âdiliyye Medresesi'nde kıraat eğitimi veren İbnü'l-Cezerî, idareci olarak Eşrefiyye Medresesi'ne atanmış ve dönemin önde gelen şahsiyetlerine ders vermiştir.¹⁴⁵

Medreselerde kıraat eğitiminde *et-Teysîr*, *Hırzû'l-emanî*,¹⁴⁶ *el-Kenz fi'l-kıraati'l-aşr*,¹⁴⁷ *İrşâdü'l-mübtedî*,¹⁴⁸ *Kifâyetü'l-kübrâ*,¹⁴⁹ *Tahbîrû't-Teysîr*,¹⁵⁰ *el-Mukaddime*, *İzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz*¹⁵¹ ile ders veren hocaların kendi te'lif ettiği eserler ders kitabı olarak okutulmuştur.¹⁵²

¹⁴⁴ İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, 29, 90-97.

¹⁴⁵ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 156-157.

¹⁴⁶ Eser, 1173 beyit olup kıraat ilminin temel kaynaklarındandır. Eserle ilgili bilgi için bkz. Abdurrahman Çetin "Şâtîbî, Kâsım b. Fîrruh", *DİA*, 38, 376.

¹⁴⁷ Ebû Muhammed Necmüddîn Abdullah el-Vâsîtî'nin on kıraate dâir eseridir. Bkz. Mehmet Zeki Duman, "İbnü'l- Vecîh", *DİA*, 21, 236.

¹⁴⁸ Ebü'l-İzz Muhammed el-Kalânîsî el- Vâsîtî'nin on kıraate dâir muhtasar eseridir. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* isimli eserinin kaynakları arasındadır. Bkz. Mehmet Ali Sarı, "Kalânîsî Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, 24, 224.

¹⁴⁹ Ebü'l-İzz Muhammed el-Kalânîsî el-Vâsîtî'nin on kıraate dâir muhtasar eseri olan *İrşâdü'l-mübtedî*'nin genişletilmiş halidir. Ebü'l-İz Muhammed b. Hüseyin b. Büandar El-Vasiti El-Kalanisi, *el-Kifâyetü'l-kübra fi'l-kırââti'l-aşr* (Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007).

¹⁵⁰ İbnü'l-Cezerî'nin, Dâni'nin *Teysîr* adlı eserinde zikrettiği yedi imama üç imamı da (Ebû Ca'fer, Ya'kûb, Halef) dâhil ederek telif ettiği eseridir. Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr fi'l-kırâ'âti'l-eimmeti'l-aşere* thk. Ahmed Muhammed el-Gudat (Amman: Dâru'l-Furkân, 2000).

¹⁵¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Halebî'nin on kıraate dâir *Mecma'u's sûrûr ve matla'u's-şümûs ve'l-büdûr* adlı manzum eserine şerhidir. Eserle ilgili bkz. Muhammet Eroğlu, "İbnü'l-Kabâkîbî", *DİA*, 21, 97.

¹⁵² Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, (Doktora Tezi), 43.

1.4.6.3. Küttâb

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde küçük çocuklara okuma-yazma öğretmek için kurulan küttâbların varlığından bahsedilmektedir.¹⁵³ Buralar, Emevîler ve Abbasîler döneminin en önemli eğitim kurumlarından olup yerleşim yerinin büyüklüğüne göre de bunların sayısı artmıştır. Küttâbların müstakil bir binaları olmayıp, buralar mahalle mescitlerinde veya daha ileri sevide derslerin verildiği camilere yakın yerlerde bulunmuş, bu vesileyle öğrencilerin camilerde verilen derslerden de istifade etmeleri amaçlanmıştır. Küttâbların masrafları ise ya kurulan vakıflar aracılığıyla veya veli-küttâb iş birliği içinde karşılanmıştır.

Küttâblarda genellikle 5-7 yaşındaki çocuklara eğitim verilirken, çocuklar ya aynı yaştaki çocuklarla veya diğer yaş grubundaki çocuklardan oluşan sınıflarda derslere devam etmişlerdir. Derslere devam mecburiyeti olmadan Cuma günü hariç haftanın altı günü sabahdan akşama kadar derslere devam eden öğrenciler, küttâblarda başarılı olmaları akabinde bir üst eğitim kurumu olan medreselere gönderilmiştir. Buralarda eğitim genellikle öğretmenin sözlerini tekrar etmek/ezberlemek suretiyle yapılırken; müfredat, yoğun Kur'ân eğitimiyle birlikte Arapça gramer, hat ve şiirden oluşturulmuştur. Ezberleme aşamasına gelen öğrenci ise ilk önce Fatiha sûresini daha sonra da kısa sûreleri ezberlemiştir.¹⁵⁴

1.5. Osmanlı'da Kıraat Eğitimi

Osmanlı topraklarında kıraat ilmiyle alakalı ilk çalışmaların ne zaman yapıldığına dair kaynaklarda kesin bilgi olmamakla beraber bu ilme dair ilk faaliyetler, Bursa Hüdâvendigâr Cami hâtibi Mü'min b. Ali b. Muhammed er-Rûmî (ö. 799/1397) tarafından yapılmıştır. Bu zat Şam'a giderek İbnü'l-Cezerî'den kıraat icazeti almıştır.¹⁵⁵ Daha sonra Sultan Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı'ya davet edilen İmam Cezerî ile kıraat eğitiminde yeni bir dönem başlamış ve bugüne kadar gelen kıraat eğitiminin temelleri atılmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin yanı sıra Molla Gürânî (ö.

¹⁵³ Selahattin Parlatır, "Asr-ı Saadet'te Eğitim", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 3, 193.

¹⁵⁴ Jacob M. Landau, "Küttâb", *DİA*, 27, 3-4; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, (Doktora Tezi), 45-46.

¹⁵⁵ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 108.

893/1488), Ahmed el-Mesyerî (ö. 1006/1598) ve Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin (ö. 1134/1721) de Osmanlı kıraat ilmine katkıları büyük olmuştur.

1.5.1. İbnü'l-Cezerî

25 Ramazan 751'de Dımaşk'ta dünyaya gelen ve Ebü'l-Hayr, Şemsüddîn ünvanlarıyla meşhur olan Cezerî, küçük yaşlarda hadis ve kıraat ilmiyle ilgilenmeye başlamış, zamanının en meşhur hocalarından hadis ve kıraat dersleri almıştır. İnfirâd metoduyla kıraat derslerini alan İbnü'l-Cezerî, çok fazla zaman aldığından dolayı indirâc metoduyla kıraat-i 'aşereyi okumuş; bunun yanı sıra İbn Muhaysın,¹⁵⁶ A'meş,¹⁵⁷ Hasan-ı Basrî¹⁵⁸ ve Yezîdî¹⁵⁹ kıraatleri gibi şâz kabul edilen kıraatleri de tahsil etmiştir.

¹⁵⁶ Ebû Hafs Ömer b. Abdірrahmân b. Muhaysın on dört kıraat imamındandır. Arapça'sının güzelliğine ve kıraatteki vukûfiyetine rağmen yedi ve on kıraat imamına dâhil edilmemiş, şâz kıraatlerden addedilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbn Muhaysın", *DİA*, 20, 209-210; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 39.

¹⁵⁷ Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân hadis, kıraat ve ferâiz ilminde söz sahibi olup tâbiîn neslindendir. Kıraati, yedili ve onlu sisteme dâhil edilmemiş, on dörtlü kıraat sistemine dercedilip şâz addedilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Uğur Mücteba, "A'meş", *DİA*, 3, 54; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 39 .

¹⁵⁸ Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî, tefsir ve kıraat ilminde İbn Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Enes b. Mâlik gibi birçok sahâbîden istifade etmiştir. Kıraati, meşhur on kıraatten sayılmayıp şâz kabul edilmiştir ve kendisi on dörtlü kıraat sistemine dâhil edilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Abdülhamit Birişık, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, 26, 301-303; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 39.

¹⁵⁹ Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî on dört kıraat imamındandır. Dûrî, Sûsî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, talebelerindendir. Ebû Amr'dan kıraatini arz yoluyla alan Yezîdî, hocasının kıraatine kaynaklık etmiştir. Dûrî ile Sûsî'nin, Ebû Amr kıraatini, Yezîdî'den almasının sebebi ise Yezîdî'nin kendisini Ebû Amr'ın kıraatine adaması ve zabtının kuvvetli olmasıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Suat Sertoğlu, "Yezîdî, Yahya b. Mübârek", *DİA*, 23, 524-525; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 39.

Mısır'da eğitimini tamamlayan İbnü'l-Cezerî, Emeviyye Camii'nde bulunan Kubbetü'n-Neşr de halkın ileri gelenleri dâhil çok kişiye kıraat dersleri okutmuştur.¹⁶⁰

Yıldırım Bayezîd tarafından Anadolu'ya davet edilen İbnü'l-Cezerî, deniz yoluyla Antakya'ya gitmiş ve aralarında Şeyhülkurrâ Emûniddîn Muhammed Tebrîzî ve şehrin kadısının bulunduğu bir heyetle görüşmüştür. Antakya'da kaldığı müddetçe Emûniddîn, kendisinden 'aşere'yi okumuş ve icazet almıştır. Daha sonra o, Antalya şehrine gelmiş ve burada kaldığı müddetçe *Muhtasarü Târîhi Zehebî* adlı eserini kaleme almıştır.

Yıldırım Bayezîd, Bursa'nın dışına çıkarak kendisini karşılamış, ona "Muallim-i Sultânî" unvanını vererek ve Bursa Ulu Camii'nin yanında kendi adına yaptırdığı Dâru'l-Kurrâ'sında bir takım maddi imkânlar sağlayarak İbnü'l-Cezerî'nin hizmet etmesini sağlamıştır. Bu esnada başta Sultan'ın çocukları olmak üzere çok kişi İbnü'l-Cezerî'den kıraat dersleri almıştır. Onun Osmanlı'da kıraat ilmine en büyük katkısı ise devlet desteğiyle beraber İslâm dünyasındaki kıraat ilmi birikiminin buraya yerleşmesini ve gelişmesini sağlaması olmuştur. O, Bursa'da kaldığı müddetçe kıraat ilmi için çok önemli eserler telif etmiştir. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı eseri ve bunun manzum hali *Tayyibetü'n-Neşr*'i Bursa'da telif edilen eserlerdendir. Bu eser çok kişi tarafından ezberlenmiştir.¹⁶¹

Yıldırım Bayezîd ile Niğbolu Savaşı'na katılan İbnü'l-Cezerî, orduyu manevî yönden güç katacak telkinleriyle kendisinin yanında olmuştur. Yıldırım Bayezîd ile Ankara Savaşı'na da katılan İbnü'l-Cezerî, Timur'a esir düşmüştür. Cezerî'nin ilmi üstünlüğünden haberi olan Timur, Keş şehrinde yaptırmış olduğu medrese de onu görevlendirmiştir. İbnü'l-Cezerî, Timur'un ölümüyle torunu Sultan Halil'den izin alarak Türkistan topraklarından ayrılmıştır.¹⁶²

¹⁶⁰ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 147-148; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, 20, 551-557; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 46-50.

¹⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2, 469; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 168.

¹⁶² Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 553.

1.5.2. Molla Gürânî

Molla Gürânî, küçük yaşlardan itibaren İslâm diyarlarını dolaşmış; zamanının en meşhur hocalarından kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh dersleri alarak Kâhire'deki Berkûkiyye Medresesi'nde fıkıh dersleri vermiştir. O, II. Murad dönemi alimlerinden olan Molla Yegân ile tanışmış ve Anadolu'ya göç etmiştir.

II. Murad'la görüşen Molla Gürânî, Bursa'daki Kaplıca ve Yıldırım medreselerinde müderrislik yapmış ve Manisa'da Şehzâde Mehmed'in hocalığı vazifesine getirilmiştir. O, Şehzade Mehmed'in iyi bir şekilde yetişmesini sağlamış ve onunla İstanbul'un fethine katılarak hem padişahın hem de ordudaki askerlerin maneviyatlarının güçlü tutulmasını sağlayarak, kuşatmada bizzat bulunmuştur.

Bursa kadılığı ve Şeyhü'l-İslâm olarak İstanbul Müftülüğü görevlerinde de bulunan Molla Gürânî, İstanbul'a iki cami, iki mescid, bir dârülhadis medresesinin yanı sıra dârülkurrâ, hankah, hamam ve mektep yaptırmış ve bu yapıların varlığını sürdürebilmeleri için vakıflar tahsis etmiştir.¹⁶³

Osmanlı'da kıraat ilmiyle ilgili çalışmalar İstanbul'da Molla Gürânî ile devam etmiştir. Şöyle ki onun İstanbul'da yaptırmış olduğu dârulkurrâ ve dârulhadîste kıraat derslerinin yanı sıra diğer İslâmî ilimler de okutulmuş ve bazı derslere bizzat kendisi girmiştir.¹⁶⁴ O, Vefâ ve Fındızkâde'de bulunan dârulkurrâ ve dârulhadîsteki derslerine devam ederken tefsir, hadis, fıkıh, nehiv ve kıraat alanında önemli eserler vermiştir.¹⁶⁵

1.5.3. Ahmed el-Mesyerî

Kahire'ye bağlı Mesyer köyünde dünyaya gelen Ahmed el-Mesyeri, dönemin büyük kıraat âlimi Nâsiruddîn et-Tablâvi'den (ö. 966/1558) kıraat dersleri almıştır. Tablâvi, en iyi talebesi olan Ahmed el-Mesyerî'yi kızıyla evlendirmiş ve kendisine damat yapmıştır. Hocası gibi adından söz ettiren el-Mesyerî'yi, hicrî 9. asrın ortalarında Kânûnî Sultan Süleyman, İstanbul'a davet etmiş ve sonrasında Eyüp Sultan Camii

¹⁶³ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *DİA*, 30, 248-250.

¹⁶⁴ Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 51.

¹⁶⁵ Eserlerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Selim Yıldız, *Molla Gürânî ve el-Kevserü'l-Câri adlı Buhârî Şerhi*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., 2009), 90.

imametine ve Sokullu Dârulkurrâsı müderrisliğine tayin edilmiştir. Teysîr tarîkiyle kıraat derslerine devam eden el-Mesyerî, birçok kıraat âlimine ders vermiştir.

1.5.4. Ali b. Süleyman el-Mansûrî

Ali b. Süleyman el-Mansûrî, küçük yaşta hafızlığını tamamlamış ve Ezher’de bir müddet bulunup İslâmî ilimlerin yanında kıraat ilmini; dönemin kıraat âlimlerinden Sultan el-Mezzâhî’den (ö. 1075/1664) sahih ve şâz kıraatleri tahsil etmiştir. Kıraat ilminin temel kaynaklarından olan eş-Şâtıbiyye, er-Râiyye ve et-Tayyibe kitaplarını da el-Mezzâhî’den; döneminin önemli kıraat âlimlerinden olan el-Bakarî ve eş-Şebremellisî’den ise tüm kıraat kitaplarını okumuştur.

Köprülü Fazıl Mustafa Paşa’nın (ö. 1102/1691) davetiyle İstanbul’a gelen el-Mansûrî, dârulkurrâlarda şeyhülkurrâlığın yanı sıra dersiâmlık, hâfız-ı kütüblük ve muhaddislik görevlerinde bulunmuştur.¹⁶⁶

1.5.5. Tarikler ve Meslekler

Padişahların davetleriyle Osmanlı topraklarına gelerek İslâm dünyasındaki kıraat bilgi birikimini Osmanlı diyarına aktaran Ahmed el-Mesyerî ile Ali b. Süleyman el-Mansûrî, bu topraklarda takip edilen iki metodun öncüsü oldular. Bu zatların kullanmış oldukları kaynaklar aynı olmasına rağmen, eserlerin öncelik sırası arasında fark vardır. Teysîr ve Şâtıbî tariki olarak da bilinen bu tarikler, Anadolu’da İstanbul ve Mısır Tarîki olarak adlandırılmış ve bu ekoller kendi aralarında vecihlerin sıralanması gibi hususlarda birbirlerinden ayrılarak meslekleri oluşturmuşlardır.

1.5.5.1. İstanbul Tarîki

Bu ekol, kıraat derslerinde Ebû Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr*’i ile İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbîru’t-Teysîr*’ini temel kaynak; İmam eş-Şâtıbî’nin *Hırzû’l-Emânî*’si ve İbnü’l-Cezerî’nin *ed-Dürre*’sini de yardımcı kaynak olarak kullanmıştır. Teysîr tarîki olarak bilinen bu metot, Anadolu’da zamanla İstanbul tariki olarak isimlendirilmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, Doktora Tezi.

¹⁶⁷ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 111, 116; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (Doktora Tezi), 53.

a) İstanbul Tarîki'nin Meslekleri

Kıraat imamlarından bazıları kaynaklarda nakledilen hususların zahiriyle, bazıları da kendisinde zayıflık olan vecihleri terk edip ihtiyatla amel etmelerine göre ruhsat ve azîmet metodu ortaya çıkmıştır.

1. İtilâf Mesleği: Yûsuf Efendizâde Şeyh Abdullah Efendi tarafından azimet metodunun esas alındığı meslektir. Bu mesleğin uygulamaları, okutacak kimsenin kalmaması sebebiyle, sadece kitaplarda kalmıştır. Dolayısıyla bugün temsilcisi bulunmamaktadır.¹⁶⁸

2. Sûfî Mesleği: Kastamonulu Ahmed es-Sûfî tarafından ruhsat yolunun izlendiği meslektir. Hali hazırda Türkiye’de bu meslek hem okunmakta hem de okutulmaktadır. Tezin konusunu oluşturan Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi’nde de bu mesleğe göre kıraat eğitimi yapılmaktadır.¹⁶⁹

1.5.5.2. Mısır Tarîki

Şâtıbiyye olarak da bilinen bu tarik, Şeyh Nâsiruddîn Tablâvî’nin talebelerinden olan Şehâzetü’l-Yemenî’nin öncülük yaptığı tariktir. Kıraat derslerinde İmam Şâtıbî’nin Şâtıbiyye diye meşhur olan *Hırzû’l-emânî*’si ile İbnü’l-Cezerî’nin *ed-Dürre*’sini asıl kaynak olarak kullanmıştır. Ebû Amr ed-Dânî’nin *et-Teyşîr*’i ile İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbiru’t-Teyşîr*’ini yardımcı kaynak olarak kullanmıştır. Teyşîr tarîki olarak bilinen bu metot, Anadolu’da zamanla İstanbul tarîki olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷⁰

a) Mısır Tarîkinin Meslekleri

1. Mutkin Mesleği: Bu mesleğin kurucusu, Üsküdar Selimiye Külliyesi müderrislerinden Kettânizâde lakabıyla meşhur Muhammed b. Mustafa en-Naimî

¹⁶⁸ Pakdil, *Ta’lim, Tecvid ve Kıraat*, 377.

¹⁶⁹ Bahsi geçen mesleklerin yanı sıra kurucuları ve kaynaklarına dair bilgi için bk. Yavuz Fırat, “Kıraat İlmi ve Tarikler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.13 (2011), 37-55; Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Kaynakları”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.13 (2019), 91-123.

¹⁷⁰ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 121.

Efendi'dir. Azîmet metodunu esas alan mesleğin, bugün okutucusu olmadığı için, tedrisi yapılamamaktadır.

2. Şeyh Atâullah Mesleği: Atâullah en-Necîb b. el-Hüseyin Efendi (1209/1794) tarafından ruhsat metodu esas alınarak kurulmuştur. Türkiye'de Mısır tariki olarak varlığını devam ettirmektedir.¹⁷¹

1.5.6. Kıraat Eğitimi verilen Kurumlar

1.5.6.1. Camiler

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden itibaren camiler, insanlar için hayatın merkezi konumundadır. Buralar, vakit namazlarının dışında eğitim-öğretim faaliyetlerinin aktif olarak yapıldığı mekân olma özelliğini bugüne kadar hiç yitirmemiş; Kur'ân-ı Kerîm eğitiminin yanında kıraat eğitim merkezi olarak da kullanılmıştır. Bu çerçevede Evliya Çelebi, birçok şehirde camilerin bünyesinde kıraat derslerinin verildiğini zikretmektedir.¹⁷²

1.5.6.2. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı padişahları, fetihler sonucu elde edilen topraklara cami, medrese gibi eğitim-öğretim kurumları inşa ederek insanların dini ihtiyaçlarının karşılanmasını amaç edinmiştir. Kurulan sıbyan mektepleri de bu eğitim kurumlarından biridir. Bu kurumlar, genellikle cami ve mescitlerin yanında hayırseverler tarafından yaptırılmıştır.¹⁷³ Bu mektepler, çocukların Kur'ân-ı Kerîm, temel dini bilgiler ve

¹⁷¹ Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 379.

¹⁷² Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 20.

¹⁷³ Halil İncalcık, İstanbul'da bu şekilde yanında sıbyan mektebi yapılmış olan 219 camiden bahseder. Bkz. Halil İncalcık, "İstanbul-Türk Devri", *DİA*, 23, 227. Evliya Çelebi de sadece İstanbul'da 1993 tane sıbyan mektebinin olduğunu söyler. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, hzr. Ruşen Deniz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 1, 252; Gökdemir, "Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", *Edebali İslamiyat Dergisi*, S.2 (2017), 44.

okuma yazmayı öğrenmeleri amacıyla kurulmuştur.¹⁷⁴ Mekteplerin ihtiyaçları ise kurulan vakıflarla veya veliler tarafından karşılanmaktadır.¹⁷⁵

1.5.6.3. Dârülkurrâ

Osmanlı'da Kur'ân ve kıraat eğitiminin verildiği mekteplere dârülkurrâ adı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk dârülkurrâ, İznik'te Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa (ö. 761/1359) tarafından yaptırılmıştır. İbnü'l-Cezerî, Ahmed el-Mesyeri gibi önemli kıraat âlimlerinin buralarda müderrislik yapmaları bu mekânların kıraat eğitimindeki önemini gözler önüne sermektedir. Osmanlı'da ilk başta dârülkurrâlar, Kur'ân-ı Kerîm öğretiminin yapıldığı, kısa sûrelerin ezberletildiği veya hafızlık eğitiminin yapıldığı mekânlar olarak ortaya çıkmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda bu kurumlar, kıraat eğitiminin yapıldığı mekânlar olarak kurumsallaşmıştır.¹⁷⁶ Osmanlı'da dârülkurrâlar, camilerin müştemilatında yer aldıkları gibi müstakil olarak mahalle camilerinin veya mescitlerinin yanlarında kurulan dârülkurrâlar da bulunabilmektedir. Bu bağlamda Osmanlı devletinde hemen hemen her mahallede bir veya yerleşim yerinin büyüklüğüne göre çok sayıda dârülkurrâ bulunmaktadır. Nitekim sıbyan mekteplerindeki eğitimi başarı ile tamamlayan öğrenciler, birinci kademe dârülkurrâlara kayıt yaptırarak burada hafızlık eğitimini tamamlamış sonra üst seviye dârülkurrâda kıraat eğitimi tamamlayarak mezun olmuştur. Dârülkurrâların ihtiyaçları da kurulan vakıflar aracılığıyla veya hayırsever kişiler tarafından karşılanmıştır.

¹⁷⁴ Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri/Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 38. Her ne kadar mekteplerin kuruluş amacı olarak böyle denilse de esas amaç II. Bayezid'in kendi adını taşıyan vakfiyesinde belirttiği gibi Kur'ân'ın öğretilmesi ve tâlimidir. Bkz. Vedat Günyol, "Mektep", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB, 1972), 7, 656; Gökdemir, "Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", 54.

¹⁷⁵ Vedat Günyol, "Mektep", *İA.*, 656-657.

¹⁷⁶ Gökdemir, "Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", 44.

1.5.6.4. Evler

Kur'ân-ı Kerîm nazil olmaya başladığı zaman din eğitimi, Erkâm b. Ebi'l-Erkâm'ın evinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla evlerde Kur'ân eğitiminin temeli Hz. Peygamber'le atılmıştır.

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren çocuklarına özel ders vermelerini sağlamak amacıyla alanında uzman kişiler, evlere getirilerek ders vermeleri sağlanmıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde hocalar; saraylarda, şehzadeler ve devletin ileri gelenlerin çocuklarının eğitimleri için görevlendirilmiştir.¹⁷⁷ Tüm bunlarla birlikte bazı şeyhülkurrâlar, öğrenmiş oldukları kıraat ilmini öğrencilere aktarmak için imkân bulamadıklarından kendi evlerinde istekli olan öğrencilere kıraat dersleri vermişlerdir. Bunun yanında çocuklarının özel olarak kıraat dersi almasını isteyen veliler de evlerini kıraat derslerinin yapılabilmesi için hocalara açmışlardır.¹⁷⁸

1.5.6.5. Tekke ve Zaviyeler

Tekke ve zaviyelerde kişilerin manevi imarının yanında kıraate ilgisi olan tarikat lideri, halife veya şeyhler tarafından tekkelerin yanlarında dârülkurrâlara benzer kıraat derslerinin verildiği bir yapı oluşturmuşlardır. Buralarda dersler tarikatta görevli kişiler tarafından yine genellikle tarikata mensup kişilere verilmiştir. Buna en büyük örnek Şeyh Atâullah Tekkesi örnek verilebilir. O, burada postnişin¹⁷⁹ vazifesinin yanında kıraat dersleri verilmiştir. Bu tekkenin banisinin tesis ettiği Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleği, Türkiye'de varlığını devam ettiren iki büyük meslekten birisidir. Bu durum, tekkelerde verilen kıraat hizmeti açısından önemli bir göstergedir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi* (Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 74.

¹⁷⁸ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 21.

¹⁷⁹ Postnişin lügat olarak “Bir tekkede şeyhlik postluk oturan, şeyh makamına geçen kimse” manasına gelmektedir (<http://www.lugatim.com/postnişin>).

¹⁸⁰ Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*, 78; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 20.

1.5.6.6. Türbeler

Zengin ya da makam sahibi kişilerin vefat etmeden önce kendileri veya varisleri tarafından ruhunu şâd etme amacıyla türbelerin yanı başlarına dârülkurrâlar inşa etmişlerdir. Yapılan bu yapılar türbede meftun olan kişinin manen ihya olması düşüncesiyle tesis edilmiştir. Aynı zamanda bu yapılar kıraat ilminin yayılmasına ve gelişmesine bir nebze de olsa katkı sağlamıştır.¹⁸¹

1.6. Cumhuriyet Dönemi Kıraat Eğitimi

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte kıraat eğitimi yine geçmişte olduğu gibi dârülkurrâlar vasıtasıyla devam etmiştir. Ancak 3 Mart 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat kanunuyla birlikte medreselerin kapatılmasıyla dârülkurrâlar da kapatılmış ve resmî olarak kıraat eğitimi sekteye uğramıştır. Aynı tarihte Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıyla birlikte Kur'ân ve kıraat eğitimi ilgili kurumlar aracılığıyla yürütülmeye devam edecektir.¹⁸²

1968 yılına kadar kıraat ilmi, resmi olarak öğretilenmemiştir. Bu durum bu ilmin taliplilerinin sayısının azalmasına yol açmış ve bu ilim unutulmaya yüz tutmuştur. Bulundukları bölgelerdeki öncü hocaların şahsi gayretleriyle kıraat ilmi devam ettirilmiştir. 1968 yılında Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Tayyar Altıkulaç'ın girişimleriyle Mehmed Rüştü Aşıkkutlu (ö. 1980) Hoca'nın riyasetinde Trabzon'un Of ilçesine bağlı Çifaruksa/Uğurlu beldesinde hizmet içi eğitim kapsamında kurum personellerine yönelik olarak eğitimler başlatılmıştır.¹⁸³ Burada dört aylık bir zaman diliminde ilk mezunlar verilmiştir.

1974-76 yılları arasında Ankara'da kıraat kursu düzenlenmiş ve bu kurum, 1976 senesinde mezunlarını vermiştir. 1976'da ise İstanbul Haseki Eğitim Merkezi açılmış ve ilmi kıraat dersleri burada devam etmiştir. Tezin konusu "İstanbul Haseki Dini

¹⁸¹ Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*, 79.

¹⁸² Yaşar Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C.22, S.2 (2018): 1090-1092.

¹⁸³ Mehmet Günaydın, "Reîsü'l-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Kur'ân Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri", *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.11 (2008): 138.

Yüksek İhtisas Merkezi'nde Kıraat Eğitimi" olduğundan detaylı bilgiler ikinci bölümde işlenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

HASEKİ EĞİTİM MERKEZİ KIRAAT EĞİTİMİ

İstanbul Haseki Eğitim Merkezi, 1976 yılında açılmıştır. Merkezde ilk dönem, İstanbul tariki, Abdurrahman Gürses Hoca riyasetinde; Mısır tariki ise Mehmet Rüştü Aşikkutlu Hoca tarafından okutulmaktadır. 2. dönem başladıktan kısa bir süre sonra Aşikkutlu Hoca'nın vefat etmesiyle Mısır tariki okutulamamıştır. 5. dönemde Mahmut Sarıcaoğlu Hoca tarafından son olarak bir dönem daha Mısır tariki okutulduktan sonra bugüne kadar Haseki Eğitim Merkezi'nde sadece İstanbul tariki okutulmuştur. Bu esnada Abdurrahman Gürses Hoca, Mehmet Rüştü Aşikkutlu Hoca'nın vefatından sonra eğitim merkezinde Mısır tarikinin okutulmamasından rahatsızlık duymuş ve zamanın Eğitim Dairesi Başkanı Şükrü Öztürk Bey'e mısır tarikini okutacak hoca bulmalarını ısrarla söylemiştir.¹⁸⁴

Diyanet İşleri Başkanlığı 'aşere-takrîb kurslarını üçer yıllık dönemler halinde planlanmıştır. Başkanlık mezkûr kurslara kursiyer seçiminde ise şu şartları aramaktadır:

- a) Başkanlık merkez veya taşra teşkilatında görevli olmak,
- b) En az İmam-Hatip lisesi mezunu olmak. Ancak bu esnada dini yükseköğrenim mezunu olmak, tercih sebebi olarak gösterilmiştir. Bu madde 2014 yılından sonra dini yükseköğrenim mezunu olmak şeklinde değiştirilmiştir.
- c) Hafız olmak,
- d) Memuriyette asaleti onaylanmış olmak. (Bu madde 2014 yılı ve sonrasında "Başkanlık teşkilatında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4'üncü Maddesi'nin (A) bendi statüsünde kadrolu devlet memuru olarak çalışıyor olmak" şeklinde değiştirilmiştir.)
- e) Askerlik görevini ifa etmiş olmak,
- f) Yurtdışında görevli olarak bulunmamak,

¹⁸⁴ Naci Demirci, *Abdurrahman Gürses'in Kıraat İlmi Eğitimindeki Yeri*, (Yükses Lisans Tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 88.

g) 40 yaşını tamamlamamış olmak.

Bu maddelere ilaveten 2014 yılından sonra şu maddeler ilave edilmiştir:

h) Başkanlıkça düzenlenen uzun süreli ihtisas kursu kursiyeri ve mezunu olmamak,

ı) Son 3 yıl içerisinde kınama ve üzeri disiplin cezası almamış olmak.

Düzenlenen giriş sınavında başarılı olan kursiyerler eğitime kabul edilirler. Öğrenciler, 36 ay sürecek olan eğitimin her 3 ayından oluşan dönemlerinin sonunda dönem sonu sınavına tabi tutulurlar. Sınavda başarısız olan kursiyerlerin eğitim merkeziyle ilişkisi kesilir ve kursiyerler göreve iade edilir.¹⁸⁵

2.1. 2014 Öncesi Haseki Eğitim Merkezi Kıraat Eğitimi

2.1.1. Kıraat Derslerinde Uygulanan Yöntemler

2.1.1.1. Semâ

Semâ işitme, dinleme anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁶ İstılahta ise hocanın okuyup talebenin dinlemesi usulüne denir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur’ân’ı *semâ* usulüyle Cebrail’den (a.s.) dinlemiş; sahâbe de Hz. Peygamber’den dinleyerek öğrenmişlerdir. Bu yöntem, Kur’ân’ın nazil olmaya başladığı günden bugüne uygulanmış gelmiştir. Bu yöntemde öğrenci, hocasının önünde dersini okur; hoca da dinlediği kısımlarda varsa öğrencinin hatasını düzeltir. Hoca, öğrencinin hatası yoksa sükût ederek dersini bitirmesini bekler; açıklama yapılması gereken yerlerde açıklamasını yapar.

¹⁸⁵ Ulvi Ata, “Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmet içi Eğitim Kurslarında Kıraat Eğitimi”, *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, 16-18 Kasım 2012 (İstanbul, DİB Yayınları, 2012), 482.

¹⁸⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: 2008 İFAV yayınları), 253; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 147; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Kıraat ve Sema Kaydı”, *DİA*, Ankara, 2002, 25: 436-437; Geniş bilgi için bkz. Durmuş Arslan, “Kıraat ilminde İcazetname Geleneği ve Bir İcazetname Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VII/2 (2003), 291-317; İrfan Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, (Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 14-40.

Haseki Eğitim Merkezi'nde kıraat derslerinde hoca, usûl¹⁸⁷ ile alakalı kısımlarda öğrencinin konuları tam olarak öğrenebilmesi ve kendisinde meleke haline gelmesi için hoca okur ve arkasından kursiyerin okuması istenir. Okunması istenen kelime, derste hocanın ders dışında ise kursiyerin gayretiyle meleke haline gelinceye kadar tekrar edilir ve usulle ilgili bir sonraki bölüme geçilir. Ferş-i hurûf'u¹⁸⁸ ilgilendiren kısımlarda ise hoca kelimeyle ilgili kısmın kitaptan nasıl okunacağını gösterir ve arkasından kendisi kelimeyi telaffuz eder. Daha sonra kursiyer, hocayla beraber kelimedeki farklılığın kitaptan nasıl çıkarıldığını öğrendikten sonra hocasının telaffuz ettiği kelimeyi tekrar eder. Bu sistemde kursiyer tek başına kitaptan kelime farklılıklarını çıkarmayı öğrendikten sonra hoca bu işlemi kursiyere bırakır.

2.1.1.2. Arz

Bir büyüğe sunma, takdim etme, sunum¹⁸⁹ anlamına gelen arz kelimesi; ıstılahta, bir öğrencinin hocasının karşısında dersini okuyarak kontrol ettirmesi anlamına

¹⁸⁷ İbn Cüzeyy, kıraat ilminde usulü, “kendisindeki ihtilafla mânânın değişmemesi” şeklinde tanımlamış ve hemze, idğam ve izhâr, imâle, terkîk ve tefhîm, ravm ve işmâm, murââtü'l-hattı fi'l-vakf ve isbâtü'l-yâât ve hazfuhâ, vakf ve ibtidâ olmak üzere sekiz kısımda incelemiştir. İbn Cüzeyy, *Teshîl*, I, 38; Ahmet Arif Akbaba, *İbn Cüzeyy'in et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsîrinin Ferşü'l-Hurûf Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 52.

¹⁸⁸ Ferş, Arapça'da f-r-ş kökünden olup lügatte bir şeyi yaymak anlamına gelir. Ayrıca bir kimsenin toprağı altına sermesi, elbiseyi altına yayması, aslan ve kurdun ön ayaklarını yere yayması gibi anlamlara da gelir. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “f-r-ş” md., V, 3383.) Kırâat ıstılahında ise ferş, belli bir kaideye dayanmayan Kur'ân'da dağınık olarak bulunan kırâat farklılıklarına denir. Mesûl, *Mu'cemü mustalahâti'l-'ilmi'l-kırâati'l-Kur'âniyye* (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2007), 261; Mehmet Kılıç, *Şâz Kıraatlar Bağlamında Hasan Basrî Kıraatı ve Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 92-93.

¹⁸⁹ İbn Manzûr Cemaleddîn Muhammed b. Mukarrem el-Ensârî, *Lisanü'l-'Arab* (Beyrut, 1997/1417), 10, 214; Talip Akbal, *DİB. Haseki Eğitim Merkezi Kıraat Eğitimi ve Programı*, 8.

gelmektedir.¹⁹⁰ Zehebî'ye (ö. 748/1347) göre ashâb, Kur'ân'dan öğrenip ezberledikleri yerleri Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dinleterek kontrol ettirirlerdi. Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olmaya başlamasından bugüne kadar bu metot uygulanagelmıştır. İlk dönem âlimlerine göre arz, sahâbenin Hz. Peygamber'e dinletmesi şeklinde anlaşılırken; sonraki dönem âlimleri ise bu kavramdan öğrencinin dersini hocasına dinletmesi anlamını çıkarmaktadır.¹⁹¹

Kıraat ilmini diğer ilimlerden ayıran temel özelliklerin en başında bu ilmin bir fem'i muhsinden¹⁹² alınması gerekliliği gelir. Kur'ân-ı Kerîm'in hattında, tilavetinde ve edasında özel kaidelerin bulunması bu durumu zorunlu kılmaktadır.¹⁹³

Kıraat eğitiminde semâ ve arz usulünü birlikte kullanarak kıraatleri ahzetmek daha sağlıklı olmaktadır. Bu usullerdeki en önemli husus hocadan duyduğunu uygulayabilmektir. Nitekim İbnü'l-Cezerî'nin geldiğini duyan Mısırlılar, ondan kıraat almak için çok büyük bir kalabalık oluşturmuşlardır. Vakti kâfi gelmeyen İbnü'l-Cezerî ise herkese teke tek ders vermek yerine, yüksekçe bir yere çıkarak kalabalığa âyeti okumuş, sonra toplu halde insanlar da âyeti kendisine geri okumuşlardır. Görüldüğü üzere İbnü'l-Cezerî, semâ usulüyle birlikte arz usulünü de uygulamıştır.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 20; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 45; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Kıraat ve Sema Kaydı", *DİA*, 25: 436-437;

¹⁹¹ Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 45.

¹⁹² Fem-i muhsin; doğru telaffuz, güzel ifade ve edayı gösteren ağız manalarına gelmektedir. Arap âleminde, bu terimin yerine telaffuz ve müşâfehe tabirleri kullanılmaktadır. Bu sözcüğün terim manası ise Kur'ân-ı Kerîm'i, ilk öğreticiye bağlayan zincire halka olmuş, indirildiği şekilde okuma gayreti ve hassasiyeti ile lafızlarını en doğru ve fasih bir şekilde teleffuz etme ve öğretme maharetini kazanmış bir hocadan okuma işidir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Akif Koç, "Kur'ân Kıraatinde Türklere Özgü Mahalli Okuyuş Sorunu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.51, S.2 (2010), 79-91.

¹⁹³ Talip Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlm-i Kıraat Ders Notları*, (Basılmamış Kitap: İstanbul: 2010), 82.

¹⁹⁴ Süyûtî, *el-İtkan fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, 131; Akbal, *DİB. Haseki Eğitim Merkezi Kıraat Eğitimi ve Programı*, 8.

Haseki eğitim Merkezi'nde kıraat derslerinde ilk zamanlardan beri arz ve semâ usulleri birlikte uygulanmaktadır. Şöyle ki kursiyer hocasının kıraatini işitir ve hocasına işittiği kıraati arz eder. Kıraatlerin icrasında meleke kesb eden kursiyer zamanla semâ usulünü azaltıp arz usulüne ağırlık vererek kıraat eğitimini devam ettirir.

2.1.1.3. 'Aşere ve Takrîb Programları Ders Saatleri

Haseki Eğitim Merkezi'nde ilk dönemlerde kıraat eğitimi hoca- talebe ilişkisi çerçevesinde hocanın uygulamış olduğu programa göre devam edilmekteydi. Ancak 2000 yılında DİB Program Geliştirme Dairesi Başkanlığı, kıraat bölümü eğitim görevlilerinden Talip Akbal'dan kıraat eğitim programı hazırlamasını istemiş ve hazırlanan bu program 2014 yılına kadar uygulanmıştır.

Hazırlanan bu programda her dönem, 3 aylık bir zaman diliminden oluşmaktadır. Haftalık dersler ise 26 saat olarak planlanmıştır. Programa göre 'aşere programı 4 dönem, takrîb programı ise 6 dönemden teşekkül etmiştir.

a) 'Aşere Programı Ders Saatleri

Kıraat-ı 'aşere bölümü, her dönem 3 ay olmak üzere, 4 dönemden oluşmaktadır. Haftalık olarak 26 ders saatinden oluşan 'aşere kıraati programı toplamda 1248 saat olarak tamamlanmaktadır. Bahsi geçen programın 804 saatini kıraat dersleri, 444 saatini ise diğer dersler oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda programda yer alan dersler ve saatleri yer almaktadır.

Dersler	Toplam Ders Saati	'Aşere Programı Ders Saati Toplamı
Kıraat ('Aşere)	804	1248
Mehâricü'l-hurûf	96	
Tecvid (el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye)	36	
Arapça	216	
Mûsiki	96	

b) Takrîb Programı Ders Saatleri

Kıraat-ı takrîb dersleri her dönem 3 ay olmak üzere 6 dönemden oluşmaktadır. Haftalık olarak 26 ders saatinden oluşan takrîb programı toplam 1872 saatte tamamlanmaktadır. Programın 1524 saatini takrîb ve Tayyibe oluştururken 288 saati ise diğer derslerden müteşekkildir. Aşağıdaki tabloda programda yer alan dersler ve saatleri yer almaktadır.

Dersler	Toplam Ders Saati	Takrîb Programı Ders Saati Toplamı
Kıraat (Takrîb)	1524	1872
Mehâricü'l-hurûf	144	
<i>Tayyibetü'n-neşrî'l-kırâati'l-aşr</i>	60	
Mûsiki	144	

2.1.1.4. 'Aşere Programında Verilen Dersler ile Takip Edilen Kitaplar

Eğitim Merkezi kıraat bölümünde kıraat derslerinin yanı sıra mehâricü'l-hurûf, Arapça, tecvid ve mûsiki dersleri yer almaktadır. Konuyla ilgili şunu dile getirmek gerekir ki kıraat ilmine ait eserler, tabî'n döneminden sonra yazıldığı için; bunların birçoğunun dili Arapça'dır. Dolayısıyla bu ilimle iştigal edenlerin Arapça bilgisine hâiz olmaları gerekmektedir. Nitekim program oluşturulmadan önceki dönemlerde Arapça dersinin olmayışı kıraat kitaplarını anlamayı zorlaştırmaktaydı. Ancak Talip Akbal Hoca, Arapça dersinin kıraat programında mutlaka olması gerektiğini belirtmiş ve tarafından hazırlanan programa ilk 1 dönemde haftada 4 saat sarf, 2 saat nahiv; 2. dönemde 2 saat sarf, 2 saat nahiv; 3. dönemde ise 2 saat nahiv dersi ekleyerek bu boşluğu doldurmayı amaçlamışlardır.

Kıraat bölümünde eğitime devam eden ya da mezun olan kursiyerler, ilgili meclislerde veya camilerde devamlı surette mihrabiye veya aşrî şerifler okumaktadırlar. Bu çerçevede dinleyenlerin kulaklarını tırmalayıcı seslere son vermek amacıyla programa haftalık 2 saat mûsiki dersi konulmuş ve birçok makama ait eserler, derslerde çalışılmıştır.

a) ‘Aşere Programında Takip Edilen Kitaplar

‘Aşere programının 1. dönemini kıraat dersleriyle beraber mehâricü’l-hurûf ile Arapça ve mûsiki dersleri oluştururken 2. dönemden sonra sayılan bu derslerin yanında İbnü’l-Cezerî’nin *Mukaddimetü’l-Cezerî* adlı tecvîd risalesi dersleri yer almakta ve mezkûr eser, kursiyerler tarafından ezberlenmektedir. Aşere programında kullanılan kaynak kitaplar şunlardır:

1. Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân

Zübde diye meşhur olan bu eser, Hâmid b. Abdulfettah Pâluvî (ö. 1173/1759) tarafından “bazı arkadaşlarının vakflara riayet ederek tilâvet edilen meşhur on kıraat hakkında bir eser telif edilmesinin istenmesi üzerine”¹⁹⁵ kaleme alınmıştır. Kıraat ilminin temel kaynaklarından istifade edilerek hazırlanan eserde ihtilaflı kelimeler için kısa ve öz izahatlar yapılmıştır. Bahsi geçen eserin diğer bir özelliği ise okuyucunun zorlanmadan anlayabileceği pratik bir üslupla hazırlanmış kaynak eserlerden olmasıdır.

Müellif, eseri, Kur’ân-ı Kerîm’deki sûre tertibini dikkate alarak Hafs rivayetini üzerine hazırlamıştır. İhtilaflı kelimeler ana metinde yer almış; usule dair kelimelere ana metnin dışında tenbîhât bölümü oluşturularak orada yer verilmiş ve bunların devamlı tekrar edilmek suretiyle hatırdan canlı tutulması amaçlanmıştır.¹⁹⁶

2. ‘Umdetü’l- hullân

Molla Muhammed Emin (ö. 1275/1859)¹⁹⁷ tarafından Abdulfettah Pâluvî’nin neşretmiş olduğu *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân* adlı eserine şerh olarak

¹⁹⁵ Abdülfettah Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân*, (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, t.y.), 3.

¹⁹⁶ Akdemir, *Hamid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü’l-İrfân” Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki* (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999), 56; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 93.

¹⁹⁷ İstanbul’un Eyüp semtinde dünyaya gelen Molla Muhammed Emin Efendi, hafızlık ve Kıraat eğitimini Eyüp Sultan Cami İmam-Hatibi olan babasından tamamlamış ve İtilâf Mesleği üzerine kıraat icazetini almıştır. Babasının görevi kendisine devretmesi üzerine birçok kişiye kıraat okutmuş ve kıraat ilmine dair önemli eserler neşretmiştir. Daha geniş bilgi için bkz.

yazılmıştır. Eserin önemli özelliği, Osmanlı döneminde kıraat ilmi alanında yazılması ve kıraat meslek farklılıklarını dile getirmesidir. Müellif, eserinde “Zübde” ye ait ibareleri “م” mîm harfiyle, kendine ait ibareleri ise metinde “ش” şîn harfiyle göstermek suretiyle ibarelerin karışmamasını sağlamıştır. Yine o, her sûrenin bitiminde “Zübde” de yer alan tenbîhât bölümlerinin şerhini yapmış ve “tezyîl” bölümü adı altında bilgiler aktarmıştır.¹⁹⁸

3. *Mukaddimetü'l-Cezerî*

İbnü'l Cezerî tarafından kıraat ilmine yeni başlayanlar için manzum olarak kaleme alınan ve *Mukaddimetü'l-Cezerî* diye meşhur olan “el-Mukaddime fî mâ yecibu ‘alâ kârii'l-Kur’ân en ya‘lemehû” adlı tecvîd risalesidir. Eser 16 bölüm ve 109 beyitten oluşmaktadır. Eser, yazıldığından beri çeşitli İslâm beldelerinde ve ülkemizde okutulmuş, ezberletilmiş ve üzerine Arapça ve Osmanlıca şerhler ve haşiyeler yazılmıştır.¹⁹⁹

b) ‘Aşere Programında Verilen Dersler

1. Arapça

Kıraat ilmine ait eserler genelde Arapça olarak neşredildiğinden Haseki Eğitim Merkezi kıraat bölümü öğrencilerine de bu eserlerden daha fazla istifade edebilmeleri amacıyla ihtisas bölümü hocaları tarafından Arapça dersleri verilmektedir. Arapça derslerinde sarf ve nahiv konuları ele alınmaktadır. İlk dönemlerde sarf derslerine ağırlık verilirken ilerleyen dönemlerde sarf konularının tamamlanmasıyla nahiv

Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 153; Reşat Öngören, “Molla Mehmed Emin Efendi”, *DİA*, 30, 258-259.

¹⁹⁸ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 153; Muhammed Emin Efendi (Abdullah Efendizade), *Umdetü'l-hullân fî idâhi Zübdeti'l-irfân* (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, t.y.); Atilla Akdemir, “İbnü'l-Cezerî'nin Eserlerinde Med Mertebeleri, Ölçülendirme Tercihleri ve Uygulamaya Yansıyan Hususlar”, *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu/2018*.

¹⁹⁹ *el-Mukaddimetü'l- Cezeriyye* hakkında geniş bilgi ve üzerinde yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, 20, 551-557; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 213-215; Selahattin Öz, “İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinin Mehmed Emin Tokâdî'ye Ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S.27 (2015/1): 147-181.

konuları üzerinde daha fazla dururlur. Sarf konularında emsile,²⁰⁰ binâ,²⁰¹ maksûd;²⁰² nahiv konularında ise avamil,²⁰³ izhar²⁰⁴ gibi kitapların takibi yapılmaktadır.

2. Mûsiki

Hizmet içi eğitim kurslarında eğitim görenler, genellikle Kur'ân kursu öğreticisi, imam-hatip veya müezzin-kayyım görevini ifa eden kimselerdir. Dolayısıyla gerek cami hizmetlerinde ve gerekse Kur'ân kursu hizmetlerinde mûsikinin önemli bir işlevi bulunmaktadır. Zira insanların okunan ezandan etkilenmesi ancak ezanın mûsiki bilgisine hâiz kişiler tarafından okunmasıyla mümkündür.²⁰⁵ Bu amaçla Haseki Eğitim

²⁰⁰ Osmanlı'da ve halihazırda klasik usulde Arapça eğitiminde ilk olarak okutulan eserdir. Fiil ve isimlerinin çekimlerinin yer aldığı eserin müellifi tam olarak bilinmemekle beraber yazarının Hz. Ali olduğu ifade edilmiştir. Eser üzerinde çok incelemeler yapılmış, Türkçe ve Arapça şerhler yazılmıştır. Geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "Emsile", *DİA*, 11, 166-167.

²⁰¹ Kitabın esas adı "Binâu'l-Ef'al" dır. Emsile'den sonra okutulan ve fiillerin bütün şekillerinin ele alındığı eserdir. Müellifi bilinmemektedir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2010), 31; Mehmet Çakır, "Binâu'l-Ef'al", *DİA*, 6, 179.

²⁰² Sarf bilgisinin üçüncü kitabıdır. Müellifinin kim olduğu bilinmemekle beraber İmam Birgivî, müellifinin İmâm-ı Âzam olduğunu belirtmiştir. Binâ kitabının daha mufassal biçimde ele alındığı eserdir. Geniş bilgi için bkz. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, 31; Kenan Demirayak, "el-Maksûd", *DİA*, 27, 453.

²⁰³ Halil b. Ahmed tarafından yazılan eser, nahiv serisinin ilk kitabını oluşturmaktadır. Mezkûr telif, Arapça eğitimi verilen medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve günümüzde de okutulmaya devam edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "el-'Avâmilü'l-mi'e", *DİA*, 4, 106-107.

²⁰⁴ İmam Birgivî tarafından yazılan eserde Arap nahvinin temel konuları, kısa ve özlü bir şekilde anlatılmıştır. Eser, asırlarca medreselerde okutulmuştur ve halen de okutulmaktadır. Eser âmil, ma'mûl ve i'râb olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Elmalı, "İzhârü'l-Esrâr", *DİA*, 23, 506-507.

²⁰⁵ Erhan Kocakanat, "Dini Mûsiki Açısından Geçmişten Günümüze Ezan", *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1 (2019), 1.

Merkezi'nde temel makamlara ait eserler geçildikten sonra bu makamlarda ezan ve aşır çalışmaları yapılmaktadır.

2.1.1.5. Takrib Programında Verilen Dersler ile Takip Edilen Kitaplar

Takrîb programının 1. dönemini kıraat dersleriyle beraber mehâricü'l-hurûf ve mûsiki dersleri oluştururken; 2. dönemden sonra sayılan bu derslerin yanında İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kıraati'l-aşr* adlı kitabının esas alındığı Tayyibe dersi yer almakta ve bu eserin bir kısmı kursiyerlere ezberletilmektedir.

a) *İthâfû fużalâ 'i'l-beşer fi (bi)'l-kırâ'âtî'l-erba'ate 'aşer.*

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ (ö. 1117/1705), eseri, hac görevi vasıtasıyla Medine'de bulunduğu sırada oradaki kıraat ilmiyle meşgul dostlarının tavsiyesiyle hac dönüşü yazmış ve bu eserle tanınmıştır. Eserde 14 imam, ravi ve tarikleriyle ele alınmış ve sûre tertibine dikkat edilerek kıraat farklılıkları izah edilmiştir. Ayrıca âyetlerdeki hat özelliklerinden, manaya etkisinden ve fikhî meselelerden de bahsedilmiştir. Eser tek cilt halinde İstanbul'da (1285), Ali Muhammed ed-Dabbâ'nın tahkikiyle Kahire'de (1359), iki cilt olarak da Şa'bân Muhammed İsmâîl'in tahkikiyle Beyrut'ta (1407/1987) basılmıştır.²⁰⁶

b) *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-aşr*

Kıraat ilminin Anadolu'ya gelmesi, yerleşmesi ve kök salmasına vesile olan İbnü'l-Cezerî tarafından Bursa'da yazılmıştır. İbnü'l-Cezerî, insanların *Teyşîr*'de ve *Şâtıbiyye*'de yer alan kıraatlerin dışındaki kıraatleri Kur'ân'dan saymamaları düşüncesinin, eseri yazmasında etkili olduğunu dile getirmiştir. Eserde ravi ve tarikleriyle on kıraat imamı hakkında bilgiler verilmiş; İbnü'l-Cezerî'nin rivayette bulunduğu kaynaklar, senetleriyle birlikte zikredilmiştir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmenin faziletleri, Kur'ân-ı Kerîm tarihi, sahih kıraatin şartları, şâz kıraatler gibi konulara kısaca değinildikten sonra ahrufü's-seb'a ve kıraat ilmiyle olan ilişkisine genişçe yer verilmiştir. Eserde ayrıca kıraat imamlarının biyografileri işlenmiş ve kıraat ilmiyle ilgili olan meseleler ve tecvîd konularına da detaylı olarak yer

²⁰⁶ Altıkulaç, "Bennâ, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, 5,457-458.

verilmiştir. Eser, kıraat ilmiyle iştigal edenlerin sıkça başvurduğu önemli klasiklerdendir.²⁰⁷

c) *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-'aşr*

Telif edildiğinden beri ilm-i kıraat alanında en çok ilgi gören önemli kaynak kitaplarındandır. Eser, Osmanlı dönemi medreselerinde, bugünün İslâm beldelerinde ve Türkiye'de kıraat eğitiminin yapıldığı yerlerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Müellif, *Neşr* adlı eserini muhtasar hale getirip kıraat ilmini tahsil edenlerin zihinlerinde daha kolay ve anlaşılır olması amacıyla manzum olarak neşretmiştir. Eser de özel ifade ve rumuzlar kullanılarak eserin hacminin büyümesi engellenmiştir. Eser üzerinde birçok ilmi çalışma yapılmıştır.²⁰⁸

2.2. 2014 Sonrası Haseki Eğitim Merkezi Kıraat Eğitimi

Diyanet İşleri Başkanlığı, din hizmetlerinde daha verimli olmak amacıyla, personelinin eğitim seviyesini hizmet içi eğitim kurslarıyla daha ileriye taşımayı amaçlamaktadır. Bu amaçla ihtisas ve kıraat eğitim programı açılmıştır. Bu iki programın ortak amacı ise İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi şekilde okumak, anlamak ve anlatmaktır.²⁰⁹

2.2.1. Programın Hedefi ve Yapısı

Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'ân-ı Kerîm'i lafız ve mana yönüyle nevi şahsında hazmederek ülke sathına yayacak “kurrâlar” yetiştirmek amacıyla kıraat kursları

²⁰⁷ Birişik, “en-Neşr”, *DİA*, 33, 19-20; Ömer Kara, “İbnü'l-Cezeri: Hayatı ve Eserleri”, *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu EKİM/2018-Bursa*; Abdülmecit Okçu, *İbnü'l-Cezerî-Kur'ân ve Kırâat* (Erzurum: *EKEV Yayınları*, 2001); Mehmet Savan, “*İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) Hadis İlmindeki Yeri*”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

²⁰⁸ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 241; Yaşar Akaslan, “Bir İlm-İ Kırâat Klasığı: Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-'aşr”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S.17 (2017), 277-310; Birişik, “en-Neşr”, 33, 19-20; Ömer Kara, “İbnü'l-Cezeri”; Mehmet Rüştü Âşıkkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, b.y.y., t.y.

²⁰⁹ Kıraat Eğitim Programı, Ankara, 2014, 5.

düzenlemektedir. Bu kurslarda 1440 ders saati ‘aşere, 2160 ders saati de takrib programı olmak üzere toplamda 3600 saat eğitim planlanmaktadır.

2.2.2. Programın Uygulama Esasları

Hazırlanan bu programın başarıya ulaşması, programda belirtilen hedef ve yöntemler doğrultusunda uygulanmasına bağlıdır. Bu amaçla program boyunca aşağıda belirtilen ilkelere uyulması önem arz etmektedir.

1. Kıraat eğitim süresince uygulanacak olan bu programda kursiyerlerin bilgi, beceri, yetenek ve ihtiyaçlarının farklı olduğu unutulmadan derslerden istifade etmeleri sağlanmalıdır.
2. Kursiyerlerin derslerden daha fazla istifade etmelerini sağlamak amacıyla derslere hazırlıklı bir şekilde gelmeleri sağlanmalı ve derslere ilgi ve alakalarını artıracak etkinlikler düzenlenmelidir.
3. Kıraat icrasında ve musiki eğitiminde kişisel yetenek ön plana çıkmaktadır. Kursiyerlerin program boyunca derslerdeki gelişimleri izlenmeli ve verilen eğitimden kısa sürede maksimum verimin alınması hedeflenmelidir.
4. Kursiyerlerin kusursuz bir tilavette bulunmaları için okuma çalışmaları yapılmalıdır. Yapılan hatalar üzerinde çalışmalarda bulunarak kursiyerlerin hatalarını düzeltmeleri sağlanmalıdır.
5. Kursiyerlerin eğitim programından mezun olduktan sonra bu ilmi devam ettirebilecek bilgi, donanım ve teknik bilgiler verilmelidir.
6. Sınıf ortamında kursiyerlerin derslere ilgisini artıracak görsel-işitsel materyallerden istifade edilmek suretiyle kalabalık olmayan öğrenme ortamları oluşturulmalıdır.
7. Programın işleyişinde meydana gelen eksiklik ve yanlışlıklar hakkında kursiyerler bilgilendirilmeli ve önceden belirlenen başarı kriterlerine göre kursiyerler değerlendirilmelidir.

2.2.3. Programın Genel Kazanımları

Kıraat eğitim programından mezun olacak kursiyerlerde şu kazanımlar hedeflenmektedir:

1. Kursiyerlerin Kur'an-ı Kerim'in nazil olmaya başlamasından günümüze kadar olan serüveni hakkında bilgi sahibi olur.
2. Kur'an-ı Kerim'i ta'lim, tecvîd ve mehâric-i Hurûfa riayet ederek adabına uygun bir şekilde okur.

3. Kıraat ilminin günümüze kadar sahih bir senedle ulaşmasına vesile olan kıraat imamları ve ravileri hakkında bilgi sahibi olur.
4. Kıraat ilmine ait terimleri ve bu terimlerin ıstılahî anlamlarını bilir.
5. Kıraat çözümlemeleri yapmak suretiyle kıraatlere, vecihlere ve Kur'an imlasına vâkıf olur.
6. Kıraat ilminde tarikler ve meslekler hakkında malumat sahibi olmakla birlikte meslekleri birbirinden ayırır ve İstanbul tarikine göre 'Aşere ve Takrîb üzere Kur'an-ı Kerim'i hem yazar ve hemde okur.
7. Kıraat derslerinin yanısıra Kur'an-ı Kerim Meâli dersiyle Kur'an Meâlini, Hücetü'l-Kıraat dersiyle Kıraatlerin hüccetlerini, Kıraat-Anlam ilişkisi dersiyle Kıraatların anlama kattığı zenginliği ve dini mûsikiye ait temel makamları ve eserleri icra ederek şahsına ait bir tavır sahibi olarak Kur'an-ı Kerim'i icra eder.
8. 'Aşere ve Takrîb usulünü kavrayarak *Mukaddimetü'l-Cezerî* ve *Tayyibetü'n-Neşr* isimli eserleri ezberleyerek beyirleri anlamlandırır.

2.2.4. Kıraat Derslerinde Uygulanan Yöntem (Usûl)

Türkiye'de kıraat eğitiminin yapıldığı hizmet içi eğitim kurslarında klasik dönemde uygulanan yöntem uygulanmaktadır. Buna göre 'aşere programında müfredatta yer alan *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân* ve *Umdetü'l-Hullân* adlı ders kitapları okunur, okutulur ve mütaala edilmesi gereken yerlerin üzerinde durulur. Kursiyerlerin kaynak kitaplara uygun bir şekilde metin çözümlemeleri yapmak suretiyle kendine ait kürrâse denilen defter tutması sağlanarak kademeli bir şekilde bir sonraki program olan takrîb programına geçilir ve aynı yöntem bu programda da uygulanır. Programlara ait detaylı bilgiler bir sonraki bölüm altında incelenecektir.

2.2.4.1. 'Aşere Programında Uygulanan Yöntem

Bu programda *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân* ve *Umdetü'l-Hullân* adlı kitaplar ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Temel kaynak olarak kullanılan bu eserlerde on imam ve ikişer râvisi yer almaktadır. Mezkûr programda kursiyerlere 'aşere temel kaideleri, kavramları ve suret çıkarma işlemi öğretildikten sonra infirâd tarikine göre Kur'ân'ın ilk 10 sayfası yazdırılır ve okutulur. Bu sürede imam ve râvî sıralaması, kâideler ve usulle ilgili bilgilere alışkanlık kazanan kursiyer, indirâc yöntemiyle Kur'ân'ın 'aşere suretini yazar ve okur.

Kaynak kitaplar esas alınmak suretiyle her bir kursiyerin ‘aşere vecihlerinin yer aldığı ve hocaya arz edilmek suretiyle hazırlamış olduğu kürrâseleri bulunmaktadır. Kursiyer, okuyacağı derse ait vecihleri önceden kitaplara bakarak çıkarır ve doğruluğunu onaylattıktan sonra hocasına arz eder. Dersler, toplu olarak hocaya arz edildiğinden dolayı sınıftaki bütün kursiyerler tarafından bu işlem günlük olarak yapılır. Ancak müsamahalı davranışların neticesinde bu işlem ilk başlarda kaynak kitaplardan çıkarılmak suretiyle yapılırken, zamanın yetişmemesi gibi sorunlardan sebebiyle kursiyerler hoca tarafından onaylanan kürrâseleri edinmek suretiyle onlara bakarak yazmakta ve dersleri ona göre okunmaktadırlar. Buna göre ‘aşere programında her bir öğrencinin kürrâsesi bulunmakta ve bu defter, dönem sonu sınavlarında sınav komisyonu tarafından kontrol edilmektedir.

2.2.4.2. Takrîb Programında Uygulanan Yöntem

İthâfî fużalâ’i l-beşer fî (bi) l-kırâ’âti l-erba’ate ‘aşer ve *en-Neşr fî l-kırâ’âti l-‘aşr* adlı eserlerin kaynak olarak kullanıldığı takrîb programının başında usulle alakalı bilgiler verilir ve kursiyerlerin tariklere aşinalık kazanması sağlanır. Takrîb usulünü öğrenen kursiyer, suret çözümleme dersleriyle beraber bu bilgilerini pekiştirirken bir yandan da takrîb okumalarına başlanır. Programda uygulanan metot ve yöntem, kaynak kitaplarının değişmesi dışında, ‘aşere programıyla aynıdır.

2.2.5. ‘Aşere ve Takrîb Programı Ders Saatleri

2014 yılında yenilenen eğitim programıyla beraber ‘aşere programında derslerde branşlaşmaya gidilerek ders sayısı 11’e, takrîb programında ise 10’a çıkarılmış ve her bir dersin saati belirlenmiştir.

2.2.5.1. ‘Aşere Programı Ders Saatleri

Aşere programında haftalık 30 saat, dönem olarak da 360 saat eğitim verilmektedir. Buna göre 1. dönemde haftalık 4 saat Kur’ân ve kıraat tarihi, 4 saat ‘aşere usûlü, 4 saat Arapça, 2 saat kıraat çözümlemeleri, 12 saat ‘aşere uygulamaları, 2 saat kıraat-anlam ilişkisi ve 2 saat Kur’ân-ı Kerîm meâli dersleri yer almaktadır. 2. dönemde ise haftalık 2 saat kıraat metinleri, 4 saat Arapça, 2 saat kıraat çözümlemeleri, 16 saat ‘aşere uygulamaları, 1 saat tecvîd (Mukaddime), 2 saat kıraat-anlam ilişkisi, 1 saat Kur’ân imlâsı ve 2 saat Kur’ân-ı Kerîm meâli dersleri bulunmaktadır.

3. dönemde programa dinî mûsiki dersi eklenmiştir. Buna göre haftalık 4 saat kıraat metinleri, 4 saat Arapça, 2 saat kıraat çözümlemeleri, 12 saat ‘aşere uygulamaları, 1 saat tecvîd (Mukaddime), 2 saat kıraat-anlam ilişkisi, 1 saat Kur’ân imlâsı, 2 saat Kur’ân-ı Kerîm meâli ve 2 saat dinî mûsiki dersleri yer almaktadır. 4. dönemde ise haftalık 2 saat kıraat metinleri, 4 saat Arapça, 2 saat kıraat çözümlemeleri, 14 saat ‘aşere uygulamaları, 1 saat tecvîd (Mukaddime), 2 saat kıraat-anlam ilişkisi, 1 saat Kur’ân imlâsı, 2 saat Kur’ân-ı Kerîm meâli ve 2 dinî mûsiki dersleri bulunmaktadır.

2.2.5.2.Takrîb Programı Ders Saatleri

Takrîb programı 6 dönemden ve her dönem 3 aydan oluşmaktadır. Programa göre haftalık 30, dönem olarak da 360 ders saati eğitim yapılmaktadır. Dönemsel olarak ders saatleri şu şekildedir: 1.dönemde 2 saat takrîb usûlü, 2 saat Arapça, 2 saat Tayyibe, 20 saat takrîb uygulamaları, 2 saat kıraat-anlam ilişkisi, 2 saat Kur’ân-ı Kerîm meâli; 2. dönemde 2 saat Arapça, 2 saat Tayyibe, 2 saat tevcîhü’l-kırâât, 20 saat takrîb uygulamaları, 2 saat kıraat-anlam ilişkisi, 2 saat Kur’ân-ı Kerîm meâli; 3. dönemde 2 saat Tayyibe, 2 saat tevcîhü’l-kırâât, 2 saat Kur’ân’da vakf ve ibtidâ, 20 saat takrîb uygulamaları, 2 saat kıraat-anlam ilişkisi, 2 saat Kur’ân-ı Kerîm meâli; 4. dönemde 2 saat Tayyibe, 2 saat tevcîhü’l-kırâât, 20 saat takrîb uygulamaları, 2 saat kıraat-anlam ilişkisi, 2 saat Kur’ân-ı Kerîm meâli, 2 saat ise dinî mûsiki; 5. dönemde 2 saat Tayyibe, 20 saat takrîb uygulamaları, 2 saat kıraat-anlam ilişkisi, 2 saat Kur’ân-ı Kerîm meâli, 2 saat ise dinî mûsiki dersleri işlenirken; 6. dönemde ise 2 saat Tayyibe, 20 saat takrîb uygulamaları, 2 saat kıraat-anlam ilişkisi, 2 saat Kur’ân-ı Kerîm meâli, 2 saat dinî mûsiki, 2 saat de kıraat öğretim metotlarına dair dersler verilmektedir.

2.2.6. ‘Aşere ve Takrîb Programlarında Verilen Dersler ve Takip Edilen Kitaplar

2.2.6.1. ‘Aşere Programında Verilen Dersler ile Takip Edilen Kitaplar

a) Kur’ân ve Kıraat Tarihi

Kur’ân ve kıraat tarihi dersi için programda 48 saatlik bir ders öngörülmüştür. İşlenen konular ise genel hatlarıyla şu şekildedir: Kur’ân-ı Kerîm’in nazil olması ve Kur’an’ı Kerim üzerinde sahâbe ve tâbiîn ve tâbiîn sonrasında yapılan çalışmalar, Kıraatlerin günümüze intikaline vesile olan kıraat imamları ve ravilerinin hayatları, Resm-i Osmânî kavramı ve günümüze kadar ulaşan en eski Kur’an-ı Kerim yazmaları,

Kur'ân'ın başka harflerle yazılması, müsteşriklerin Kur'ân üzerinde yaptıkları çalışmaları, ahurfü's-seba', kıraat ıstılahları, geçmişten günümüze kadar kıraat eğitiminin verildiği müesseseler, reisü'l-kurralık müessesesi, kaynakları bakımından tarikler (seb'a, 'aşere ve takrîb), son dönem kıraat âlimleri.

Kur'ân ve Kıraat dersinde kullanılacak kaynaklar ise şunlardır: Zürkânî'nin *Menâhilü'l-İrfân*'ı,²¹⁰ Zerkeşî'nin *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı,²¹¹ Suyûtî'nin *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı,²¹² Halil Kattan Mennâ'nın *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı,²¹³ İbn Cuma'nın *İ'câzü* resmi'l-Mushaf ve kıraâtihî'si,²¹⁴ Muhammed Hamîdullah'ın

²¹⁰ Ulûmü'l-Kur'ân alanında yazılmış en meşhur eserlerdendir. Müellif, eserinde, Kur'ân ilimlerinin temel meselelerini on yedi başlık altında ele alarak incelemiş ve i'câzü'l-Kur'ân konusuna genişçe yer vermiştir. Geniş bilgi için bkz. M. Suat Mertoğlu, "Muhammed Abdülazîm Zürkânî", *DİA*, 44, 579-580.

²¹¹ Klasik İslamî ilimler alanının en kapsamlı eserleri arasında yer alır. Tefsir usulü alanındaki boşluğu doldurmak amacıyla 47 bölüm halinde yazılmış en önemli eserlerdendir. Geniş bilgi için bkz. Menderes Gürkan, "Bedreddin Zerkeşî", *DİA*, 44, 289-293; Mustafa Öztürk, "Zerkeşî'nin Kaynakları/el-Burhan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme", *Ç. Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.3, S.2 (2003): 183-184.

²¹² Süyûtî'nin, ulûmü'l-Kur'ân sahasında bütün konuları kapsayan bir eser bulunmadığından hareketle, Celâleddin el-Bulkînî (824/1421)'nin *Mevâkiu'l-'ulûm min mevâki' n-nücum* adlı eseriyle Zerkeşî'nin *el-Burhan*'ı üzerinde birtakım çalışmalar yaparak ortaya çıkardığı kaynak eserlerdendir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Sarı, "el-İtkân", *DİA*, 23, 464; Bilal Deliser, "Hicri VIII. Asra Kadar Kur'ân İlimleri, *el-Burhan*'ın Yazılış Amacı ve Yöntembilim Oluşturma Çabaları Üzerine", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S.9 (2016): 16-17.

²¹³ Mısırlı İslam hukukçusu Mennâ' Halîl el-Kattân (ö. 1925-1999) tarafından neşredilmiştir. Yazar hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Ahmet Özel, "Mennâ' Halîl el-Kattân", *DİA*, EK-2, 30-32.

²¹⁴ Eser hakkında bilgi bulunamamıştır.

Kur'ân Tarihi,²¹⁵ Abdurrahman Çetin'in *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*,²¹⁶ Hasan Ziyâuddîn İtr'in *el-Ahrufüs-seb'a ve menziletü'l-kıraati minha'sı*²¹⁷, İbrahim Saîd ed-Devserî'nin *Mustalahâtü'l-kıraat'ı*,²¹⁸ Mekkî b. Ebî Talip'in *el-İbâne'si*,²¹⁹ Ebû Şâme'nin *İbrâzü'l-meânî'si*,²²⁰ Semennudî'nin *Şerhu's-Semennudî ale'd-dürre'si*,²²¹ Abdülfettah el-Kâdî'nin *el-Vâfî li Şerhi's-Şâtibiyye'si*,²²² ve İbnü'l-Kâsîh'in *Sirâcü'l-kârî fî Şerhi Hırzi'l-Emânî'si*.²²³

²¹⁵ Müellif; eserde, Arapça yazısı, Kur'ân tarihi, günümüz dilbilgisi yazım kurallarına uymayan kelimeler, Kur'ân'ın sonraki nesillere aktarılması ve Avrupa dillerindeki Kur'ân çevirileri gibi konuları işlemektedir. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık Beyan y. İstanbul, 2000.

²¹⁶ Müellif, eserde ilmi çerçevede okuyucuya konuyla ilgili lüzumlu olan bilgileri aktarmıştır. Geniş bilgi için bkz. Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 1-365.

²¹⁷ Bkz. Hasan Ziyâuddîn İtr, *el-Ehrufü's-seb'a ve menziletü'l-kirâati minha*, Beyrut, ts.

²¹⁸ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Devserî, İbrahim Saîd, *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalahâtü'l-kirâât* (Dâru'l-Hadâre, Riyâd 2008).

²¹⁹ Kıraat alanında önemli isimlerden olan Mekkî b. Ebî Tâlib'in Kur'ân kıraatlerini ve kapalı kalan kıraat vecihlerini açıklamaya çalıştığı eseridir. Geniş bilgi için bkz. Mekkî b. Ebî Tâlib, *Kitâbü'l-ibâne 'an meânî'l- kirâât*, çev. Fatih Çollak (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2003).

²²⁰ Kâsım b. Firrûh'un *Kaside-i lâmiyye'sinin* şerhi olan *İbrâzü'l-me'ânî min hırzi'l-emânî fî'l-kirâ'âtü's-seb'a* adlı eser, Ebû Şâme tarafından yazılmıştır. Müellif, şerhi önce çok geniş tutmuş, daha sonra “ömrün kısa olduğu ve yapılacak başka işlerin de bulunduğu” gerekçesiyle ihtisar yolunu seçmiştir. Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç “Ebû Şâme El-Makdisî”, *DİA*, 10, 233-235.

²²¹ Muhammed b. Hasan es-Semennudî tarafından, İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre'si* üzerinde yapılan şerhtir. Eserin ismi *Şerhu's-Semennudî 'alâ metni'd-Dürre li'l-kirâ'âtü'l-aşr'*dır (Kahire 1342). Bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, 20, 551-557.

²²² Geniş bilgi için bkz. Abdülfettâh, Abdülganî el-Kâdî. *el-Vâfî fî Şerhi's-Şâtibiyye* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2015).

²²³ Şatibî'nin *Hırzi'l-emânî'si* üzerine yazılmış şerhlere dendir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Sarı, “İbnü'l-Kâsîh”, *DİA*, 21, 102-103.

b) ‘Aşere Usûlü

Usulü kıraat hakkında genel bilgiler verilen derste sekit hâları ve cemi mimleri gibi kurallara değinildikten sonra İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbîru’t-Teysîr*²²⁴ adlı eseri kaynak olarak kullanılmaktadır.

c) Kıraat Metinleri

Kur’ân-ı Kerîm’i tilâvet ederken dikkat edilmesi gereken hususlar, kıraat tarihi, ilm-i kıraat ıstılahları ve usûlle ilgili konuların üzerinde durulduğu derste Ebû Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr fî’l-kıraati’s-seb’a* isimli eseri, Muhammed Emin Efendi’nin *Umdetü’l-Hullân*’ı,²²⁵ Nevevî’nin *et-Tibyân fî âdâb-ı hameleti’l-Kur’ân*’ı,²²⁶ Ebu

²²⁴ Eserin asıl ismi *Tahbîru’t-Teysîr fî kırâ’âti’l-eimmeti’l-‘aşere*’dir. İbnü’l-Cezerî, Ebû Amr ed-Dânî’nin yedi kıraate dair *Teysîr* adlı eseri üzerinde çalışma yapıp yedi imamın kıraatine Ebû Ca’fer, Ya’kûb ve Halef’in kıraatlerini ekleyerek eseri meydana getirmiştir. Halihazırda kırâat-i ‘aşere denilince gerek râviler gerekse ihtilâf vecihleri açısından akla ilk gelen kitap olan eser, Abdülfettâh el-Kâdî ile Muhammed Sâdık Kamhâvî tarafından yayımlanmış (Kahire 1392/1972), daha sonra bir heyetin tashihiyle yeni bir neşri yapılmıştır (Beyrut 1404/1983). Bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “İbnü’l-Cezerî”, *DİA*, 20, 551-557.

²²⁵ Pâluvî’nin *Zübdetü’l-irfân fî vücûhi’l-Kur’ân* adlı eseri üzerine yapılan şerh çalışmasıdır. Bazı nüshaların kenarına müellif tarafından notlar düşülmüştür. Ayrıca eserin ilk baskısından sonra müellif tarafından idğam-ı kebîr konusu hakkında 49 sayfalık ilave bir metin yazılarak *Lâhika li’ş-şârihi’l-bâ’î fî’l-fakîr fî izâhi bâbi idğâmi’l-kebîr* adıyla neşredilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân fî idâhi Zübdeti’l-irfân* (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, t.y.).

²²⁶ Nevevî (ö. 676/1277), eseri on bölümden oluşturmuştur. Eserde ele aldığı konular genel hatlarıyla şu şekildedir: Kur’ân’ı okuyup ezberlemenin fazileti, Kur’ân öğrenen ve öğreten kimselerin uyması gereken esaslar, kişinin Kur’ân’a karşı görevleri ve Kur’ân’ın belli zamanlarda ve durumlarda okunması sevap olan âyet ve sûreler. Bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “Nevevî”, *DİA*, 33, 45-49; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti’l-Kur’ân* (Beyrut, Darul Hazm, 2003).

Bekir Muhammed b. el-Hüseyin el-Âcurri'nin *Ahlâku ehli'l-Kur'ân*²²⁷ isimli eseri ile Zürkânî'nin *Menâhilü'l-İrfân*'ı kullanılan kaynak eserler arasındadır.

d) Arapça

İlmi kıraat alanıyla ilgili temel eserleri okuyup anlayabilecek kadar Arapça bilgisinin verildiği bu derste Abduh Alî İbrâhîm er-Râcihî'nin (1937-2010) *et-Tatbîku's-sarfi*²²⁸ ve *et-Tatbîku'n-nahvî*²²⁹ esreleriyle İbn Hişam en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) *Katru'n-*

²²⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurrî el-Bağdâdî (ö. 360/970) tarafından '*Ahlâku'l-ulemâ*' adıyla yazılan eser hakkında geniş bilgi almak için bkz. Orhan Çeker, "Âcurrî", *DİA*, 1,329; Adnan Arslan, "Ahlâku'l-Ulemâ Kitap Değerlendirmesi", *Kelamname*, C.4, S.8, (2019), 390-398; Âcurrî Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn b. Abdullah, *Ahlâku'l-Ulemâ* (Suudi Arabistan: İdâratü'l-Bühûsi'l-İlmiyye,, 1978).

²²⁸ Müellif, *et-Tatbîkü'n-nahvî* isimli eserinde kullanmış olduğu metodu bu eser için de kullanmış; eseri fiil, isim ve i'lâl-ibdâl başlıkları altında incelemiştir. Geniş bilgi için bkz. Ömer İshakoğlu, "Râcihî, Abduh", *DİA*, Ek-2, 414-415.

²²⁹ Bugünün insanına hitap edecek şekilde basit bir dille kaleme alınmıştır. Yazar, eski terminolojiyi korumakla birlikte terimlere açıklık getirmiş ve örnekler vermiş; ayrıca her konunun sonuna Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler koyarak cümleler üzerinde uygulamalı alıştırmalar yapmıştır. Eser hali hazırda birçok eğitim kurumunda ders kitabı olarak okutulmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Ömer İshakoğlu, "Râcihî, Abduh", *DİA*, Ek-2, 414-415.

*nedâ*²³⁰ ve Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid'in *et-Tuhfetü's-seniyye*²³¹ isimli eserleri kaynak olarak kullanılmaktadır.

e) Kıraat Çözümlemeleri

Zübdetü'l-irfan ve *Umdetü'l-Hullân* isimli kaynakların kullanıldığı derste vüçûhât çözümlemenin nasıl yapıldığının sözlü ve yazılı uygulamalarının yapıldığı derstir.

f) 'Aşere Uygulamaları

Vüçûhât çözümlemelerinin, aşr-ı şerif uygulamalarının, temsili okuma ve okutma usullerinin üzerinde uygulamaların yapıldığı ve 'aşere programının üzerine inşa edildiği derste Şâtıbî'nin *Hırzü'l-emânî* isimli eseriyle İbnü'l-Cezerî'nin *Dürretü'l-mudîe*'si²³² kaynak eser olarak kullanılmaktadır.

g) Tecvîd (Mukaddime)

İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimetü'l-Cezerî* adlı eserinin okutulup ezberlendiği derste, genel hatlarıyla harflerin mahreçleri ve sıfatları, tecvîd ilminin önemi ve genel tecvîd konuları, tahzîrat bahsi, vakf ve ibtidâ, hemzeler bahsi gibi konular ele alınmaktadır.

²³⁰ Nahiv ağırlıklı olmakla beraber sarf konularının da işlendiği ve temel Arapça gramer kurallarının özlü bir şekilde anlatıldığı giriş niteliğindeki eserdir. Geniş bilgi için bkz Mehmet Reşit Özbalıkcı, "Katrü'n-Nedâ", *DİA*, 25, 59-60.

²³¹ Nahiv konularının esas alındığı eser, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî (ö. 723/1323) tarafından yazılmıştır. Müellif, eserde isim ve fiileri tasnif yöntemi ve harflerin i'rabı konusunda okuyucuya sunduğu pratik bilgilerle İslâm dünyasında ve Avrupa'da rağbet görmüş ve Batı dillerine tercüme edilerek gramer öğrenmek isteyenler için ders kitabı olarak kullanılmıştır. Bu eser Muhammed Muhyiddîn b. Abdilhamîd el-Mısri (1900-1973) tarafından şerh edilerek *et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye* (Kahire 1353, 1370/1951) ismiyle Kâhire'de basılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, "İbn Âcurrûm", *DİA*, 19, 295-296; İsmail Durmuş, "Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd", *DİA*, 30, 556-557.

²³² Eserin tam adı *ed-Dürretü'l-mudî'e fi'l-kırâati's-selâseti'l-merdıyye* olup kıraat-ı 'aşere üzerine yazılmıştır ve 240 beyitten müteşekkildir. Kıraat ilmi alanında kaynak eser olarak kabul edilen kitapla ilgili birçok âlim tarafından şerh çalışmaları yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, 20, 551-557; Mehmet Savan, *İbnü'l-Cezerî'nin (V.833/1429) Hadis İlmindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 26.

h) Kıraat-Anlam İlişkisi

Nahl sûresine kadar, kıraat ilminin diğer ilim dallarından olan tefsir, fıkıh, hadis, kelam ve belâgat ile ilişkileri incelenip farklı vecihlere göre okunan âyetlerde oluşan anlam farklılıkları hakkında kursiyerlere bilgi verilir. Bu bağlamda derste Taberî, Râzî, Zemahşerî gibi âlimlerin tefsirlerinden seçme metinler, Abdullah Ali el-Melâhî'nin *Tefsîru 'l-Kur'ân 'i bi 'l-kırââtî 'l-Kur'âniyyeti 'l- 'aşr'*²³³ Naim Hammadî Müsennâ'nın *Eseru kırââtî 'l-Kur'âniyyeti fî 'ilmi 'l-me 'ânî*'si²³⁴ Hasan Ziyâuddîn İtr'in *el-Ahrufüs-seb 'a ve menziletü 'l-kıraati minhâ*'sı,²³⁵ Muhammed Ahmed Abdülaziz'in *el-Vücûhü 'l-belâğatü fî-tevcîhi 'l-kırââtî 'l-Kur'âniyyeti 'l-mütevâtire*'si,²³⁶ İsmail Karaçam'ın *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatlerin Yorum*

²³³ Filistin-Gazze İslam Üniversitesi ve Akademisyenler Derneği yayınları tarafından neşredilen eserde kıraat farklılıklarının bulunduğu âyet metinleri verildikten sonra âyette bulunan kıraat farklılıklarının hangi imamlar tarafından nasıl okunduğu akabinde kıraatlerin lügavî manaları, tefsirle olan ilişkisi ve kıraat farklılıklarının tefsirle olan ilişkisinin ele alındığı 14 ciltlik bir eserdir. Geniş bilgi için bkz. Abdullah Ali el-Melâhî, *Tefsîrû 'l-Kur'âni bi 'l-kırââtî 'l-Kur'âniyyeti 'l- 'aşr* (Filistin-Gazze İslam Üniversitesi ve Akademisyenler Derneği yayınları, 2002).

²³⁴ Müellif ve eser hakkı hakkında bilgi bulunamamıştır.

²³⁵ Bkz. Hasan Ziyâuddin İtr, *el-Ahrufu 's-seb 'a ve menziletü 'l-kırâati minhâ* (Beyrut, t.y.)

²³⁶ Bkz. Muhammed Ahmed Abdülaziz, *el-Vücûhü 'l-belâğatü fî 't-tevcîhi 'l-kırââtî 'l-Kur'âniyyeti 'l-mütevâtire* (Doktora Tezi. Yarmouk Üniversty Şeriat ve İslamî İlimler Fakültesi, 2005).

*Farklılıklarına Etkisi*²³⁷ ile Abdurrahman Çetin'in *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*²³⁸ gibi kaynaklardan istifade edilmektedir.

i) Kur'ân İmlâsı

Hız. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafların kendine mahsus bir imlası vardır. Bu bağlamda kursiyerlerin mushafı hatasız bir şekilde yazabilmelerini sağlamak amacıyla teorik bilgiler verildikten sonra kendilerine uygulama yaptırılır. Derste Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Muknî*'i,²³⁹ es-Semerkandî'nin *Keşfü'l-esrâr fî resmi mesâhifi'l-emsâr*'ı,²⁴⁰ el-Harraz'ın *Delîlü'l-Hayran 'alâ mevridi'z-zamân fî fenni'r-resmi ve 'z-zabt*'i²⁴¹ ve Nusrettin Bolelli'nin²⁴² *Arapça İmla Kılavuzu* kaynak olarak kullanılmaktadır.

²³⁷ İsmail Karaçam tarafından kaleme alınan eserde tefsir ve kıraat ilmi hakkında genel bilgiler verilmiş ve eserin ana konusunu oluşturduğu kıraat ihtilafları, kıraatlerin önemi ve tefsirdeki yeri gibi konular ele alınmıştır. Geniş bilgi için bkz. İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatlarının Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018).

²³⁸ Kur'ân'ı anlamının önemi ile başlanan eserde tefsir ekolleri, çeşitleri, yedi harf meselesi, kıraat çeşitleri ve Kur'ân'ın farklı yorumlanmasına etki eden kıraatler sûre başlıkları altında ele alınmıştır. Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001).

²³⁹ Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) tarafından neşredilen *el-Muknî 'fî ma'rifeti mersûmi meşâhifi ehli'l-emşâr* adlı çalışmayla Kur'ân imlâsı alanındaki çalışmaların zirveye ulaştığı bilinmektedir. Eser üzerinde İslam dünyasından birçok âlim ve Batılı Şarkiyatçılar tarafından çalışmalar yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "el-Muknî", *DİA*, 31, 138-139; Abdurrahman Çetin, "Dânî", *DİA*, 8, 459-461.

²⁴⁰ Tayyar Altıkulaç tarafından Kıbrıs II. Mahmut Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan nüshası üzerinde tahkik çalışması yapılmaktadır. Bkz. Tayyar Altıkulaç, "Semerkandî, Muhammed b. Mahmûd", *DİA*, 36, 477-478.

²⁴¹ Bkz. İbrahim b. Ahmed el-Merginani et-Tunusi, *Delîlü'l-hayran 'ala mevridiz zamân fî fenni'r-resm ve 'z-zabt* (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995).

²⁴² Bkz. Nusrettin Bolelli, *Modern Metotla Arapça İmla Kuralları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016).

j) *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*

‘Aşere programında kıraat farklılıklarının manaya etkisi üzerinde durulduğu Kur'ân-ı Kerîm mealı dersinde, meâl dersi yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar ve tekniklerle Türkçe ve Arapça eserlerden faydalanılarak Fâtihâ sûresinden Hûd sûresine kadar tamamlamak hedeflenmektedir. Derste Celâleddîn el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) tarafından yazılmaya başlanıp yarım bırakılan ve Celâleddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) tamamladığı *Tefsîru'l-Celâleyn*,²⁴³ DİB tarafından bastırılan *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*²⁴⁴ ile Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*²⁴⁵ kullanılan kaynaklar arasındadır.

k) *Dinî Mûsikî*

Bu derste kursiyerlerin günlük hayatta görevlerini icra ederken kullanıldıkları makamlara ait bilgilerle son dönemlerde Türkiye’de yetişen hâfız mûsikişinaslar hakkında bilgi verilir. Ders teorik bilgilerden ziyade uygulamaya yöneliktir. Bu vesileyle kursiyerler eğitim programındaki ezberleri ile ezan, kamet ve mevlit üzerinde uygulama yapmaktadırlar. Bahsi geçen derste, Ramazan Buyrukçu’nun *Din*

²⁴³ Celâleddîn el-Mahallî'nin ömrünün sonlarına doğru başladığı ve vefatı sonrasında öğrencisi Celâleddîn es-Süyûtî'nin 45 gün içerisinde tamamladığı eser, tefsirlerin özü diye anılmış ve en çok istifade edilen tefsir olmuştur. Eserin mukaddimesinde eserin özü ve metodu şu şekilde açıklanmıştır: “Allah’ın kelâmından anlaşılana zikretmek, tercih edilen görüşe dayanmak, gerekli görülen yerlerin i’rabını yapmak, meşhur kıraatlerdeki farklılığa dikkat çekmek ve bütün bunları özlü biçimde vermek.” Geniş bilgi için bkz. Ali Akpınar, “Tefsîru'l-Celâleyn”, *DİA*, 40, 294-295.

²⁴⁴ Eğitim düzeyleri farklı kimselerden Kur'ân'ı doğru anlamak ve hayatına tatbik etmek isteyenler için hazırlanan eser, İslâm dünyasında bir heyet tarafından hazırlanan ilk tefsir olma özelliğini taşımaktadır. Orta hacimde hazırlanan eserde daha fazla bilgi edinmek isteyenler için ilgili yerlerde kaynaklara atıflar yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri* (Ankara: DİB Yayınları, 2007).

²⁴⁵ Bkz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli* (Ankara: DİB Yayınları, 2006).

Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü,²⁴⁶ Reşat Yazıcı'nın *Halkla İlişkiler*'i²⁴⁷ İsmail Hakkı Özkan'ın *Türk Mûsikisi Nazariyâtı ve Usûlleri*,²⁴⁸ Hüseyin Sadettin Arel'in *Türk Mûsikî Nazariyâtı Dersleri*,²⁴⁹ Adnan Saygun'un *Mûsikî Nazariyâtı I-IV*,²⁵⁰ Halil Bedi Yönetken'in *Okulda Müzik Öğretimi ve Öğretim Metotları*,²⁵¹ Bayram Akdoğan'ın "Din Görevlilerine Mûsikî Eğitimi Verilmesi Hakkında Örnek Bir Metot"u (*A.Ü.İ.F. Dergisi*, 2002)²⁵² kaynak olarak kullanılmaktadır.

2.2.6.1. Takrîb Programında Verilen Dersler ile Takip Edilen Kitaplar

a) Takrîb Usûlü

'Aşere bölümü tamamlandıktan sonra dönem sonu sınavında başarılı olan kursiyerler takrîb programına devam ederler. Takrîb programında istifade edilecek kaynaklarla ilgili bilgiler verildikten sonra, tariklerin hayatları ve okuyuş farklılıkları hakkında kursiyer bilgilendirilir. İstanbul ve Mısır tariki arasındaki farklılıklar, takrîb usulü ıstılahları, merâtib-i erbaa' ve mertebeteyn kavramlarının üzerinde durulduğu derste

²⁴⁶ Bkz. Ramazan Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995).

²⁴⁷ Bkz. Reşat Yazıcı, *Halkla İlişkiler* (Ankara: Semih Yayınları, 1996).

²⁴⁸ Türk musikisinin bütün inceliklerinin anlatılmak istendiği eser, bütün yaş gruplarına hitap edecek düzeyde hazırlanmıştır. 154 makamın işlendiği eserde makamlara ait notalarda yer almaktadır. Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Özkan, *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020).

²⁴⁹ Bkz. Hüseyin Sadettin Arel, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı Dersleri* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1991).

²⁵⁰ Bkz. Ahmet Adnan Saygun, *Mûsikî Nazariyâtı* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1958).

²⁵¹ Bkz. Halil Bedi Yönetken, *Okulda Müzik Öğretimi ve Öğretim Metotları* (İstanbul: MEB Yayınları, 1952).

²⁵² Türkiye'deki din görevlilerinin, eğitim görevlilerinin ve bu sahada görev almak isteyen adayların ilahî çağrışı icrâ ettiklerinden/edeceklerinden dolayı ciddi bir musiki eğitimine tabi tutulmaları gerektiği konusu üzerinde yapılan bir metot çalışmasıdır. Geniş bilgi için bkz. Bayram Akdoğan, "Din Görevlilerine Mûsikî Eğitimi Verilmesi Hakkında Örnek Bir Metot", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, C. XLIII, S. 2, (2002), 315-353.

Dimyâtî'nin *İthâfû fudalâi 'l-beşer*'i İbnü'l-Cezerî'nin en-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr isimli eserleri kaynak olarak kullanılmaktadır. Ayrıca *DîA*'nın ilgili maddelerinden istifade edilmektedir.

b) Arapça

'Aşere programında yer alan ve Arapça dersinde kıraatle ilgili eserleri okuyup anlayabilecek Arapça bilgisinin hedeflenmiş olduğu dersin bu bölümünde nahiv derslerinde yer alan irab bahsi hakkında bilgiler verildikten sonra Kur'ân-ı Kerîm üzerinde uygulamalı olarak irab tahlilinin yapılması hedeflenmektedir.

c) Tayyibe

İbnü'l-Cezerî tarafından kaleme alınan ve hem İslâm dünyasında hem de Türkiye'de kıraat eğitimi verilen yerlerde ezberletilmesi sağlanan derste beyitlerin ezberlenmesi sağlanır ve açıklanması gereken yerler şerhler yardımıyla izah edilir. Derste genel hatlarıyla; eserin mukaddimesi, imaml ara ve ravilerine ait rumuzlar, istiaze ve besmele babı, idğam-ı kebîr ve idğam-ı sağır babı, bir kelimedede ve iki kelimedede ki hemzeler konusu, imal-i suğra ve imale-i kübra babı, vakf ve ibtida ile Hamza ve Hişam'a göre hemzelerde vakf halleri ile Fatiha ile Nas suresi arasındaki surelerin ferş-i hurufu dersin konularını oluşturur. Ders, İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr*'i, Ebu Bekr Ahmed'in, *Şerhu Tayyibeti'n Neşr*'i,²⁵³ Muhammed Salim Muhaysın'ın *el-Hâdî şerhü Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr ve'l-keşfi 'an i'leli'l-kırâati ve tevcîhihâ*'sı²⁵⁴ gibi önemli kıraat kaynaklarından istifade edilmek suretiyle işlenir.

d) Tevcîhü'l-Kırâât

Kıraat ilminin temel kavramlarından tevcîh kelimesi, manayı etkileyen kıraat ihtilaflarının varlığı ile birtakım aklî ve mantıkî delilleri, Arap grameriyle birlikte kullanırmak suretiyle kıraat ihtilaflarını temellendirir. Ebû Zür'a Abdurrahman b.

²⁵³ Bkz. Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr* (Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011).

²⁵⁴ Bkz. Muhammed Sâlim Muhaysın, *el-Hâdî Şerhü Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1997).

Muhammed b. Zencele'nin *Huccetü'l-kırâât*'ı,²⁵⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-Keşf 'an vüçûhi'l-kırâati ve i'lelihâ ve hıcecihâ*'sı,²⁵⁶ Ebû Ali Hasan b. Abdilgaffâr el-Fârisî'nin *el-Huccetü li'l-kurrâi's-seb'a*'sı²⁵⁷ gibi eserler kaynak olarak kullanılmaktadır.

e) Kur'ân'da vakf-ibtidâ

Kur'ân-ı Kerîm okurken, anlam bütünlüğünün bozulmayacağı veya tamamlandığı yerlerde durmak ve ibtidâ etmek tilâvetin önemli hususlardandır. Rasûlullah'ın (s.a.v.) sünnetiyle sâbit olan bu konuya dair kıraat imamlarından icazet almak isteyenlerde bu bilginin şart koşulduğu bilinmektedir.²⁵⁸ Derste vakf-ibtidâ, fevâsıl, vakf ve ibtidâ uygulamaları ile özellik arz eden kelimelerde nasıl vakfedilmesi gerektiği üzerinde durulur. Derste genel hatlarıyla şu kaynaklardan istifade edilir: Ahmed b. Muhammed el-Üşmûnî'nin *Menâru'l-hüdâ fî beyâni'l-vakfi ve'l-ibtidâ*'sı,²⁵⁹ Ca'berî'nin *Vasfî'l-*

²⁵⁵ Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele Ebû Zür'a, *Huccetü'l-kırâât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2016).

²⁵⁶ Kıraat farklılıklarının illetlerinin ve delillerinin yer aldığı eser hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf 'an vüçûhi'l-kırâati ve i'lelihâ ve hıcecihâ*, tah. Dr. Muhyiddîn Ramazan (Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1984); Recep Koyuncu, "Mekkî b. Ebî Tâlib'in el-Keşf 'an Vüçûhi'l-Kırâ'ati's-Seb' Adlı Eserine Tevcîhü'l-Kırâat Bağlamında Bir Bakış", *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, C.6, S.12 (2019), 314-344.

²⁵⁷ İbn Mücâhid'in talebelerinden olan Ebû Ali el-Fârisî tarafından Adûdüddevle adına hocasının *es-Seb'a fî menâzili'l-kurrâ* adlı eseri kaynak alınarak yazılmıştır. Eserin farklı kişiler tarafından iki ayrı neşrine başlanmış ancak ikisinde çalışmaları devam etmekle birlikte henüz tamamlanamamıştır. Geniş bilgi için bkz. Ebû Ali Hasan b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Huccetü li'l-kurrâi's-seb'a*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007); Mehmet Reşit Özbalkıç, "Ebu Ali el-Fârisî", *DİA*, 10, 88-90.

²⁵⁸ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 260-262.

²⁵⁹ Bkz. Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm Üşmûnî, *Menâru'l-hüdâ fî beyâni'l-vakfi ve'l-ibtidâ* (Tahk. Muhammed b. 'İyd eş-Şa'bân (Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2008); Çetin, "Vakf ve İbtidâ", *DİA*, 42, 461-463.

ihtidâ ila ma'rifeti'l-vakfî ve'l-ibtidâ'sı,²⁶⁰ Sehâvî'nin *A'lemü'l-ihtidâ fî ma'rifeti'l-vakfî ve'l-ibtidâ'sı*,²⁶¹ Muhammed Mekkî'nin, *Nihâyetü'l-kavli'l-mufîd fî-ilmi't-tecvîd'i*²⁶² Muhammed b. Tayfur es-Secavendî'nin *el-Vakf ve'l-ibtidâ'sı*.²⁶³

f) Takrîb Uygulamaları

'Aşere programında kıraat imamları ve râvîleri üzerine okunan hatmin tamamlanmasından sonra bunlara ilaveten tarikleriyle beraber hatmin yapıldığı ve takrîb programının en fazla ders saati olan uygulama dersinde kıraat farklılıklarına göre Kur'ân'ın okunduğu ve okunan farklılıkların çözümlemelerinin icra edildiği derste Dimyâtî'nin *İthâf'u fudalâil-beşer fî'l kırââtî'l-erbaati 'aşer'* ile Muhammed Emin Efendi'nin *Umdetü'l-hullân* isimli eserleri kaynak olarak kullanılmaktadır.

²⁶⁰ Ca'berî, *Vasfû'l-ihtidâ ilâ ma'rifeti'l-vakfî ve'l-ibtidâ*, tahk. Nevvâf b. Muayyd el-Harisî (Dâru Tayyibetü'l-Hadrâ', t.y.); M. Kemal Atik, "Ca'berî", *DİA*, 6, 527-528.

²⁶¹ Bkz. Sehâvî, Ebü'l-Hasan Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdüsselâm, *Alemü'l-ihtidâ fî marifeti'l-vakfî ve'l-ibtidâ*, thk: Ali Hüseyin el-Bevvâb (Mekke: Mektebetü't-Türâs, t.y.); İbrahim Tetik, *Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

²⁶² Muhammed Mekkî Nasr Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-mufîd fî 'ilmi'tecvîdî'l-Kur'âni'l-Mecîd*. tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003).

²⁶³ Tayfur es-Secâvendî tarafından kaleme alınan eserde vakf ve ibtidâ'nın tanımları, vakf ve vaslın sebepleri ve vakf çeşitlerinin anlatıldığı eser, Muhammed b. Abdullah el-'İyd tarafından "ilelü'l-vukûf" ismiyle tahkik edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr", *DİA*, 36, 268-269; Çetin, "Vakf ve İbtidâ", *DİA*, 42, 461-463; Mustafa Karagöz, "Vakf-ı Câizin Doğru Anlamak-Secâvendî'nin Eseri ve İlgili Âyetlerin Manası Çerçevesinde", *Bilimname*, C. 2018, S. 35, (2018), 321-362; Recep Koyuncu, "Vakf-İbtidânın Âyetlerin Anlaşılmasındaki Rolü", *Marife*, C.15, S.1, (2015), 163-187; Kenan Aklan, *Kıraat farklılıklarının vakf ve ibtidâyâ etkisi (Secâvendî ve Uşmûnî örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019); Nihat Temel, *Kıraatte Vakf-İbtidâ ve Anlama, Tarihten Günümüze Kıraat İlmi: Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, 16-18 Kasım 2012, 271-305; Veli Kayhan, *Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 2 (2006): 293-336.

g) Kiraat-Anlam İlişkisi

‘Aşere programında Nahl sûresine kadar kiraat farklılıklarının ele alındığı dersin takrîb programında Nâs sûresine kadar olan bölümü tamamlanmaktadır.

h) Kur’ân-ı Kerîm Meâli

Yûsuf sûresinden Nâs sûresine kadar olan sûrelerin meâllerinin yapıldığı, gerekli görülen âyetlerin ve konuların tahlillerinin yapıldığı derste ‘aşere programındaki kaynaklara ilaveten Haseneyn Muhammed Mahlûf’un *Kelimâtü'l-Kur’ân ve Tefsir ve Beyân*’ıyla²⁶⁴ Hasan Basri Çantay’ın *Kur’ân Meâli*²⁶⁵ kullanılmaktadır.

²⁶⁴ Kur’ân-ı Kerîm’deki sûre tertibinin esas alınarak hazırlandığı lûgat niteliğindeki eserdir. Eser, Ramazan Işık tarafından *Kelime Kelime Kur’ân-ı Kerîm Lugatı ve Açıklaması* ismiyle Türkçe’ye çevrilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Haseneyn Muhammed Mahluf, *Kelimâtü'l-Kur’ân-Tefsir ve Beyân* (İskenderiyye, ed-Dâru'l-‘Alemyye li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2009); Haseneyn Muhammed Mahluf, *Kelime Kelime Kur’ân-ı Kerîm Lugatı ve Açıklaması*, çev. Ramazan Işık (İstanbul: Esmâ Yayınları, 1991); Mâcide Mahluf, “Mahlûf, Haseneyn Muhammed”, *DİA*, 27, 345.

²⁶⁵ Müellif, eserin önsözünde ilâhî bir kitanın tercümesinin zorluklarını dile getirdikten sonra eserin önsözünde Türkçe olarak hazırlanan tercümeler hakkında bilgi vermiş; kendisini tercüme yapmaya iten sebepleri ve tercümesinin özelliklerini 13 madde de açıklamıştır. Geniş bilgi için bkz. Emin Işık, “Çantay, Hasan Basri”, *DİA*, 8, 218-219; Sadık Erenbaş, *Hasan Basri Çantay’ın Tefsir İlmindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006); Yunus Özdamar, *Hasan Basri Çantay’ın Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Meâli ile Kur’ân Yolu Tefsirinde Sosyal Meselelere Yaklaşım* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006); Abdullah Yılmaz, *Hasan Basri Çantay ve Meâl-i Kerîm’indeki Tefsir Kısımlarının Analizi* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007); Murat Okuyar, *Kıraatlar Açısından Elmalılı ve Çantay Meallerinin Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2012); Mehmet Özkan, Hasan Basri Çantay’ın “Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XV, S. 28-1 (2012): 43-66; İbrahim H. Karslı, “Hasan Basri Çantay’ın Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’deki Tercüme Metodu”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. VI, S.13 (2002): 153-182; Halis Demir, “Hasan Basri Çantay’ın Meâlinde Ahkâm Âyetlerinin İzahı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.25 (2015): 361-383; Mustafa Özel, “Hasan Basri Çantay’ın Tefsir, Meal ve Kur’ân-ı Kerîm’e Dair Yazıları”, *“İslam’ı Uyandırmak”-Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C. I (2018): 123-142; Hacı Önen,

i) Dini Mûsikî

Cami ve tekke mûsikisinin uygulamalarının yapıldığı derste icazet merasimlerinde ve toplumsal törenlerde (düğün, sünnet, açılış, cenâze, vb.) konularına göre okunabilecek aşr-ı şeriflerin makamlara göre uygulamaları yapılır. Takrîbde, ‘aşere programında yararlanılan kaynaklara ilaveten Suphi Ezgi’nin (1869-1962) *Amelî ve Nazarî Türk Mûsikisi*²⁶⁶ adlı eseriyle Bayram Akdoğan’ın “Fethullah Şîrvânî’ye Göre Makamların Tesirleri ve İcrâ Edileceği Vakitler”²⁶⁷ adlı makalesi kullanılmaktadır.

j) Kıraat Öğretim Metotları

Bu derste yetişkin eğitiminde ilke ve yöntemler, yetişkinlerin gelişim özellikleri, kıraat öğretim yöntemleri, kıraat öğretiminde ölçme ve değerlendirme, kıraat öğretimi uygulamaları ve Kur’ân eğitiminde iletişim ve rehberlik konuları genel hatlarıyla kursiyere öğretilmektedir. Derste Molla Mehmed Emin Efendi’nin *Zühru ’l-erîb*’i,²⁶⁸

“Kıraat Farklılıklarının Meâllere Yansıması: Hasan Basri Çantay ve Kur’ân Yolu Meâlleri Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, C.54 (2017): 153-163.

²⁶⁶ Türk musikisine ait kaide ve kuralların ilmi esaslara göre belirlenip saptandığı eserde geçmişten bugüne kadarki kaynakların taranması suretiyle 25’i kendisine ait 650 civarında çeşitli yazarlara ait notalar yer almaktadır. Müellifin, otuz yıllık çalışması sonucu tespit ettiği Osman Dede’ye ait *Mi’raciyye*, eseri en değerli kılan en önemli özelliğidir. Geniş bilgi için bkz. İsmail Baha Süreksan, “Ezgi, Mehmet Suphi”, *DİA*, 12, 51-52.

²⁶⁷ İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren makamlara ait bilgiler ve bu makamların ne zaman icrâ edilmesi gerektiğine dâir görüşler birçok yazar tarafından dile getirilmiştir. Bu bağlamda Fethullah Şîrvânî (891/1486), Fatih Sultan Mehmed’e (ö. 1481) *Mecelletün fi ’l-Mûsîka* adlı eserini takdim etmiştir. Şîrvânî, eserinde Türk musikisinde yer alan makamların insanlar üzerindeki tesirleriyle günlük hayatta ruh halleri değişen insanın duygularına hitap eden makamların incelenmesi gerektiğini belirtmiş ve makamların tesirlerini örneklerle incelemiştir. Geniş bilgi için bkz. Bayram Akdoğan, “Fethullah Şîrvânî’ye Göre Makamların Tesirleri ve İcrâ Edileceği Vakitler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLVIII, S.I (2007): 77-82; Bayram Akdoğan, *Fethullah Şîrvânî ve Mûsikî Risâlesi* (Ankara, Bilge Ajans ve Matbaası, 2009).

²⁶⁸ Müellif, *Zühru ’l-erîb fi îzâhi ’l-cem ‘ bi ’t-takrîb* adlı eserde kıraat ve tecvîd ilmine dair konulara yer vermiştir. Eserin sonunda yer alan bilgiye göre müellif eserini tamamlayamadan vefat

Necati Tetik'in *Kur'ân Kırâati Talimi*²⁶⁹ ve Mustafa Köylü'nün Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri²⁷⁰ kaynakları kullanılmaktadır.

2.2.7. 'Aşere ve Takrîb Programlarında İstifade Edilen Yardımcı Kaynaklar

2.2.7.1. 'Aşere Programında İstifade Edilen Yardımcı Kaynaklar

a) Kitaplar

'Aşere eğitim programında yukarıda isimleri belirtilen müelliflerin eserleri haricinde şu eserlerden de istifade edilmektedir.

1. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *et-Tabakâtü'l-kurrâ* (Tahk. Dr. Ahmed Han);²⁷¹ *Marifetü'l-kurrâi'l-kibar 'ale't-tabakâti ve'l-asâr*, (Tahk. Dr. Tayyar Altıkulaç).²⁷²

etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Molla Mehmed Emin Efendi", *DİA*, 30, 258-259.

²⁶⁹ Necati Tetik tarafından hazırlanan eserde, asr-ı saâdetde Rasûlullah'ın (s.a.v.) Kur'ân eğitim-öğretim yöntemini, işleyiş biçimini, kıraat imamlarına intikalini, bugüne naklini ve hali hazırdaki metotları ele almaktadır. Bkz. Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990).

²⁷⁰ Eserde ilk dönemlerde yetişkinlere yönelik dini amaçlı etkinliklerle yapılan yetişkin eğitiminin de çocuklar ve gençler gibi farklı hususiyetlerinin olduğu dile getirilmekte; bu bağlamda yetişkin eğitiminin tekrar gündeme alınması gerekliliğiyle tüm yaş gruplarındaki bireyler için en etkili bir şekilde din eğitiminin mahiyeti gibi konular incelenmektedir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Köylü, *Yetişkinlerde Din Eğitiminin Teorik Temelleri* (Ankara: Etüt Yayınları, 2000).

²⁷¹ Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (ö. 748/1348), *Tabakâtu'l-kurrâ*, thk. Ahmed Han (Riyad: Kral Faysal İslam Araştırmaları Merkezi, 1997); Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, 44, 180-188.

²⁷² Zehebî, kıraat imamlarının biyografileri hakkında bilgi verdiği eserini 730 yılında tamamlamıştır. Eserde Hz. Osman ile Zehebî arasında yaşamış ve alanında zamanının önde gelen şahsiyetlerinden kıraat âlimlerinin kıraate dâir çalışmaları, te'lif ettikleri eserler ve yetiştirdikleri talebeler olmak üzere üç başlık altında on sekiz tabaka tanıtılmıştır. Kıraat alanındaki yetkinliğinin yanında kârîlik, tarih ve muhaddislik yanı da bulunan Zehebî, biyografilerini incelediği âlimleri çok yönlü inceleyerek haklarında dikkat çekici çıkarımlarda

2. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*,²⁷³ *Takrîbü'n-Neşr fî'l-kıraati'l-'aşr*²⁷⁴ ve *Müncidü'l-mukriîn*.²⁷⁵

3. Abdülfettâh Abdülgani el-Kâdî, *el-Kırâetü fî nazari'l-müsteşrikîne ve'l-mülhidîn*,²⁷⁶ *Tarîhü'l-kurrâi'l-'aşerati ve ruvâtihim ve tevâtüri kıraatihim ve menheci*

bulunmuş ve bu manada son noktayı koymuştur. Geniş bilgi için bkz. Ebu Abdîlilâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakati ve'l-âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 1995), I-IV; Abdulhamit Birişik, "Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr", *İslam araştırmaları Dergisi*, S.1 (1997): 213-216.

²⁷³ İbnüCezerî'nin *Nihâyetü'd-dirâyât fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât (Tabakâtü'l-kurrâ'i'l-kebîr)* adlı eserinin muhtasarı şeklinde hazırlanmış olup içerisinde 3955 biyografi içermektedir. Eser, Alman oryantalist Gotthelf Bergstraesser tarafından Arapça olarak neşredilmiş, vefat etmesi üzerine öğrencisi Otto Pretzl tarafından tamamlanmıştır. Bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, 20, 551-557; Cengiz Kallek, "Bergsträsser, Gotthelf", *DİA*, 5, 497-498.

²⁷⁴ *en-Neşr fî'l-kıraati'l-'aşr* isimli eser, kıraat ilmi alanında eğitim gören talebelerin daha fazla istifade edebilmeleri amacıyla muhtasar bir şekilde hazırlanmıştır. Eser, on kıraat imamı ikişer râvî, her râvî ikişer tarik ve her tarik de ikişer tarikle sınırlandırılmak suretiyle hazırlanmıştır. İbnü'l-Cezerî Bursa'da bulunduğu zamanda eseri yazmıştır. Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr fî'l-kıraati'l-'aşr* (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008); Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, 20, 551-557.

²⁷⁵ İbnü'l-Cezerî tarafından kaleme alınan eserde genel hatlarıyla kıraat ilmiyle ilgili terimlerin tanımları, kıraat-i 'aşerenin kıraat ilmi sahasındaki konumu ve âlimlerin görüşleri, ahrufü's-seb'a meselesi ile Cumhuriyet dönemine kadar İslâm beldelerinde kıraat ilmine hizmet eden kurrânın tabakaları hakkında bilgi verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*, thk. Muhammed Habîbullâh eş-Şenkîti, Ebü'l-Eşbâl Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980); Mehmet Savan, *İbnü'l-Cezerî'nin (v.833/1429) Hadis İlmindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010); Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, 20, 551-557.

²⁷⁶ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Abdülfettâh Abdülganî el-Kâdî, *el-Kıraatü fî nazari'l-müsteşrikîne ve'l-mulhidîn* (Şam: Dâr-u İbn Kesîr, 1990).

*küllin fi 'l-kıraat*²⁷⁷ ile *el-Büdûru 'z-zahira fi 'l-kirâati 'l- 'aşereti 'l-mütevâtira*²⁷⁸ isimli eserlerinden faydalanılmaktadır.

4. Seyyid Rızku't-Tavîl, *Medhal fî 'ulûmi 'l-kıraat*.²⁷⁹
5. Abdulkadir Mansur, *Mevsuâtü 'ulûmi 'l-Kur'ân*.²⁸⁰
6. Abdülfettâh İsmail Şelebî, *Resmü 'l-Mushâfi 'l-Osmânî ve evhâmü 'l-müsteşrikine fî kirâati 'l-Kur'âni 'l-Kerîm devâfiuha ve def'uha*.²⁸¹
7. el-Harraz, *Delilü 'l-Hayrân 'ala mevridi 'z-zemân fî fenni 'r-resmi ve 'z-zabti*.
8. Abdülmecid Okçu, *Kıraat Açısından Taberi ve Tefsiri*.²⁸²
9. Abdülhalim b. Muhammed el-Hâdî, *el-Kirââtü 'l-Kur'âniyye (Tarihi, Sübûtu, Hucceti ve Ahkâmı)*.²⁸³

²⁷⁷ Abdülfettâh Abdülganî el-Kâdî, *Tarihu 'l-kurrâi 'l- 'aşerati ve ruvâtihim ve tevâtüri kirâatihim ve menheci küllin fi 'l-kirâat* (Mısır, 1998).

²⁷⁸ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Abdülfettâh Abdülganî el-Kâdî, *el-Büdûru 'z-Zâhira* (Kahire, Dâru's-Selâm, 2016).

²⁷⁹ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Seyit Rizkuttavîl, *fî 'ulûmi 'l-kıraat medhal dirase ve 't-tahkik* (Mekke: el-Mektebe el Faysaliyye, 1985).

²⁸⁰ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Abdulkadir Mansur, *Mevsuâtü 'ulûmi 'l-Kur'ân, Dâru 'l-Kalemi 'l- 'Arabi* (Suriye, 2002).

²⁸¹ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Abdülfettâh İsmail Şelebî, *Resmü 'l-Mushâfi 'l-Osmânî ve evhamu 'l-müsteşrikine fî kirâati 'l-Kur'âni 'l-Kerîm devâfiühâ ve def'ühâ* (Cidde, Dâru's-Şurûk, 1960).

²⁸² Eser hakkında bilgi almak için bkz. Abdülmecid Okçu, *Kıraat Açısından Taberi ve Tefsiri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009).

²⁸³ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Abdülhalim b. Muhammed el-Hâdî, *el-Kirââtü 'l-Kur'âniyye (Tarihi, Subutu, Hucceti ve Ahkâmı)* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999).

10. Muhammed İbrahim Muhammed Salim, *Ferîdetü'd-dehr fî ta'sîli ve cemi'l-kıraati'l-'aşr*.²⁸⁴
11. Ebû Amr ed-Dani, *el-Ahrufü's-seb'a li'l-Kur'ân*.²⁸⁵
12. Fâiz Abdülkadir Şeyh ez-Zevr, *Terâcimü'l-Kurrâ*.
13. Nebil b. Muhammed İbrahim el-İsmail, *İlmü'l-kirâe neş'etühü etvâruhu eseruhü fî 'ulûmi's-şer'iyye*.²⁸⁶
14. Seyyid Laşin Ebü'l-Ferac-Halid b. Muhammed el-Hâfız el-İlmi, *Takrîbü'l-meânî fî Şerhi Hirzi'l-Emâni fî'l-kirâati's-sebi'*.²⁸⁷
15. Ebû Şâme Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail, *İbrâzû'l-meânî min Hirzi'l-emâni fî'l-kıraati's-sebi'*.²⁸⁸
16. Ebü'l-Hasen Ali b. Fâris el-Hayyât, *et-Tebîsîra fî kirâati'l-eimmeti'l-'aşera*.²⁸⁹
17. Ahmed Muhammed Abdüssemî' el-Hafeyân, *Eşherü'l-mustalahât fî fenni'l-edâi ve 'ilmi'l-kıraat*.²⁹⁰

²⁸⁴ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Muhammed İbrahim Muhammed Salim, *Ferîdetü'd-dehr fî ta'sîli ve cemi'l-kirâati'l-'aşr* (Kahire: Daru'l- Beyani'l Arabi, 2017).

²⁸⁵ Eser hakkında geniş bilgi almak için bkz. ed-Danî, *el-Ahrufü's-seb'a li'l-Kur'ân* (Daru'l- Minare, 1997).

²⁸⁶ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Nebil b. Muhammed İbrahim Al-i İsmail, *'İlmü'l-kirâa neş'etühü etvâruhu eseruhü fî 'ulûmi's-şer'iyye* (Riyad: Daretü'l-Melik Abdülaziz, 2002).

²⁸⁷ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Seyyid Laşin Ebü'l-Ferah, Halid b. Muhammed el-Hâfız el-İlmi, *Takrîbü'l-Meânî fî Şerhi Hirzi'l-emâni fî'l-kirâati's-seb'a* (Medine: Dâru'z-Zaman, 2003).

²⁸⁸ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim, *İbrâzû'l-meânî min Hirzi'l-Emâni fî'l-kirâati's-seb'i* (Beyrut: Mektebetü Dâru'l-İlmiyye, 2007).

²⁸⁹ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Ebü'l-Hasen Ali b. Fâris el-Hayyat, *et-Tebîsîra fî kirâati'l-eimmeti'l-'aşere* (Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2007).

²⁹⁰ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Ahmed Mahmud Abdüssemî' el-Heyefân, *Eşhûru'l-mustalahât fî fenni'l-edâi ve 'ilmi'l-kirâât* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2001).

18. İbn-i Kuteybe Abdullah b. Müslim el-Mervezî, *Adâbü'l-Kırâât*.²⁹¹
19. Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*.²⁹²
20. Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âyetü li tecvîdi'l-kırâe ve tahkîki lafzi't-tilâve*.²⁹³
21. Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtûbî, *el-Mûdih fi't-tecvîd*, (Tahk. Gânim Kaddûrî).²⁹⁴
22. Şemsüddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. el-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, (tahk. Gânim Kaddûrî).²⁹⁵
23. Muhammed Salim Muhaysın, *Mürşîdü'l-müîd ilâ 'ilmi't-tecvîd*.²⁹⁶

²⁹¹ Eser hakkında bilgi bulunamamıştır.

²⁹² Nevevî, eseri on bölümden oluşturmuştur. O, eserinin bölümlerini; Kur'ân okumanın ve ezberlemenin faziletleri, Kur'ân öğrenen ve öğreten kişilerin uyması gereken kurallar, Kur'ân'a karşı görevlerimiz, belirli zamanlarda okunması gereken âyet ve sûrelerden oluşturmuştur. Geniş bilgi almak için bkz. Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâr'u İbn Hazm, 2003).

²⁹³ Tecvîd ilmi konusunda bugüne ulaşan ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Eser, 48 bölüm, 3 alt bölüm ve 34 fasıladan oluşmaktadır. Ebû Muhammed Mekkî bin Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045), *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhât (Amman: Dâr-u Ammâr, 2011).

²⁹⁴ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Abdülvehhâb b. Muhammed b. Abdülvehhâb el-Ensârî el-Kurtubî (ö. 461/1068), *el-Mûdih fi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâr-u Ammâr, 2009).

²⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, niçin böyle bir eser yazdığını şu ifadeleriyle dile getirmiştir: “Bu dönemin yetişmekte olan ve çoğunlukla da ilerlemiş olan kârîlerinin, elfâzın tecvîdinden gâfil bulunduklarını, saf ve temiz okumayı ihmâl ettiklerini görünce muhtasar bir eser yazma gereği hissettim.” Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. Gânim Kadduri Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), 52.

²⁹⁶ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Muhammed Salim Muhaysın, *Mürşîdü'l-muîd ilâ 'ilmi't-tecvîd* (Kahire: Dâr-u Muhaysın, 2002).

24. Ebû Abdîrrahmân İbrahim b. Muhammed el-Fakih el-Kadimî es-Süyerhî el-Yemenî, *et-Tuhfetü 'l-Mehdiyye fî Şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*.²⁹⁷
25. Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nisâburî, *Ğarâibü 'l-Kur'ân ve Rağâibü 'l-Furkân*.²⁹⁸
26. Râgıb el-İsfahânî, *Mufredâtü elfâzi 'l-Kur'ân*.²⁹⁹
27. Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mekâyisü 'l-Lüğa*.³⁰⁰
28. Hasan Basri Çantay, *Kur'ân Meâli I-III*.
29. Fatih Çollak, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Asım Kiraatı*.³⁰¹
30. Selahattin Sönmezsoy, *Kur'ân ve Oryantalistler*.³⁰²

²⁹⁷ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Ebû Abdîrrahmân İbrahim b. Muhammed el-Fâkih el-Kadimî es-Süyerhî el-Yemenî, *et-Tuhfetü 'l-Mehdiyye fî Şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye* (Kahire: Dâr-u Ömer b. Hattâb, 2007).

²⁹⁸ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummi en-Nisâburî, *Ğarâibü 'l-Kur'ân ve rağâibü 'l-Furkân* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1996).

²⁹⁹ Kur'ân-ı Kerîm'deki gârib lafızların yer aldığı sözlüktür. Alfabetik olarak düzenlenenen eserde sadece garib kelimelerin açıklanmasıyla yetinilmemiş ve Kur'ân lafızlarının büyük çoğunluğu yer almıştır. Ömer Kara, “el-Müfredât”, *DİA*, 31, 504-505; Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât-ı elfâzi 'l-Kur'ân* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2006).

³⁰⁰ İbn Fâris tarafından hazırlanan ve sözlük niteliği taşıyan eser 28 bölümden ve her bölümde ikili, üçlü ve daha fazla harften oluşanlar olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Sözcüklerin temel anlamı, yan anlamı ve müfredata yer verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Elmalı, “Mu‘cemü mekâyisi 'l-luga”, *DİA*, 30, 346-347; Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu‘cemü mekâyisi 'l-luga*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1969-72).

³⁰¹ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Fatih Çollak, *Hafs Rivâyetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Âsım Kırâatı* (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006).

³⁰² Eser hakkında bilgi almak için bkz. Selahattin Sönmezsoy, *Kur'ân ve Oryantalistler* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998).

31. Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*.³⁰³
32. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*.³⁰⁴
33. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kiraati*.³⁰⁵
34. Ramazan Pakdil, *Sesli ve Görüntülü Talim, Tecvit ve Kiraat*.³⁰⁶
35. Talip Akbal, *Kur'ân-ı Kerîm ve İlm-i Kiraat Ders Notları*.³⁰⁷

b) Makaleler

1. Alemdar, Yusuf, “Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'ân'ın Cem'i Konusuna Yeni(den) Bir Bakış”.³⁰⁸
2. Öztürk, Mustafa “Kur'ân Kıraatlerinin Tarihsel Serencamına Genel Bir Bakış”.³⁰⁹

³⁰³ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017).

³⁰⁴ Eser hakkında bilgi almak için bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971).

³⁰⁵ Eser hakkında bilgi almak için bkz. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzul ve Kiraati* (İstanbul: MÜİFV. Yayınları,1995).

³⁰⁶ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Ramazan Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kiraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015).

³⁰⁷ Eser hakkında bilgi almak için bkz . Talip Akbal, *Kur'ân-ı Kerim ve İlm-i Kiraat Ders Notları* (Basılmamış Kitap: İstanbul: 2010).

³⁰⁸ Makale için bkz. Yusuf Alemdar, “Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'ân'ın Cem'i Konusuna Yeni(den) Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. VII, S.2 (2003): 219-248.

³⁰⁹ Makale için bkz. Mustafa Öztürk, “Kur'ân Kıraatlerinin Tarihsel Serencamına Genel Bir Bakış”, *Ç.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 3, S. 1 (2003): 201-224.

3. Dağ, Mehmet, “İbni Mücahid’in Kıraat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”.³¹⁰
4. Albayrak, Halis, “Kıraat Sorunu”.³¹¹
5. Çetin, Abdurrahman, “Kur’ân Kıraatinde Mûsikinin Yeri”.³¹²

2.2.7.2. Takrîb Programında İstifade Edilen Yardımcı Kaynakla

a) Kitaplar

1. Abdü’l-Ali el-Mes’ul, *el-Kırââtü’ş-şâzze davâbitüha ve’l-ihdicâcü bihâ fi’l-fikhi ve’l-‘Arabiyyeti*.³¹³
2. en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*.³¹⁴
3. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*.³¹⁵

³¹⁰ Makale için bkz. Mehmet Dağ, “İbni Mücahid’in Kıraat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi Dergisi*, C.10, S.27 (2006): 81-104.

³¹¹ Makale için bkz. Halis. Albayrak, “Kıraat Sorunu”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 11 (2001): 19-34.

³¹² Makale için bkz. Abdurrahman Çetin, “Kur’ân Kıraatinde Musikinin Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.7 (1998): 115-134.

³¹³ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Abdü’l-Ali el-Mes’ul, *ve’l-ihdicâcü bihâ fi’l-fikhi ve’l-‘Arabiyyeti* (Kahire: Dâr-u İbn Affân, 2008).

³¹⁴ Mekke-i Mükerreme’yi ziyaret eden Nüveyrî, İbnü’l-Cezerî ile görüşmüş ve kendisinden Tayyibe tarikiyle bir cüz okumuştur. Gazze’ye gelen ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan Tayyibe hakkında kendisinden bir çalışma yapılmasının istenmesi üzerine bu eseri şerh etmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbnü’l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali en-Nüveyri, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-kıraati’l-‘aşr* (Tanta: Dârü’s-Sahâbe li’t-Türâs, 2004).

³¹⁵ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996).

4. Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi 'l-kırâât*.³¹⁶
5. Abdülhalim b. Muhammed el-Hâdî, *el-Kırâetü 'l-Kur'âniyye (Tarihi, Sübûtu, Hucceti ve Ahkamı)*.
6. Hilâl b. Yahyâ el-Basrî, *Ahkâmü 'l-vakf*.³¹⁷
7. Muhammed b. Kasım b. el-Kasım el-Enbârî, *el-Îzâh fî 'l-vakfi ve 'l-ibtidâ*.³¹⁸
8. Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *el-Vakfu ve 'l-ibtidâ*.³¹⁹
9. Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili 'l-Kur'ân*.³²⁰
10. Subhi Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi 'l-Kur'ân*.³²¹

³¹⁶ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi 'l-kırââti ve 'l-îdâhi anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf, Abdülfettâh İsmail Şelebî. 2 Cîl. (Kahire: Vezâratü'l-Evkâf, 1994).

³¹⁷ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Hilâl b. Yahyâ b. Müslim el-Basrî, *Ahkâmü 'l-vakf* (Kuveyt: Garas li'n-Neşr, 2014).

³¹⁸ Eser hakkında bilgi almak için bkz. İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü îzâhi 'l-vakf ve 'l-ibtidâ*, thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazan (Dimeşk: Matbuâtı Mecmai'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1971).

³¹⁹ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *Îlelü 'l-vukûf*, thk. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Îdî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2006).

³²⁰ İbn Kuteybe, eserini Kur'ân da kusur, çelişki ve nazım bozukluğu olduğunu iddia edenlerin iddialarına cevap olarak yazmıştır. Eser hakkında bilgi almak için bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü müşkili 'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2014).

³²¹ Üniversite öğrencileri için hazırlanan eser, Kur'ân ve Vahiy, Kur'ân Tarihi, Kur'ân İlimleri, Tefsir ve İ'câz adlı bölümlere ayırmıştır. Eser, M. Said Şimşek tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Subhi Salih, *Mebâhisü fî 'ulûmi 'l-Kur'ân* (Lübnan: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1988); Sakin Taş, Subhî Sâlih (1926-1986): Hayatı, Eserleri ve Öne Çıkan Görüşleri, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S.49 (2018): 21-47; İbrahim Hatipoğlu, "Subhî Salih", *DİA*, 37, 452-453.

11. Burhânüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*.³²²
12. Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü’l-‘irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*.³²³
13. Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân*.³²⁴

³²² Zerkeşî, kendisinden önce ‘ulûmü’l-Kur’ân adı altında yazılan eserleri inceleyerek sistematik bir eser meydana getirmiştir. Suyûtî dahil olmak üzere birçok âlim eserini oluştururken Zerkeşî’den beslenmiştir. Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Tahk. Yusuf Abdurrahman el-Mera’seli, Cemal Hamdi ez-Zehebî, İbrahim Abdullâh el-Kürdi (Beyrut, Dâru’l-Ma‘rife, 1994); Vedat Tekin, *Zerkesî’nin el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân’ında Anlama ve Yorum* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

³²³ Üniversitede öğrencilerinin isteği üzerine onların anlayabileceği, araştırmalarında kullanabilecekleri sade bir dille telif ettiği eserde, öğrencilere bir ruh kazandırmak, İslâm düşmanlarının Kur’ân üzerindeki iddialarını ve eleştirilerini çürütmek maksadıyla kaleme aldığını belirtmektedir. Eser hakkında geniş bilgi almak için bkz. Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân* (Kahire: Dâru’l-Hadis, 2017); Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Kur’ân İlimleri Menâhilü’l-‘irfân Tercümesi (Menâhilü’l-‘irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân)*, Çev. Halil Aldemir ve Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015); M. Suat Mertoğlu, “Zürkânî, Muhammed Abdülazîm”, *DİA*, 44, 579-580.

³²⁴ Kendisinden sonra yazılan eserlerin çoğunluğuna kaynaklık eden ve rivâyet tefsirlerinin ilklerinden sayılan eserde; müellif, Hz. Peygamber’in (s.a.v.), ashâbın ve tâbiîn döneminde yapılan tefsir çalışmalarıyla, kendisinden önce yaşayan âlimlerin görüşlerinin bir araya getirilmiş olduğu kapsamlı bir ansiklopedi mahiyetindeki eserdir. Geniş bilgi almak için bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Câmi‘u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân”, *DİA*, 7, 105-107; Cüneyt Maral, Taberî Tefsiri’nin Belağî Yönü (Teşbîh, Kinâye ve Mecâz), *Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, C.1, S.1 (2017): 9-20; Nizamettin Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur’ân İlimleri Açısından İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010); Sıtkı Güllü, “Tâberî’nin, Tefsîrindeki Kırâât Değerlendirmeleri”, *İTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2004): 65-85; Ebû Ca‘fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Cami‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’l-Hadis, 2010).

14. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *Bahru'l-muhît*.³²⁵
15. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*.³²⁶
16. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*.³²⁷
17. Nasîruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*.³²⁸

³²⁵ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Esirüddîn Muhammed b. Yûsuf el-Ceyyânî Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005).

³²⁶ Kurtubî tefsiri olarak meşhur olan eserin mukaddimesinde müellif; eserde takip ettiği metodu, tilâvet adabını, Kur'ân-ı Kerîm öğrenmenin faziletleri, tefsirde Rasulullah'ın (s.a.v.) sünnetinin yeri ve önemi, yedi harf meselesi, Kur'ân-ı Kerîm'de âyet ve sûrelerin tertibi gibi konuları işledikten sonra tefsire başlamıştır. Tefsirde ehl-i sünnet dışındaki fırkaların görüşleri çürütölmeye çalışılmıştır. Eser ve müellif hakkında geniş bilgi almak için bkz. Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'r-Risaletü'l-Âlemiyye, 2013); Muhammed Coşkun, “el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân”, *DİA*, 7, 100-101; Tayyar Altıkulaç, “Kurtubî, Muhammed b. Ahmed”, *DİA*, 26, 455-457; Abdullah Bayram, “Endülüs Tefsir Kültürünün Yorumda Yöntem ve Yaklaşımlar Açısından Analizi: Kurtubî Tefsiri Örneği”, *International Journal of Social Science*, C.48 (2016): 95-113;

³²⁷ Hayatının son zamanlarına doğru kaleme almış olduğu eseri, *Tefsîru'l-Kebîr* ve *et-Tefsîru'r-Râzî* isimleriyle tanınmıştır. Müellif, eserini Kur'ân'a yöneltilen eleştirileri önlemek, İslâm inanç akidelerini sağlamlaştırmak amacıyla hazırladığını ifade etmiştir. O, âyetleri âyetlerle tefsir etmiş, âyetlerin kıraat yönlerini ele almış ve en son olarak da muhtemel manaları genişçe sıralamıştır. Geniş bilgi almak için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1981); Lütfullah Cebeci, “Mefâtihu'l-Gayb”, *DİA*, 28, 348-350; Ömer Türker ve Osman Demir, *Fahreddîn er-Râzî* (İstanbul: İSAM Yayınları 2013), 635; İsmail Creaoğlu, “Fahrüddîn er-Râzî ve Tefsiri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1977): 7-57; Mehmet Adıgüzel, *Kıraatlar Açısından Fahrüddin Râzî ve Tefsîr-i Kebîr'i* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 446-448; Yasin Ceylan, “Fahrüddin Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Tefsiri Üzerine Bazı Mulâhazalar”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, S.3 (1987): 49-50.

³²⁸ Dirâyet tefsirlerinin en önemlilerinden sayılan *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* isimli eserin üzerinde çok fazla çalışmanın yapılmış olması, Ehl-i sünnet inancına yakın olması gibi

18. en-Neseî, Ebü'l-Berakat Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*.³²⁹
19. Ebu's-Suûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*.³³⁰

sebepler, Osmanlılar zamanında eserin rağbet görmesine neden olmuş ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Geniş bilgi için bkz. Ebû Said Nâsıruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2011); İsmail Cerrahoğlu, “Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl”, *DİA*, 11, 260-261; Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *DİA*, 6, 100-103; Talip İçöz, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl'de İşârî Tefsir* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010); Yusuf Rahman, “Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vî'inde Beyzâvî'nin Hermenotiği”, çev. İbrahim Görener, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.11 (2001): 221-228; Ahmet Polat, “Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler”, *Tefsir El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 193-195.

³²⁹ Dirâyet tefsirlerinden Neseî tefsiri diye meşhur olan eserde, Rasûlullah'ın (s.a.v.) hadislerine, sahabe ve tâbiîn'in görüşlerine yer verilmiştir. Eserde dil ve belâğâta dâir izahlar yapılmış, kıraat-i aşere esas alınmak suretiyle kıraatlere ve ashâbın tefsir amacıyla şahsî Kur'ân'larına tefsir amacıyla yazmış oldukları kıraatlere de yer verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî (710/1310), *Medârikü't-tenzîl ve hakaikü't-te'vîl*, Mütercim Harun Ünal, Şerafettin Şenaslan, yay. haz. Mustafa Kasadar, İstanbul: Ravza Yayınları, 2003; Halil Kara, *Neseî Tefsirindeki Ahkâm Âyetlerinin Yorumu* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014); Mustafa Öztürk, “Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl”, *DİA*, 28, 292-293; Sıddık Baysal, *Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl Adlı Eserinde Tefsir-Te'vîl İlişkisi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

³³⁰ Eserin tam adı *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*'dir. Müellif, eserin mukaddimesinde pek çok tefsirden istifade ederek eserini meydana getirdiğini ifade etmektedir. O, eserinde Kur'ân'ın fesâhati ve belâğatı üzerinde durmuş, âyetler arasındaki ilişkileri inceleyerek gizli manaların ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Ayrıca kıraat farklılıklarına da yer vererek mananın anlaşılması sağlanmıştır. Eser, bugünün Türkçesi'ne çevrilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Ebüssuûd Efendi b. Muhyiddîn Muhammed b. Muslihuddîn Mustafa İmâdüddîn el-İmâdî, *Tefsîru Ebû Suûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010); Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm Ebüssuûd Tefsiri*, çev. Ali Akın (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2007); Kadir Taşpınar, “Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu”, *Recep Tayyip*

20. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*.³³¹
21. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*.³³²

Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.6, S.12 (2017): 397-398; Adem Yerinde, “Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm'i”, *TALİD Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.9, S.18 (2011): 337-363; Adem Yerinde, “Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezaya'l Kitâbi'l-Kerim Adlı Tefsirinin Müellif Nüshası ve En Eski Yazmaları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2 (2015): 189-236; Süleyman Ateş, “İrşâdü'l-Akli's-Selîm”, *DİA*, 22, 456-458.

³³¹ Dirayet tefsir örneklerinden olan *Tahrîrû'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîru'l-'akli'l-cedîd min tefsiri'l-Kitâbi'l-Mecîd* isimli eser; müellifin, eserin ismini kısaltmasıyla, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr mine 't-tefsîr* ismiyle neşredilmeye başlanmış, İbn Âşûr Tefsiri diye meşhur olmuştur. Eser, müellifin üniversitede vermiş olduğu tefsir derslerinin bir araya getirilmesi suretiyle meydana gelmiştir. Müellif, eserinin hiçbir tefsir kitabında zikredilmeyen manaları içerdiğini belirtmiştir. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed Tunusî İbn Âşûr, *Tefsîru 't-tahrîr ve 't-tenvîr* (Tunus: Dâr-u Sahnun, 1997); Faruk Vural, *Tâhir İbn Âşûr ve et-Tahrîr ve 't-Tenvîr İsimli Tefsiri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002); Ahmet Coşkun, “et-Tahrîr ve 't-Tenvîr”, *DİA*, 39, 429-430; Murat Kayacan, “İbn 'Âşûr ve Tefsiri”, *Umran Dergisi*, Nisan 2020.

³³² Cumhuriyet döneminin en önemli çalışmalarından olan eser, müellifin dostlarının ve ilgili kurumlar tarafından resmi talebin gelmesi üzerine kaleme alınmıştır. Eserde Kur'ân'ın klasik tefsir kaynaklarında Ehl-i sünnet âlimleri tarafından bugüne intikal ettirilen bilgilerin ve değerlerin Türk milletine kavratılması ve tanıtılması hedeflenmiştir. Tefsirde takip edilecek esaslar bir protokolle belirlenmiş ve tefsirin mukaddimesinde de zikredilmiştir. Eser üzerinde çok fazla çalışma yapılmıştır. Bkz. Mustafa Bilgin, “Hak Dini Kur'ân Dili”, *DİA*, 15, 153-163; Tugay Duran, *Elmalılı Tefsirinin Kırâat İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), Mehmet Ünal, “Hak Dini Kur'ân Dili'nde Kırâatlerin Ele Alınış Tarzı”, *Bir Kur'ân Mütefekkeri Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, 2017, 139-176.

22. Muhammed b. Ömer b. Salim Bezmül, *el-Kıraatü ve asâruhû fi't-tefsîri'l-ahkâm*.³³³
23. Sabri el-Eşvâ, *Î'câzü'l-kıraati'l-Kur'âniyye*.³³⁴
24. Hâris b. Esed b. Abdullah el-Muhâsibî, *Fehmü'l-Kur'ân ve Meânihi*.³³⁵
25. İbn Haleveyh, *el-Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*.³³⁶
26. Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an-meâni'l-kıraat*.
27. Muhammed b. Tavî et-Tancî, *Belâgat-i Kur'âniyye* (Çev. Bekir Topaloğlu).³³⁷

b) Makaleler

1. Mustafa Altundağ, “Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleri ile İlişkisi Üzerine”.³³⁸
2. Cüneyt Eren, “Arap Belâgatının Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasına Katkısı”.³³⁹
3. Necdet Çağıl, “Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı”.³⁴⁰

³³³ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Muhammed b. Ömer b. Salim Bezmül, *el-Kırâatü ve asâruhâ fi't-tefsîri ve'l-ahkâmi*, Çev. Abdussettâr Fethullah Saîd (Suudi Arabistan: Câmia'tü Ümmü'l-Kura, 1992).

³³⁴ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Sabri el-Eşvâ, *Î'câzü'l-kırâati'l-Kur'âniyye* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1998).

³³⁵ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Hâris b. Esed b. Abdullah el-Muhâsibî, *Fehmü'l-Kur'ân ve Me'nâhu* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971).

³³⁶ Eser hakkında bilgi almak için bkz. İbn Haleveyh, *el-Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'* (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, t.y.).

³³⁷ Makale hakkında bilgi almak için bkz. Muhammed b. Tavî et-Tancî, “Belağat-i Kur'âniyye”, çev. Bekir Topaloğlu, *Makâlât Mezheb Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1 (2011): 313-334.

³³⁸ Mustafa Altundağ, “Sahih Kıraatlerin Arap Lehçeleri ile İlişkisi Üzerine”, *M.Ü.İ.F. Dergisi*, S.20 (2001): 23-48.

³³⁹ Cüneyt Eren, “Arap Belâgatının Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasına Katkısı”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XX (2004): 115-138.

³⁴⁰ Eser hakkında bilgi almak için bkz. Çağıl Necdet, *Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2005).

4. Rahim Tuğral, “Farklı Kıraatlerin Tefsirdeki Yeri”.³⁴¹
5. Issa J. Boullata, “Kur’ân’ın Belâgat Açısından Tefsiri”.³⁴²
6. Mehmet Adıgüzel, “Kıraat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”.³⁴³
7. Hülya Alper, “Kıraat-Kelâm İlişkisi”.³⁴⁴
8. Aşıkkutlu, Emin, “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb’a Hadisleri (Tahriç, Tahlil ve Değerlendirme)”.³⁴⁵
9. Çetin, Abdurrahman, “Kur’ân’ın Farklı Yorumlanmasında Kıraatlerin Rolü”.³⁴⁶
10. Okçu, Abdülmecit, “Kur’ân’ın Lafız-Mana ve Kıraat Yönünden İ‘câzı/Eşsizliği”.³⁴⁷

³⁴¹ Rahim Tuğral, “Farklı Kıraatlerin Tefsirdeki Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, (1992), 269-281.

³⁴² Issa J. Boullata, “Kur’ân’ın Belağat Açısından Tefsiri: İ‘câz ve İlgili Konular”, Çev. İbrahim H. Karslı, 255-274.

³⁴³ Mehmet Adıgüzel, “Kıraat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.28 (2007): 165-199.

³⁴⁴ Hülya Alper, “Kıraat -Kelâm İlişkisi”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-IV* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001).

³⁴⁵ Makale hakkında bilgi almak için bkz. Emin Aşıkkutlu, “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-ı Seb’a Hadisi”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları IV* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012).

³⁴⁶ Abdurrahman Çetin, “Kur’ân’ın Farklı Yorumlanmasında Kıraatlerin Rolü”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.37, S.4 (2001).

³⁴⁷ Abdülmecit Okçu, “Kur’ân’ın Lafız-Mana ve Kıraat Yönünden İ‘câzı/Eşsizliği”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. III, S.2 (2001).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HASEKİ EĞİTİM MERKEZİ KIRAAT EĞİTİMİ

DEĞERLENDİRMESİ

Bu bölümde İstanbul Pendik Haseki Dînî Yüksek İhtisas Merkezi kıraat bölümü mezunlarıyla mezkûr yerde kıraat eğitimine devam eden kursiyerlerden, almış oldukları eğitime dair, elde edilen verilere istinaden birtakım sonuçlara varılacaktır. Bu işlem esnasında 54 kişiye ulaşılmıştır. Esasında Haseki’de kıraat eğitimine tabi olmuş kursiyer sayısı 253’ü bulunmaktadır. Ancak anket uygulaması gönüllülük esaslı olduğu için 54 kişi ankete katılarak sorulara cevap vermişlerdir.

Araştırma iki grup üzerinde yapılmıştır. Bunlar kıraat eğitiminin başlamış olduğu 1976’dan 2014 yılına kadar mezun olan kursiyerlerden ulaşılabilen 24 kişi ile 2014 yılından sonra kıraat eğitimi alan ve halen kıraat eğitimine devam eden 30 kursiyerdir. Bu vesileyle çalışmadaki veriler iki ana başlık altında ayrı ayrı değerlendirilecektir.

3.1. 2014 Yılı Öncesi Mezun Olan Kursiyerler Üzerinde Yapılan Araştırma

Çalışmanın bu kısmında 2014 yılı öncesi kıraat eğitim müfredatına tabi olan kursiyerlere birtakım sorular sorulup bunlara verilen cevaplar üzerinden bazı çıkarımlarda bulunulacaktır.

3.1.1. Halihazırda Kaç Yaşındasınız?

Araştırmaya katılan kursiyerlerin yaş durumlarına ilişkin veriler tablo 3.1 de verilmiştir.

Tablo 3.1: Hâlihazırdaki Yaşınız?

	N	%
20-30	-	-
30-40	4	20
40-50	12	60
50-	4	20
Toplam	20	100

Araştırma grubunun yaş dağılımına bakıldığında 2014 yılı öncesi kursiyerlerde 30-40 yaş arasının %20 (4 kişi), 40-50 arasının %60 (12 kişi), 50 yaş üzeri %20 (4 kişi) görülmektedir. Buna göre 40-50 yaş arasında kursiyerlerde yoğunlaşma yaşandığı görülmektedir. Bu durumun oluşmasında DİB'in hizmet içi eğitim kurslarında 40 yaşını baraj olarak kabul etmesi ve kariyer basamaklarında ilerlemenin genelde bu yaşlarda tercih edilmesi etkili olmaktadır, denilebilir.

3.1.2. Eğitim Merkezine Başlama Yaşı

Kursiyerlerin kıraat eğitimi almak için eğitim merkezinde eğitime başladıkları yaşlarıyla ilgili veriler tablo 3.2 de gösterilmiştir.

Tablo 3.2: Eğitim Merkezine Başlama Yaşınız?

	N	%
20-30	8	40
30-40	12	60
40-50	-	-
50-	-	-
Toplam	20	100

Araştırma grubumuzun eğitim merkezine başlama yaş dağılımında, 20-30 yaş arasının %40 (8 kişi), 30-40 arasının %60 (12 kişi) olduğu görülmektedir. Bu demektir ki DİB Haseki Dini İhtisas Merkezi kıraat bölümündeki kursiyerler, genelde 30-40 yaş arasında eğitim görerek kariyerlerine devam etmektedirler.

3.1.3. Doğum Yeri

Araştırma grubumuzun doğum yerleriyle ilgili bilgiler tablo 3.3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.3: Doğum Yeriniz?

	N	%
Akdeniz Bölgesi	2	10
Doğu Anadolu Bölgesi	6	30
Ege Bölgesi	2	10
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	-	-
İç Anadolu Bölgesi	2	10
Karadeniz Bölgesi	6	30
Marmara Bölgesi	2	10
Toplam	20	100

Araştırmaya katılanların doğum yerlerine bakıldığı zaman Doğu Anadolu ile Karadeniz bölgesi %30 (6'şar kişi) ilk sırada yer almaktadır. Sonrasında %10 (2 şer kişi) ile diğer bölgelerden kursiyerler eğitime katılmışlardır. Muhtemelen bu bölgelerin arazi şartlarının müsait olmayışı ve bu bölgelerde yaşayan insanların dini değerlerinden dolayı çocuklarının hafız olmaları için kurslara göndermişlerdir. Dolayısıyla bu kişiler, günümüzde bölgesel bazda büyük çoğunluğu oluşturmaktadırlar.

3.1.4. Medenî Durumu

Kursiyerlerin medenî durumlarıyla ilgili veriler tablo 3.4'te verilmiştir.

Tablo 3.4: Medenî Durumunuz?

	N	%
Evli	20	100
Bekâr	-	
Toplam	20	100

Görüldüğü üzere ankete destek veren katılımcıların %100'ünün evli olduğu görülmektedir.

3.1.5. Eğitim Durumu

Eğitime tabi olan kursiyerlerin eğitim durumlarına ilişkin veriler tablo 3.5’te verilmiştir.

Tablo 3.5: Eğitim Durumunuz?

	N	%
Ön Lisans	3	12
Lisans	21	84
Yüksek Lisans	1	4
Toplam	25	100

Ankete katılanların %84’nün (21 kişi) lisans mezunu, %12’inin ön lisans, %4’ünün (1 kişi) ise yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Bu durumun oluşmasındaki en büyük etken, DİB’in 2014 yılına kadar kıraat kurslarına alımlarda en az İmam-Hatip lisesi mezunu olmak (Dinî yükseköğrenim mezunu olmak tercih sebebidir) maddesidir.

3.1.6. DİB Çalışma Süresi

Kıraat eğitimi almak için DİB’e müracaat eden kursiyerlerin DİB de çalışma sürelerine ilişkin veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.6: DİB’de Çalışma Süreniz?

	N	%
10-15	4	16
15-20	4	16
20-25	11	44
25-30	3	12
30-	3	12
Toplam	25	100

Katılımcıların DİB’de çalışma sürelerine bakıldığı zaman 10 yılın üzerinde görev yaptıkları görülmektedir. Kursiyerlerden 10-20 yıl arasında görev yapanlar %32 (8 kişi), 20-25 yıl arasındakiler %44 (11 kişi), 25-30 sene vazifeli olanlar %12 (3 kişi) ve 30 yılın üzerindeki %12’ye (3 kişi) tekabül etmektedir. Burada 20-25 yıl arasında görev yapanların çoğunluğu oluşturmada eğitim, askerlik gibi vazifelerin bu yaşlar aralığında tamamlanması önemli rol oynamaktadır.

3.1.7. Kıraat Eğitimine Başlamadan Önceki Göreviniz

Kursiyerlerin kıraat eğitiminden önce DİB de yaptığı görevler tablo 3.7’de verilmiştir.

Tablo 3.7: Eğitim Merkezine Başlamadan Önceki Göreviniz?

	N	%
İlçe Müftüsü	1	4
Vaiz	-	-
Kur’ân Kursu Öğreticisi	3	12
İmam-Hatip	15	60
Müezzin-Kayyım	6	24
Toplam	25	100

Kıraat eğitimine başlamadan önce görev yapılan unvanların yüzdelik dağılımları yukarıdaki tablo-7 de verilmiştir. Buna göre İlçe Müftüsü %4 (1 kişi), Kur’ân Kursu Öğreticisi %12 (3 kişi), İmam-Hatip %60 (15 kişi), Müezzin-Kayyım %24 (6 kişi) kıraat eğitimi almak istemişlerdir. Yine Haseki tarihinde bir ilk olarak ilçe müftülüğü iken kıraat ilmi eğitimini almak isteyen de çıkmıştır. Üzülerek belirtmek gerekir ki hali hazırda müftülük vazifesini yerine getiren hocalardan birçoğunun talim, tecvîd ve kıraat noktalarında zayıf kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla kıraat eğitimi alarak ihtisas mezunu olan hocaların gelecekte bu makamlarda bulunmaları Türkiye’de kıraat ilminin ilerlemesine vesile olacaktır.

3.1.8. Kıraat Eğitimini Tamamladıktan Sonraki Göreviniz

Kıraat eğitimini tamalayan kursiyerlerin yaptıkları görevler tablo 3.8’de verilmiştir.

Tablo 3.8: İhtisas Sonrası Göreviniz?

	N	%
Mushafları İnceleme kıraat Kurulu Üyeliği	1	4
İlçe Müftüsü	1	4
Kur'an Öğretmeni	2	8
Kur'an Kursu Öğreticisi	3	12
İmam-Hatip	15	60
Müezzin-Kayyım	3	12
Toplam	25	100

DİB’de kariyer basamaklarında yükselmek için eğitim merkezleri önemli bir basamak vazifesi görmektedir. Bu sebeple kıraat eğitimi almış bireylerin mutlaka Kur’ân eğitiminin yapıldığı eğitim kurumlarında görevlendirilmelidirler. Araştırma grubuna bakıldığı zaman Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Üyeliği %4 (1 kişi), İlçe Müftüsü %4 (1 kişi), Eğitim görevlisi/Kur’ân Öğrt. %8 (2 kişi), Kur’ân Kursu Öğreticisi %12 (3 kişi), İmam-Hatip %60 (15 kişi) ve Müezzin-Kayyım %12 (3 kişi) kadrolarında görev yapmaktadırlar. Eğitim merkezinden mezun olunca K.K.Ö, İmam-Hatip veya Müezzin-Kayyım kadrolarına doğrudan atama yapılabilmektedir. Ancak Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu’na seçilebilmek için yapılacak olan sözlü mülakata, ilçe müftüsü ve vaiz olarak atanabilmek için ise ihtisas mezunu olmak veya doktora yapmış olmak gerekmektedir. Dolayısıyla kıraat eğitimi sonrasında mezunların istekleri doğrultusunda Kur’ân kursuna veya camiye atamaları gerçekleştirilmektedir.

3.1.9. Kıraat Eğitiminin Ülkemizdeki Gerekliliği

Ülkemizde kıraat eğitimin gerekli olup olmadığına ait kursiyerlerin görüşleri tablo 3.9’da verilmiştir.

Tablo 3.9: Kıraat Eğitimi Ülkemizde Gerekli midir?

	N	%
Gereklidir	25	100
Gerekli Değildir.	-	-
Toplam	25	100

Kur'ân-ı Kerîm, bugüne kadar hem kitâbet ve hem de hıfzedilmek suretiyle muhafaza altına alınmıştır. Dolayısıyla farz-ı kifâye olan kıraat ilminin öğrenilmesi, öğretilmesi ve sonraki nesle aktarılması gereklidir. Araştırmaya katılım sağlayanların %100'ü de bu doğrultuda görüş bildirerek, kıraat eğitiminin gerekliliğini vurgulamışlardır.

3.1.10. Kıraat Eğitiminde Hafız Olmanın Gerekliliği

Kıraat eğitimi almak için hafızlığın gerekli olup olmadığına ilişkin verilere araştırma grubumuzun vermiş oldukları yanıtlar tablo 3.10'da verilmiştir.

Tablo 3.10: Kıraat Eğitimi Almak İçin Hâfız Olmak Gerekli mi?

	N	%
Gereklidir	23	92
Gerekli Değildir	2	8
Toplam		

Araştırmaya katkı sağlayanların %92 si (23 kişi), kıraat eğitiminde hafızlığın şart olması gerektiğini belirtirken %8'i (2 kişi) de hafızlığın şart olmadığını ifade etmişlerdir.

3.1.11. Kıraat Eğitimine Başlamadan Önce İslâmî İlimleri Öğrenmenin Gerekliliği

Kıraat eğitimine başlamadan önce kıraat eğitiminden daha fazla istifade edebilmek amacıyla İslâmî ilimleri öğrenmenin gerekliliği sorusuna araştırma grubumuzun vermiş oldukları yanıtlar tablo 3.11'de verilmiştir.

Tablo 3.11: Kıraat Eğitimine Başlamadan Önce İslâmî İlimlerin Tahsili Gerekli midir?

	N	%
Gereklidir	25	100
Gerekli Değildir	-	-
Toplam	25	100

Kıraat ilmi tarihi incelendiği zaman görülecektir ki kıraat imamları aynı zamanda diğer ilim dalları olan tefsir, hadis, fıkıh, belâğat, gramer gibi alanlarda söz sahibi kimselerdir. Denilebilir ki kıraat ilminden iyi bir şekilde istifade edebilmek, özellikle de ilk dönemlerden itibaren Arapça olarak neşredilen eserlerden yararlanabilmek için kıraat ilminin diğer ilim dallarıyla süslenmesi gerekmektedir. Görüldüğü üzere araştırma grubunun %100'ü de bu doğrultuda görüş bildirerek kıraat eğitimine başlamadan önce İslâmî ilimlerin gerekliliğini belirtmişlerdir. Buna göre katılımcılar, bu ilme gönül vermiş kişilerin orta seviyede Arapça dil bilgisi, tefsir, mûsikî vb. gibi ilim dallarından bilgi sahibi olmaları gerektiğini vurgulamışlardır.

3.1.12. Haseki Eğitim Merkezi'nde Alınan Kıraat Eğitimiyle Cami Müştemilatlarında veya Özelden Alınan Kıraat Eğitiminin Değerlendirilmesi

Kıraat eğitimi, eğitim merkezi bünyesinde mi yoksa özel olarak mı alınmalıdır sorusuna kursiyerlerin yöneltmiş olduğu yanıtlar tablo 3.12'de verilmiştir.

Tablo 3.12: Haseki Eğitim Merkezi'nde Alınan Kıraat Eğitimiyle Cami Müştemilatlarında veya Özelden Alınan Kıraat Eğitiminin Değerlendirilmesi

	N	%
Eğitim Mrkz.	25	100
Özel, Cami Müş.	-	-
Toplam	25	100

Türkiye'de kıraat eğitimi resmi olarak DİB'e bağlı Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi (İstanbul/Pendik), Müftü Yusuf Karalı Dini Yüksek İhtisas Merkezi (Rize), Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi (Konya) ve Kayseri Dinî Yüksek İhtisas Merkezi

müdürlüklerindeki kıraat eğitimi bölümünde yer almaktadır. Ayrıca Ankara İhtisas merkezi bünyesindeki kıraat eğitimi faaliyetleri de devam etmektedir. Bunun yanı sıra Adana, Bursa, Düzce, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Nevşehir ve Sakarya il müftülüklerine bağlı kurslarda kıraat eğitim verilmekte ve buralardaki öğretim gönüllülük esası üzere veya görevlendirilme usulüyle devam ettirilmektedir.

Eğitim merkezlerinde belli bir programa bağlı olarak uygulanan kıraat eğitimi, müstakil olarak kıraat eğitimi yapan merkezlere göre farklılık arz etmektedir. Zira eğitim merkezlerindeki eğitimin düzeyinin kalitesi bariz bir şekilde bilinmektedir. Şöyle ki müstakil olarak kıraat eğitiminin yapıldığı mekânlarda bütün dersler tek bir hoca tarafından verilmekte veya sınırlı imkânlardan dolayı kıraat derslerinin dışındaki derslere zaman ayırlanamamaktadır. Eğitim merkezinde ise ilgili branştaki birçok hocanın birikiminden istifade edilmektedir ve müfredata göre kıraat ilmine yardımcı dersler de düzenli bir şekilde işlenebilmektedir. Bu yüzden araştırma grubundakilerin %100'ü (25 kişi) eğitim merkezlerinde kıraat eğitiminin daha sağlıklı olacaklarını belirtmişlerdir. Şuna da değinmek gerekir ki bu tablonun oluşmasında kursiyerlerin hepsinin eğitim merkezinden mezun olması etkili olmuş olabilir.

3.1.13. Kıraat Eğitimi Süresi

Kıraat eğitim süresi hakkında kursiyerlerin görüşleri tablo 3.13'te verilmiştir.

Tablo 3.13: Kıraat Eğitim Süresi Yeterli midir?

	N	%
Yeterlidir	25	100
Yeterli Değildir	-	-
Toplam	20	100

Hizmet içi eğitim kurslarında eğitim süresi; 'aşere 4, takrîb ise 6 olmak üzere toplamda 10 dönemdir. Her dönem 12 haftadan oluşmaktadır. Tabloda görüldüğü gibi katılımcıların %100'ü bu eğitim süresinin yeterli olduğunu ifade etmektedir.

3.1.14. Kıraat Eğitimi Amacı

Kursiyerlerin kıraat eğitimi almak istemelerindeki amaç tablo 3.14'te verilmiştir.

Tablo 3.14: Kıraat Eğitimi Almak İstemenizdeki Amacınız Nedir?

	N	%
Kıraat alanında uzmanlaşmak	13	65
Merak	6	30
Kariyer Planlamak	1	5
Toplam	31	100

Katılımcılara yöneltilmiş olduğumuz “Kıraat Eğitimi Almak İstemenizdeki Amacınız Nedir?” sorusuna; %65’i (13 kişi) kıraat alanında uzmanlaşmak ve ihtisas yapmak, %30’u bu ilme olan merakından %5’i (1 kişi) ise kariyer için cevabını vermişlerdir. Bireylerin geleceklerini planlamalarında çevrelerindeki örnek şahsiyetler ve olaylar etkili olmaktadır. Nitekim kıraat ilmine merak duyanlardan bazıları küçüklüklerinde radyo kanallarından Arap okuyucuların okuyuşlarını dinlediklerini ve onlardan etkilendiklerini, onlar gibi Kur’ân okumaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Görüldüğü üzere okuyucunun okuyuşuna olan merakı, kişilerin bu ilme ilgi duymasına ve yıllar sonra bu ilmi almaya teşvik etmiştir. Kursiyerlerin verdikleri cevaplara bakıldığında onlardan bir kısmının hafızlık hocalarının yönlendirmesi neticesinde kıraat eğitimi almıştır.

3.1.15. Hizmet İçi Eğitim Kurslarının Gerekliliği

DİB de hizmet içi eğitim kurslarının gerekliliğine ilişkin araştırma grubumuzun verdikleri yanıtlar tablo 3.15’te gösterilmiştir.

Tablo 3.15: Kıraat Eğitim Kursları Gerekli midir?

	N	%
Gereklidir	25	100
Gerekli Değildir	-	-
Toplam	25	100

Diyanet İşleri Başkanlığı; personelinin kendini yenilemesi, iletişim ve sosyal katılım becerilerini geliştirmesi, din görevliliği hizmetini en güzel bir şekilde yapabilmesi vb. sebeplerle hizmet içi eğitim kursları düzenlemektedir. Bu bağlamda;

- a) Kıraat ilmi, vücûhatı ve kıraat anlam ilişkisi konusunda donanımlı “kurrâlar” yetiştirmek amacıyla kıraat kursları,
- b) Başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere, temel İslâm bilimleri ışığında güncel çalışmalardan istifade ederek; edindiği bilgiyi, toplumun sorunlarına ve ihtiyaçlarına cevap verebilmek, ayrıca daha verimli bir din hizmeti sunmak amacıyla hizmet içi ihtisas kursları düzenlemektedir. Bu bağlamda araştırma grubuna yöneltilen hizmet içi eğitim kurslarını Gerekli midir sorusuna %100’ü (25 kişi) hizmet içi kurslarının gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nda personelin ihtiyaçları doğrultusunda hizmet içi eğitim kurslarının önemi büyüktür. Çünkü İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım veya Kur’ân Kursu Öğreticisi olarak atanan birçok görevli hem hayatları boyunca hem de görevlerinde kendilerine gerekli bilgileri hizmet içi eğitim kurslarında edinmektedirler. Dolayısıyla personelin kendini güncel tutabilmesi ve eksikliklerin giderilebilmesi için hizmet içi eğitim kursları gereklidir, denilebilir.

3.1.16. Kursu Girmek için Sınav Yapılmalı mıdır?

Kursiyer kabulü için sınav yapılmasına ilişkin görüşler tablo 3.16’da verilmiştir.

Tablo 3.16: Kıraat Eğitimine Kursiyer Kabulü İçin Sınav Yapılmalı mıdır?

	N	%
Yapılmalıdır	25	100
Yapılmamalıdır	-	-
Toplam	25	100

Bütün eğitim sistemlerinde imtihanlar vazgeçilmez denetleme mekanizmalarıdır. Dolayısıyla ilgili kuruma giriş için belirlenmiş olan kriterlere uygun şartların taşınıp taşınmadığı ancak yapılacak sınavla belirlenecektir. Araştırma grubunun %100’ü sınavın mutlaka yapılması gerektiğini ifade etmektedirler. Şunu da dile getirmek gerekir ki Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yapılan bütün sınavlarda daha sağlıklı sonuçların alınabilmesi amacıyla bir tek komisyonun olması bütün adayların daha âdil bir şekilde durumlarını ortaya çıkarabilmesi açısından önemlidir. Diğer bir husus ise kıraat ilminin icra yönü olduğundan belirleme kriterlerinde ses ve mûsikî de ön plana çıkabilmektedir. Bu ilimde icra yönü ön plana çıkan personelin yanında bu ilmî sonraki

nesle aktarabilecek potansiyele sahip olan ancak sesi, sedası ve mûsikî bilgisi zayıf olan personelin de değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

3.1.17. Kıraat Eğitiminin Hayatınız Üzerindeki Etkisi

Kıraat eğitiminin kursiyerlerin sosyal hayatları üzerindeki etkileri tablo 3.17’de verilmiştir.

Tablo 3.17: Kıraat Eğitiminin Sosyal Hayatındaki Etkileri Nelerdir?

	N	%
Meslekî alanda özgüven	16	80
Kariyer	4	20
Toplam	20	100

Araştırma grubuna yöneltilen kıraat eğitiminin sosyal hayatınıza etkileri nelerdir sorusuna kursiyerlerin %80’i (16 kişi) meslekî alanda özgüvenlerinin, %20’si (4 kişi) ise kariyer olarak yükselmekle beraber maddi anlamda biraz refahlarının arttığını belirtmişlerdir. Nitekim Haseki’de kıraat eğitimi almış kursiyerlerden birisinin kendisine yöneltilen soruya cevabı şu şekildedir: “Talip AKBAL hocamız ‘Haseki’de okumak bir ayrıcalık’ derdi. Toplumda ‘kıraati nerede okudunuz?’ diye soru yöneltildiğinde Haseki olarak cevap verdiğiniz zaman insanlar, soracağı bütün sorulara cevap verebilecek bilgi birikimine sahip olduğunuzu anlamaktadırlar.”

3.1.18. Zorlanılan Dersler

Kıraat eğitimi alırken en fazla hangi derslerde zorlandıklarına ilişkin veriler tablo 3.18’de verilmiştir.

Tablo 3.18: Kıraat Eğitiminde En Çok Zorlandığınız Ders Hangisidir?

	N	%
Zorlanmadım	9	50
Arapça ve Metin okuma	6	33
Tayyibe Ezber	2	11
Takrîb	1	6
Toplam	18	100

Ankete katılan kursiyerlerden %33'ü (6 kişi) Arapça gramer bilgileri fazla olmadığından yardımcı kıraat kitaplarını anlamakta zorlandıklarını ifade etmektedirler. Yine ezber yapma işi küçük yaşlarda daha kolay olduğundan *Tayyibe* kitabının ezberlenmesinde de kursiyerlerin %11'i (2 kişi) zorlandıklarını belirtmektedirler. 'Aşere ve takrîb çözümlemeleri dersinde bazı kursiyerler %6 (1 kişi) zorlandığını ifade etmiştir. Bütün bunlara rağmen kursiyerlerden büyük çoğunluğunun Arapça altyapısı olduğundan ve bu kişiler sistemli bir şekilde ders çalıştıklarını belirttiklerinden kursiyerlerden %50'sinin (9 kişi) derslerin hiçbirisinde zorlanmadıkları görülmüştür.

3.1.19. Dönem Sonu Sınavlarının Gerekliliği

Eğitim alan kursiyerlerin dönem sonu sınavlarının yapılıp yapılmamasına ilişkin görüşleri tablo 3.19'da verilmiştir.

Tablo 3.19: Kıraat Eğitiminde Dönem Sonu Sınavları Gerekli midir?

	N	%
Gereklidir	25	100
Gerekli Değildir	-	-
Toplam	25	100

Hizmet içi eğitim kurslarında her dönem sonunda dönem sonu sınavı yapılmaktadır. Dönem sınavında, dönem boyunca işlenen derslerle ilgili konulardan sorular sorulmaktadır. Dolayısıyla kursiyerin dönem sonu sınavında zorlanmaması için

kendisine düzenli ve disiplinli bir ders çalışma takvimi hazırlamalıdır. Zira dönem sonu sınavlarında başarısız olan kursiyerin eğitim merkezindeki eğitimi sonlandırılarak görevine iade edilir.

Dönem sonu sınavları hakkında ankete katılanların yorumlarına bakıldığında bu sınavlar, kursiyerin sınav odaklı çalışmasına sebep oluyor. Ancak kursiyerlerin çoğunluğu dönem sonu sınavlarını, kursiyer üzerinde bir toparlanmaya sebebi ve ders çalışmaya teşvik edici bir unsur olarak görmektedirler. Bunun yanı sıra sınavın eğitimin bir parçası olduğu unutulmamalıdır.

3.1.20. Eğitim Müfredatının Yeterliliği

Eğitim alan kursiyerlerin müfredata ilişkin görüşleri tablo 3.20’de verilmiştir.

Tablo 3.20: Kıraat Eğitim Müfredatı Yeterli midir?

	N	%
Yeterlidir	19	76
Yeterli Değildir	6	24
Toplam	25	100

Kıraat müfredâtı ve eğitim programı, Haseki’nin başlangıcından 2000 yılına kadar, derse giren hocalar tarafından belirlenmekteydi. Ancak 2000 yılında Program Geliştirme Dairesi tarafından Talip Akbal hocaya bir program hazırlaması gerektiği söylenmiş ve Talip Akbal Hoca da ilk defa kıraat eğitim programı hazırlamıştır. Dersler, hazırlanan bu programla 2014 yılına kadar işlenmiş ve bu program, kıraat alanında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Programda daha önce hocalar tarafından belirlenen derslere ilaveler yapılmıştır. Mûsikî ve Arapça, bu derslerdendir. Araştırma grubunun %76’sı bahsi geçen eğitim müfredatının yeterli olduğunu savunurken, %24’ü eğitim müfredatının daha da geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak kıraat eğitimi alan kursiyerlerin daha donanımlı bir hale gelmeleri açısından; mevcut olan bu programın içeriği daha da zenginleştirilerek bugünün İslam coğrafyasındaki kıraat fakültelerinin programlarına denk bir program sunulmalıdır.

3.1.21. Mezun olduktan kıraat eğitiminin devamlılığının sağlanması

Kıraat eğitiminin devamlılığının sağlanabilmesi adına mezun olan kursiyerlere yöneltilen soruya verdikleri cevaplar tablo 3.21’de verilmiştir.

Tablo 3.21: Mezun Olduktan Sonra Kıraat Eğitimi Verdiniz mi?

	N	%
Evet	13	54
Hayır	11	46
Toplam	24	100

İslâmî ilimlerin kişilerde kalıcı hale gelmesi ancak kişinin aldığı eğitimi başkasına aktarmasıyla mümkündür. Aynı şekilde kıraat ilminin devamlılığı da ancak kıraat eğitimini tamamladıktan sonra bu ilmi başkalarına okutmakla mümkün olabilir. Anket grubunun cevaplarına bakıldığında yarıdan fazlasının bu ilmi diğerlerine aktardığı görülmektedir. Bu durum kıraat ilmi açısından sevindiricidir. Nitekim mezun olup araştırmaya destek veren kursiyerlerden bu ilmi başkalarına aktaranların oranı %54 (13 kişi) iken, başkalarına aktarma imkânı bulamayanlar ise %46’ya (11 kişi) tekabül etmektedir.

3.1.22. Kıraat derslerinde okuma metodu

Kıraat derslerinde okuma metodunun nasıl olması gerektiğine ilişkin kursiyerlerin verdiği yanıtlar tablo 3.22’de verilmiştir.

Tablo 3.22: Kıraat derslerinde Okuma Metodu Nasıl Olmalıdır?

	N	%
Toplu okuma	12	60
Bireysel okuma	5	25
<i>Tayyibe</i> ve <i>Şâtıbiyye</i> ’nin	3	15
Toplam	20	100

Hicrî V. asra kadar kıraat eğitiminde infirâd metodu kullanılmış; daha sonra fazla zaman alması ve kıraat ilmine ilginin azalması gibi sebeplerle indirâc metoduyla kıraatler okunmaya başlamıştır. Türkiye’de kıraat eğitimi verilen eğitim merkezlerinde

ise koro halinde kıraat okumaları yapılmaktadır. Ankete katılan mezun kursiyerlerin %60'ı (12 kişi) mevcut sistemin (koro ile okumak) yeterli olduğunu, %25'i (5 kişi) zor olsa bile herkesin münferit bir şekilde hafızlıkta ders okur gibi hocasına kıraat dersini ezbere okuması gerektiğini, %15'i (3 kişi) ise 'aşerede *Şâtıbiyye*, takrîbde ise *Tayyibe* isimli eserlerin ezberlenmesi suretiyle kıraat okunması gerektiğini belirtmişlerdir. Bireysel olarak okunması gerektiğini belirten kursiyerler, gerekçe olarak koro ile okunduğu zaman kursiyerlerin hafızlıktan kalan galatlarının düzeltilememesi ve birebir eğitimin fem-i muhsinden ahzi tam manasıyla sağlaması sebebiyle daha faydalı olacağını belirtmişlerdir.

3.1.23. Kurum tarafından verilmesi gereken statü

Kıraat eğitimine rağbetin artırılması amacıyla mezun olan kursiyerlere kurum tarafından verilmesigereken statünün ne olması gerektiğine ilişkin veriler tablo 3.23'te verilmiştir.

Tablo 3.23: DİB Tarafından Kıraat Bölümü Mezunlarına Hangi Statü Verilmelidir?

	N	%
Eğitim Hizmetleri Sınıfı	13	62
İma Hatip	1	5
Akademisyen	4	19
Önemli Değil	3	14
Toplam	21	100

Ankete katılım sağlayanların %63'ü (13 kişi) DİB'de eğitim hizmetleri bölümünde, %5'i (1 kişi) cami hizmetlerinde, %19'u (4 kişi) üniversitelerde kendilerine statü verilmesini isterken; %14'ü (3 kişi) ise kurum tarafından ayrı bir statü talebinde olmadıklarını belirtmişlerdir.

1968 yılından beri Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kıraat eğitimi verilmektedir. Ancak sayıları sınırlı olan kıraat bölümü mezunlarına uygun bir statü (kadro) ihdas edilememiştir. Bu nedenle kıraat eğitimi almak isteyen görevlilerin çoğu, kıraat eğitimini özel olarak almaktadır. Ayrıca kıraat eğitimi almış nitelikli kurrâlar

başka kurumlara geçiş yapmak istemektedirler. Bu vb. sebeplerle DİB tarafından eğitim merkezlerinden mezun olan kıraat bölümü kursiyerleri için acilen bir kadro ihdas ederek kıraat bölümü mezunlarının başka kurumlara yönelmesinin önüne geçilmelidir.

3.1.24. Eğitim merkezi fakülte iş birliği

Kıraat eğitiminden mezun olan kursiyerlere yapılacak iş birliği çerçevesinde YÖK tarafından hangi statünün verilebileceğine ilişkin veriler tablo 3.24’te verilmiştir.

Tablo 3.24: Eğitim Merkezi ile İş Birliği Çerçevesinde Kıraat Bölümü Mezunlarına YÖK Tarafından Hangi Statü Verilmelidir?

	N	%
Yüksek Lisans	10	43
Doktora	8	35
Öğretim Üyeliği	3	13
Kararsız	2	9
Toplam	23	100

Haseki eğitim merkezinin başlangıcından 2014 yılına kadarki dönem kursiyerlerinin iştirak ettiği araştırma grubuna yöneltilen Haseki kıraat bölümü mezunlarına İlahiyat fakülteleri ile iş birliği çerçevesinde hangi statünün verilmesi gereklidir? sorusuna katılımcıların %43’ü (10 kişi) yüksek lisans, %35’i (8 kişi) doktora, %13’ü (3 kişi) öğretim üyeliği cevabını verirken; %9’u (2 kişi) ise kararsız olduklarını ifade etmişlerdir.

3.2. 2014 Yılı Sonrası Mezun Olan Kursiyerler ve Eğitime Devam Eden Kursiyerler Üzerinde Yapılan Araştırmalar

3.2.1. Şu Anki Yaş Aralığı

Araştırmaya katılan kursiyerlerin yaş durumlarına ilişkin veriler tablo 3.25’te verilmiştir.

Tablo 3.25: Şu Anki Yaşınız?

	N	%
20-30	3	10
30-40	24	86
40-	1	4
Toplam	28	100

Katılımcıların yaş durumlarına bakıldığında 20-30 yaş aralığındakilerin %10,7'ye (3 kişi), 30-40 yaş aralığındakilerin %85,7'ye (24 kişi), 40 yaş ve üzerindeki %3,5'e (1 kişi) tekabül ettiği görülmektedir. Bu verilerden hareketle DİB'deki kariyer planlamalarının 30-40 yaş aralığında yapılıyor olması bu yaş grubunda yoğunlaşma oluşturmaktadır, denilebilir.

3.2.2. Eğitim Merkezine Başlama Yaşı

Kursiyerlerin kıraat eğitimi almak için eğitim merkezinde eğitime başladıkları yaşlarıyla ilgili veriler tablo 3.26'da gösterilmiştir.

Tablo 3.26: Eğitim Merkezine Başlama Yaşınız?

	N	%
20-30	8	28
30-40	19	66
40-	2	7
Toplam	29	100

Kursiyerlerin eğitim merkezine başlama yaş aralığına bakıldığında 20-30 yaş aralığındakilerin %27,58 (8 kişi), 30-40 yaş aralığında olanların %65,51 (19 kişi), 40 yaş ve üzerindeki %7,91 (2 kişi) oranını teşkil ettiği görülmektedir. DİB hizmet içi eğitim kurslarına getirilen, 40 yaşından gün almamış olanların başvuruda bulunması şartının; 30-40 yaş aralığındaki kursiyerlerin mevcudunun artmasına sebep olduğu söylenilebilir.

3.2.3. Doğum Yeri

Araştırma grubumuzun doğum yerleriyle ilgili bilgiler tablo 3.27’de gösterilmiştir.

Tablo 3.27: Doğum Yeriniz?

	N	%
Akdeniz Bölgesi	1	4
Doğu Anadolu Böl.	6	21
Ege Böl.	2	7
Güneydoğu Anadolu Böl.	-	-
İç Anadolu Böl.	4	14
Karadeniz Böl.	9	32
Marmara Böl.	6	21
Toplam	28	100

Tabloya göre 2014 sonrasında en fazla Karadeniz, sonrasında da Doğu Anadolu ve Marmara bölgesinden kursiyerlerin kıraat eğitimi aldığı söylenilebilir.

3.2.4. Medenî Durumu

Kursiyerlerin medenî durumlarıyla ilgili veriler tablo 3.28’de verilmiştir.

Tablo 3.28: Medenî Durumunuz?

	N	%
Evli	27	93
Bekâr	2	7
Toplam	29	100

Eğitim merkezine kıraat eğitimi almak için gelen kursiyerlerin medeni durumlarına bakıldığı zaman %93’ünün evli, %7’sinin ise bekâr olduğu görülmektedir. Bu durum, eğitim merkezine genellikle evli kişilerin müracaat ettiğini göstermektedir.

3.2.5. Eğitim Durumu

Eğitime tabi olan kursiyerlerin eğitim durumlarına ilişkin veriler tablo 3.29’da verilmiştir.

Tablo 3.29: Eğitim Durumunuz?

	N	%
Lisans	25	89
Y. Lisans	3	11
Toplam	28	100

2014 yılından sonra Haseki eğitim merkezi ve diğer eğitim merkezleri kıraat bölümlerine kursiyer olarak alınacaklarda 4 yıllık dinî yüksek öğrenim mezunu olmak şartı getirilmiştir. Bun sebeple araştırmaya destek verenlerin %89’u (25 kişi) lisans mezunu, %11’i ise yüksek lisans mezunudur. Dolayısıyla DİB, eğitim merkezleri ihtisas bölümleri için aranan lisans mezunu olmak şartıyla, kıraat eğitiminde daha kaliteli bir eğitim sunmak için çitayı yükseltmiştir, denilebilir.

3.2.6. DİB’deki Çalışma Süresi

Kıraat eğitimi almak için DİB’e müracaat eden kursiyerlerin DİB de çalışma sürelerine ilişkin veriler aşağıdaki tablo 3.30’da gösterilmiştir.

Tablo 3.30: DİB’de Çalışma Süreniz?

	N	%
5-10	13	48
10-15	13	48
15-	1	4
Toplam	27	100

Araştırma grubuna kaç yıldır DİB’de çalışıyorsunuz diye yöneltilen soruya 5 ile 15 yıl arasında şeklinde cevap verenler %96’ya (26 kişi), 15 yıldan daha fazla diyenler ise %4’e (1 kişi) tekabül etmektedir. Burada şuna dikkat etmek gerekir ki 2014 yılından önce 20-25 yıl arasında yoğunlaşan kursiyerlerin DİB’deki çalışma süreleri, 2014 yılından sonra 5-15 sene zarfında yoğunlaşmaktadır.

3.2.7. Kıraat Eğitimine Başlamadan Önce Görev Yapılan Unvan

Kursiyerlerin kıraat eğitiminden önce DİB de yaptığı görevler tablo 3.31’de verilmiştir.

Tablo 3.31: Eğitim Merkezine Başlamadan Önceki Göreviniz?

	N	%
İmam-Hatip	6	21
Kur’an Kursu Öğreticisi	6	21
Müezzin Kayyım	13	46
Uzman İmam-Hatip	2	7
Veri Hazırlama Kontrol İş.	1	4
Toplam	28	100

Araştırma grubunun kıraat eğitimine başlamadan önce görev yaptıkları unvanlara ait istatistiksel veriler şu şekildedir: Buna göre İmam-Hatipler %21’e (6 kişi), Kur’ân kursu öğreticileri %21’e (6 kişi), müezzin-kayyımlar %46’ya (13 kişi), uzman İmam-Hatipler %7’ye (2 kişi), veri hazırlama kontrolü işletmenleri %4’e (1 kişi) tekabül etmektedir. Bu veriler ışığında kıraat eğitimine en fazla müezzin-kayyımların müracaat ettiği görülmektedir.

3.2.8. Kıraat Eğitimini Tamamladıktan Sonra Yapmak İstedığınız/Yaptığınız Görev

Kıraat eğitimini tamamladıktan sonra kursiyerlerin yapmak istedikleri görevler tablo 3.32’de verilmiştir.

Tablo 3.32: Şu Anda Hangi Görevde Bulunmak İstersiniz?

	N	%
Eğt. Mrk. Kur'ân Öğrt.	1	4
İmam Hatip	2	7
Kur'an Kursu Öğreticisi	16	57
Müezzin Kayyım	5	18
Uzman İmam Hatip	2	7
İhtisas Kursiyeri	2	7
Toplam	28	100

Eğitim merkezi'nde kıraat eğitimine devam eden kursiyerler ile programa tabi olarak mezun olan kursiyerlere yöneltilen “Şu Anda Hangi Görevde Bulunmak İstersiniz?” sorusuna verilen yanıtlar şu şekildedir: Eğitim Merkezi'nde Kur'an Öğretmeni olarak görev yapmak isteyen %4 (1 kişi), İmam-Hatip olarak %7 (2 kişi), K.K.Ö.%57 (16 kişi), M.K. olarak %18 (5 kişi), Uzman İmam-Hatip olarak %7 (2 kişi) görev almak istemektedirler. İhtisas Bölümü'nde kıraat eğitimine %7 (2 kişi) devam etmektedir.

3.2.9. Kıraat Eğitiminin Gerekliliği

Ülkemizde kıraat eğitimin gerekli olup olmadığına ait kursiyerlerin görüşleri tablo 3.33'te verilmiştir.

Tablo 3.33: Kıraat Eğitimi Gerekli midir?

	N	%
Gereklidir	26	93
Gerekli Değildir.	2	7
Toplam	28	100

Katılımcılara yöneltilen “kıraat eğitimi Gerekli midir?” sorusuna %93 (26 kişi) gereklidir cevabını verirken, %7 (2 kişi) ise gerekli değildir şeklinde yanıt vermiştir. Soruya “kıraat ilmine ihtiyaç vardır” diye cevaplayanların gerekçeleri incelendiğinde bu ilmin faz-ı kifâye olması, ilmin sonraki nesillere aktarılması, doğru okunması gibi

sebepler öne sürülmüştür. Öte yandan “kıraat ilmine ihtiyaç yoktur” diye cevaplayanlar ise buna gerekçe olarak kıraat ilmini tahsil edenlere kurum tarafından yeterli bir statü verilmemesi, kıraat ilminin desteklenmemesi gibi nedenleri göstermişlerdir.

3.2.10. Kıraat Eğitiminde Hafız Olmanın Gerekliliği

Kıraat eğitimi almak için hafızlığın gerekli olup olmadığına ilişkin verilere araştırma grubumuzun vermiş oldukları yanıtlar tablo 3.34’te verilmiştir.

Tablo 3.34: Kıraat Eğitimi Almak İçin Hâfız Olmak Şart mıdır?

	N	%
Şarttır	5	18
Şart Değildir	23	82
Toplam	28	100

Araştırma grubunda kıraat eğitimi almak için yalın bir hafızlığın yeterli olacağını ifade edenler %18’den (5 kişi), hafızlığın yanında diğer İslâmî ilimlerden de haberdar olan kursiyerlerin olması gerektiğini belirtenler ise %82’dir (23 kişi).

Hâfızlık, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yapılan bütün sınavlarda önemli bir kriterdir. Zira dinî ilimlerle donatılmış bir kıraat eğitimi alan bireyler, Türkiye’deki önemli bir boşluğu doldurmuş olacaktır. Dolayısıyla eğitim merkezine girişte yapılan sözlü mülakatta bu ilimlerden de haberdar olan kursiyerlerin seçilmesi bu ilmin daha ileri bir seviyeye ulaşmasını sağlayacaktır.

3.2.11. Kıraat Eğitimi Almak İstemenizdeki Amaç Nedir?

Kursiyerlerin kıraat eğitimi almak istemelerindeki amaç tablo 3.35’te verilmiştir.

Tablo 3.35: Kıraat Eğitimi Almak İstemenizdeki Amacınız Nedir?

	N	%
İlm-i kıraat alanında uzmanlaşmak	26	84
Kur’ân’ı güzel okumak	3	10
Kariyer Yapmak	2	6
Toplam	31	100

Eğitim merkezine müracaatta bulunan kursiyerler farklı amaçlar doğrultusunda kıraat eğitimi almak istemektedirler. Bu amaçlar, genel olarak şu üç başlık altında toplanmaktadır. Kıraat alanında söz sahibi olmak, sonraki nesillere aktarmak isteyenler ankete katılanların %84'ünü (26 kişi), Kur'ân-ı Kerîm'i en güzel şekilde okumayı hedefleyenler %10'unu (3 kişi), Diyanet İşleri Başkanlığı ile üniversiteler bünyesinde kariyer planlaması yapanlar ise %6'sını (2 kişi) oluşturmaktadır.

3.2.12. Kıraat Kursuna Başlamadan Önce Arapça Kitaplarını Okuyup Anlayabiliyor muydunuz?

Kursiyerlerin kıraat eğitimine başlamadan önce Arapça kitapları okudukları zaman anlayıp anlayamamalarına ilişkin veriler tablo 3.36'da verilmiştir.

Tablo 3.36: Kıraat Eğitimine Başlamadan Önce Arapça Kitaplarını Okuyup Anlayabiliyor muydunuz?

	N	%
Evet	9	33
Hayır	18	67
Toplam	20	100

Kaynak olarak kullanılan kıraat kitaplarının dilinin Arapça olmasından bu ilimden iyi bir şekilde istifade edebilme adına Arapça önemli yer tutmaktadır. Ancak kıraat talebelerinin %33'ü (9 kişi) eğitime başlamadan önce Arapça altyapısının bulunduğunu yani Arapça eserleri okuyup anlayabildiğini, %67'si (18 kişi) ise Arapça altyapısının zayıf olduğunu, dolayısıyla klasik eserleri okuyup anlamada zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda kursiyerlerin Haseki eğitim merkezinde alacakları Arapça eğitimi ile bu alandaki zayıflıklarını gidererek kıraat kitaplarını rahatlıkla anlayabilecek düzeyce Arapça bilgisine sahip olacakları planlanmıştır.

3.2.13. Kıraat Eğitim Programından Memnun musunuz?

Kıraat eğitimine tabi olan kursiyerlerin eğitim programından memnuniyetlerine ilişkin veriler tablo 3.37'de verilmiştir.

Tablo3.37: Kıraat Eğitim Programından Memnun musunuz?

	N	%
Evet	17	63
Hayır	10	37
Toplam	27	100

2014 yılından sonra kıraat eğitimi alan kursiyerlere yöneltilen Kıraat Eğitim Programından Memnun musunuz? şeklindeki soruya katılımcıların %63'ü (17 kişi) evet, %37'si (10 kişi) ise hayır cevabını vermişlerdir. Bu tabloya göre kursiyerlerin çoğunluğu, programın faydalı olduğunu ifade etmişlerdir.

3.2.14. Kıraat Eğitim Müfredatı Yeterli midir?

Kıraat eğitim müfredatının yeterli olup olmadığına ilişkin veriler tablo 3.38'de verilmiştir.

Tablo 3.38: Kıraat Eğitim Müfredatı Yeterli midir?

	N	%
Yeterlidir	10	37
Yeterli Değildir	17	63
Toplam	27	100

Kursiyerlere yöneltilen kıraat eğitim müfredatının yeterliliğine dair soruya katılımcıların %37'si (10 kişi) yeterli cevabını verirken %63'ü (17 kişi) ise müfredatın yeterli olmadığını, bu nedenle bazı ders saatlerinin artırılması ve bazı ilâve derslerin eklenmesi neticesinde müfredatın daha etkili olacağını belirtmişlerdir.

3.2.15. Kıraat Eğitim Programında Yer Alan Kur'ân-ı Kerîm Meâl Dersi

Müfredat programında yer alan Kur'an-ı Kerim dersiyle ilgili görüşler tablo 3.39'da gösterilmiştir.

Tablo 3.39: Kur’ân-ı Kerîm Dersi

	N	%
Tefsir destekli olmalıdır	5	20
Ders saati yetersizdir	20	80
Toplam	25	100

Kıraat eğitim programına 2014 yılından sonra eklenen Kur’ân-ı Kerîm ve Meâl dersinin yeterliliği konusunda kursiyerlere yöneltilen soruya katılımcıların %20’si (5 kişi), bu dersin tefsir destekli olması gerektiğini belirtmişlerdir. Şöyle ki katılımcılara göre “Kıraat-Anlam İlişkisi” dersi ile “Kur’ân-ı Kerîm Meâl” dersi birleştirilerek; oluşturulan bu derste en azından küçük hacimli olan *Celaleyn Tefsiri* gibi bir tefsir kitabı takip edilmeli, ayrıca derste kıraat farklılıkları da ele alınarak işlenmelidir. Öte yandan kursiyerlerin %80’i (20 kişi) ders saatinin az olduğunu belirtmişlerdir. Bu kişiler, ders saatinin artırılarak eğitim süresi boyunca meâlın bitirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

3.2.16. Arapça

Eğitim programında yer alan Arapça dersiyle ilgili görüşler tablo 3.40’te gösterilmiştir.

Tablo 3.40: Arapça

	N	%
Yeterlidir	13	48
Yeterli Değildir	14	52
Toplam	27	100

Kıraat ilmi kitaplarından daha fazla istifade edilmesi amacıyla programa alınan Arapça sarf ve nahiv dersleri bu alandaki önemli boşluğu kapatmıştır. Ankete katılanların %48’i (13 kişi) bu derslerin saat ve içerik açısından yeterli olduğunu ifade ederken, %52’si (14 kişi) ise sürenin ve içeriğin yeterli olmadığını ve daha da zenginleştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

3.2.17. Kıraat-Anlam İlişkisi

Eğitim programında yer alan Kıraat-Anlam İlişkisi dersiyle ilgili görüşler tablo 3.40'ta gösterilmiştir.

Tablo 3.41: Kıraat-Anlam İlişkisi

	N	%
Yeterlidir	15	56
Yeterli Değildir	12	44
Toplam	27	100

Kıraat farklılıklarının manaya etkisi üzerinde durulan bu dersin yeterli olup olmadığı hususundaki soruya %56'sı (15 kişi) yeterli diye cevap verirken, %44'ü (12) kişi ise yeterli olmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Yukarıda kursiyerlerin de ifade ettiği gibi bu dersin “Kur’ân-ı Kerîm Meâl” dersiyle birleştirip tek ders olarak kıraat farklılıkların tefsiri (meâl-tefsir dersi) şeklinde yapılmasının talebenin gelişimine daha fazla katkı sağlayacağı kanaati hasıl olmuştur.

3.2.18. Mûsikî

Eğitim programında yer alan Mûsikî dersiyle ilgili görüşler tablo 3.42’de gösterilmiştir.

Tablo 3.42: Mûsikî

	N	%
Yeterlidir	9	33
Yeterli Değildir	18	67
Toplam	27	100

Kıraat ilminde teorik ve pratik bilginin yanında icra boyutu da yer almaktadır. Dolayısıyla dinleyiciler için güzel bir sunum yapılması gerekmektedir. Bu sunumu yapabilmek için de mûsikî ve makam bilgisine ihtiyaç vardır. Kursiyerlerden bu eksikliğin tamamlanması için programa eklenen derslerin yeterli olduğunu beyan edenlerin oranı %33 (9 kişi) iken, katılımcıların %67’si (18 kişi) ise ders saatlerinin az olduğunu ve bu dersin bütün dönemleri kapsamaması gerektiğini belirtmektedirler.

3.2.19. Kur’ân-ı Kerîm Tarihi

Eğitim programında yer alan Kur’ân-ı Kerîm Tarihi dersiyle ilgili görüşler tablo 3.43’de gösterilmiştir.

Tablo 3.43: Kur’ân-ı Kerîm Tarihi

	N	%
Yeterlidir	-	-
Yeterli Değildir	27	100
Toplam	27	100

‘Aşere programının 1. döneminde haftada iki saat planlanan “Kur’ân ve Kıraat Tarihi” dersinin yeterliliği konusunda araştırma grubuna yöneltilen soruya katılımcıların %100’ü (27 kişi) yeterli olmadığı şeklinde görüş beyan etmişlerdir.

3.2.20. Kıraat Eğitiminde En Çok Zorlanılan Ders

Kıraat eğitimi alırken en fazla hangi derslerde zorlandıklarına ilişkin veriler tablo 3.44’te verilmiştir.

Tablo 3.44: Kıraat Eğitiminde En Çok Hangi Derste Zorlandınız?

	N	%
Kıraat-Anlam İlişkisi	8	30
Arapça ve Metin okuma	8	30
Tayyibe	1	4
Resmü’l-Mushaf	2	7
Mûsikî	1	4
Kıraat Çözümlemeleri	3	11
Zorlandığım Ders Yoktur	4	15
Toplam	27	100

Araştırma grubuna yöneltilen en çok hangi derste zorlandınız sorusuna şu şekilde cevap verilmiştir: Kıraat-Anlam İlişkisi %30 (8 kişi), Arapça ve Kıraat Metinleri %30

(8 kişi), Tayyibetü'n-Neşr %4 (1 kişi), Resmü'l-Mushaf %7 (2 kişi), Mûsikî %4 (1 kişi), Kıraat Çözömlmeleri %11 (3 kişi). %15 tekaböl eden 4 kişi ise hiçbir derste zorlanmadıklarını ifade etmişlerdir.

3.2.21. Dönem Sonu Sınavlarda Başarısız Olanların Göreve Geri Dönmesinin Başarı Üzerinde Etkisi Nelerdir?

Eğitim alan kursiyerlerin dönem sonunda yapılan sınavlarda başarısız olanların göreve geri döndürölmesinin başarı üzerindeki etkilerine ilişkin veriler tablo 3.45'te verilmiştir.

Tablo 3.45: Dönem Sonu Sınavlarda Başarısız Olanların Göreve Geri Dönmesinin Başarı Üzerinde Etkisi Nelerdir?

	N	%
Etkilidir	6	24
Etkisizdir	14	56
Fikrim yok	5	20
Toplam	25	100

Eğitim merkezleri bünyesinde eğitim almakta olan kursiyerler için her dönem sonunda değerlendirme sınavları yapılır. Sınavlarda başarılı olan kursiyerler eğitime devam ederler. Başarısız olan kursiyerler ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın onayı ile ilgili il müftölüğü emrine atanır. Bu durumun kursiyerlerin başarısı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri üzerine yöneltilen soruya %24 oranında (6 kişi) göreve iade olmalıdır, şeklinde cevap verilmiştir. Katılımcıların %56'sı (14 kişi) ise bu durumun kursiyerler üzerindeki olumsuz yönlerine temas ederek sınavla alınan ve her dönem sınav yapılan bir kurumda olmaması gereken durum diye karşılık vermişlerdir. %20 (5 kişi) de fikirlerinin olmadığını belirtmişlerdir. Bu durum, kursiyerler üzerinde olumsuz etki doğurmakla birlikte eğitimin daha ciddi ve kaliteli olmasını sağlayacaktır. Zira sınav geçme zorunluluğu, kursiyerin derslerine daha fazla çalışmasını ve kendisinin donanımlı bir kursiyer olmasını sağlayacaktır.

3.2.22. Kurum Tarafından Verilmesi Gereken Statü

Kıraat eğitimine rağbetin artırılması amacıyla mezun olan kursiyerlere kurum tarafından verilmesi gereken statünün ne olması gerektiğine ilişkin veriler tablo 3.46’da verilmiştir.

Tablo 3.46: Mezun Olduktan Sonra Kurum Tarafından Hangi Statü Verilmelidir?

	N	%
Kıraat Kur. Üyeliği	3	12
K.Öğrt.	14	56
K.K.Ö.	4	16
İ.H.	2	8
Akademisyen	1	4
Vaiz	1	4
Toplam	25	100

Haseki eğitim merkezi, diğer eğitim merkezleri ve kıraat eğitimini dışarıdan özel olarak okuyup belge sınavına giren kişilere imam-hatip, müezzin-kayyım veya Kur’ân kursu öğreticisi olarak görev yapma imkânı sunulmaktadır. Ancak eğitim merkezlerinde kıraat eğitimi alan kursiyerler, daha ciddi ve sistemli bir eğitim programına tabi olduklarından mezun oldukları zaman kurum tarafından belirtilen unvanların dışında bir statü istemektedirler. Bu bağlamda araştırma grubuna “mezun olduktan sonra kurum tarafından hangi statü verilmelidir?” sorusuna kursiyerler; Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu üyeliği (%12 / 3 kişi), eğitim merkezlerinde görev yapmak üzere Kur’ân öğretmenliği (%56 / 14 kişi), Kur’ân kursu öğreticiliği (%16 / 4 kişi), A grubu ve Selâtin camilerde imam-hatiplik (%8 / 2 kişi), vâizlik (%4 / 1 kişi) ve kıraat eğitimini tamamladıktan sonra akademik eğitimi tamamlayıp üniversitelerde öğretim üyeliği (%4 / 1 kişi) cevabını vermektedirler. Eğitim merkezlerinde yetişip hem maddî ve hem de özlük hakları itibariyle üniversitelerde görev yapmak isteyen personelin sayısında artış gözlenmektedir. Bu durumun farkında

olan personelin diğer personelin gelişimine katkı sağlayacağı programlar hazırlayarak kaliteli personeli kurumda tutmanın yollarını araması gerekmektedir.

3.2.23. Eğitim Merkezi Fakülte İş Birliği

Kıraat eğitiminden mezun olan kursiyerlere yapılacak iş birliği çerçevesinde YÖK tarafından hangi statünün verilebileceğine ilişkin veriler tablo 3.47’de verilmiştir.

Tablo 3.47: Eğitim Merkezi-Fakülte İş Birliği

	N	%
Yüksek Lisans	16	55
Doktora	1	3
Öğretim Üyeliği	7	24
Kararsız	5	17
Toplam	29	100

Araştırma grubunun %55’i (16 kişi) kıraat eğitiminden sonra kursiyerlere yüksek lisans, %3’ü (1 kişi) Doktora diploması, %24’ü (7 kişi) ise öğretim üyeliği unvanı verilmesi gerektiğini, %17’si (5 kişi) de herhangi bir paye verilip verilmemesi noktasında kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Kursiyerlerin de dile getirdiği üzere Diyanet İşleri Başkanlığı, Yüksek Öğretim Kurumu’yla iş birliği yaparak klasik eğitimin yanı sıra üniversitenin belirlemiş olduğu derslerin de akademisyenler tarafından verilmesi sağlanarak bir de talebelere tez yazdırılarak önemli bir eksikliğin giderilmesi sağlanmış olacaktır.

SONUÇ

Kıraat ilminin, varlığı itibariyle, Kur'ân tarihiyle beraber var olduğunu söylemek mümkündür. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.), sahih bir şekilde Cebrâil'den (a.s.) almış olduğu kıraati ashabına aktarmış ve böylece bugüne kadar gelen kıraat silsilesinin ilk halkaları teşekkül etmiştir.

Cumhuriyet dönemine kadar kesintiye uğramadan süregelen kıraat alanındaki çalışmalar, bu dönemde sekteye uğramış olsa da gayretli hocaların münferit çalışmaları sayesinde 1968 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Müteakip dönemde Zamanın Diyanet İşleri Başkan yardımcılarında Tayyar Altıkulaç, Türkiye'de kıraat eğitimi hususunda birtakım girişimlerde bulunmuş ve bu bağlamda ilk kıraat kursu Of'un Uğurlu/Çifaruksa beldesinde açılmıştır. Akabinde de önce Ankara'da sonrasında da İstanbul/Haseki'de kıraat eğitimi vermeye başlanmıştır. Yarım asırdır eğitim faaliyetlerinin devam ettiği Haseki Eğitim Merkezi'ndeki mezkûr kıraat eğitimi, ihtisas bölümü ile aynı çatı altında faaliyetlerine devam etmektedir.

Türkiye'de kıraat çalışmaları; DİB eğitim merkezleri, müftülükler ve gönüllü hocalar aracılığıyla devam ettirilmektedir. Bu merkezlerde nazarî bilgilerin yanı sıra uygulama faaliyetlerinin ön planda olduğu bir eğitim metodu uygulanmaktadır. Şuna değinmek gerekir ki eğitim programında yer alan derslerin tamamının münferit kıraat kurslarında uzman hocalar nezaretinde verilebilmesi zor görülmektedir. Binaenaleyh 'aşere programı, eğitim merkezleriyle beraber sâir kurslarda da okutulabilir. Ancak takrîb programı, yalnızca eğitim merkezlerinde okutulmalıdır. Böylece takrîb programından mezun olan kursiyerler yapılacak olan sınavla ihtisas programına dâhil edilip bu programı da tamamlamalarının akabinde uygun olan kadrolara atanabilirler.

Kıraat bölümünün, hali hazırda olduğu gibi ihtisas eğitim merkezleriyle aynı çatı altında değil de "Kıraat İhtisas Merkezi" adı altında ayrı merkezlerde teşekkül etmesinin daha faydalı olacağı mülahaza edilmektedir. Bu merkez, eğitim kurumu olmasının yanında kıraat alanında tertip edilebilecek uluslararası toplantı ve sempozyumlara ev sahipliği yapan bir merkez olarak planlanmalıdır. Ayrıca bu kurumlar, İHL ve İlahiyat fakültelerinden mezun öğrencilerin de istifade edebileceği şekilde düzenlenmelidir. Böylece DİB personeli olmayıp bu programı başarıyla

tamamlayan kursiyerler DİB bünyesinde görevlendirilerek, DİB'in yetişmiş eleman sıkıntısı giderilebilir.

Eğitim merkezlerinde çözüm bekleyen sorunlardan biri de bu merkezlerin bünyesinde görevlendirilen kıraat eğitimcilerinin, ihtisas bölümü hocalarından ayrı tutularak, eğitim görevlisi yerine Kur'ân öğretmeni kadrosuyla istihdam edilmelerine binaen, özlük hakları açısından ayrımcılığa tabi tutulmalarıdır. Bu sorunun başkanlık tarafından yapılacak bir çalışmayla çözüme kavuşturulmasının kıraat ilmine gereken değerin verilmesi açısından ehemmiyet arz edeceği düşünülmektedir.

Türkiye'de eğitim merkezlerinde verilen kıraat eğitimi ile eğitim merkezlerinin dışında verilen kıraat eğitimlerinin 'aşere boyutunda Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî'nin eş-Şâtıbiyye olarak adlandırılan *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*; takrîb döneminde ise İbnü'l Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr* isimli manzum eserinin ezberletilmesi suretiyle derslerin yapılması daha faydalı olacaktır. Şöyle ki kıraat eğitiminin ezberletilen bu eserler ışığında pratilize edilerek verilmesi kıraat eğitiminde varılacak son nokta olarak öngörülmektedir.

Türkiye'de kıraat eğitiminin verildiği diğer kurumlar ise İlahiyat fakülteleridir. Bu kurumlarda daha önceleri tefsir anabilim dalı bünyesinde faaliyetlerine devam eden kıraat ilmi, 2012 yılında "Kur'ân-ı Kerîm'i Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı" adı altında müstakil bir ilim dalı olarak akademik mecrâda filizlenmeye başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda DİB tarafından 2012, 2017 ve 2018 yıllarında uluslararası kıraat sempozyumu düzenlenmiştir.

Kıraat anabilim dallarında icradan ziyade teorik eğitim verilmektedir. Zira icrâdan yoksun teorik eğitimin eksik kalacağı muhakkaktır. İslâm dünyasındaki kıraat fakültelerinin eğitim programları ile kıraat anabilim dalları ve eğitim merkezlerinde devam ettirilen kıraat eğitim programlarının birbirine entegre edilerek oluşturulacak bir müfredât programı vesileesiyle bu ilim daha fazla gelime gösterecektir. Ayrıca İlahiyat fakültelerinde Kur'ân-ı Kerîm dersleri için yeterli öğretim elemanlarının bulunmadığı bugünlerde eğitim merkezlerinden mezun olan kursiyerlerin üniversitelerde istihdamının sağlanması, fakültelerdeki kıraat hocası boşluğunun kapatılması açısından da büyük önem arz edecektir.

Bu duruma şu şekilde çözüm sunulabilir: Kıraat eğitime tabi tutulacak kursiyerler, kıraat eğitimi sürecinin tatbikat kısmını eğitim merkezi bünyesindeki hocalar aracılığıyla, teorik kısmını ise akademisyenlerin nezaretinde verilecek eğitimle tamamlayabilirler. Bu şekilde bahsi geçen programdan mezun olacak kursiyerler teorik olarak donanımlı bir seviyeye ulaşmalarının yanı sıra icra olarak hedeflenen noktaya varmış olurlar. Bu kişiler, tez çalışmasını bitirdikten sonra da eğitim programından mezun olarak münhal bulunan eğitim merkezleri kadrolarına Kur'ân öğretmeni veya üniversiteler bünyesinde öğretim üyesi olarak görev alabilirler.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim. *İbrâzû'l-meâni min Hirzi'l-Emâni fi'l-kırâati's-seb'i*. Beyrut: Mektebetü Dâru'l-İlmiyye, 2007.
- Abdülfettâh Pâluvî. *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi.
- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdullah. *Ahlâku'l-ulemâ*. Suudi Arabistan: İdârâtü'l-Bühûsi'l-İlmiyye, 1978.
- Adıgüzel, Mehmet. “Kıraat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 28 (2007), 165-199.
- *Kıraatlar Açısından Fahrüddin Râzî ve Tefsîr-i Kebîr'i*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Ahmed Emin. *Fecrü'l-İslâm*. Kâhire: Hindâwi, 2012.
- Akaskan, Yaşar. “Bir İlm-i Kırâat Klasîği: Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.17, S.3 (2017): 277-310.
- , “Türkiye’de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. C.22, S.2 (2018): 1090-1092.
- Akbaba, Ahmet Arif. *İbn Cüzeyy’in et-Teshîl li ‘Ulûmi’t-Tenzîl Adlı Tefsîrinin Ferşü'l-Hurûf Açısından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Akbal, Talip. *DİB. Haseki Eğitim Merkezi Kıraat Eğitimi ve Programı*. 2000.
- , *Kur’ân-ı Kerîm ve İlm-i Kıraat Ders Notları* (Basılmamış Kitap). İstanbul, 2010.
- Akdemir, M. Atilla. “Hamid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve “Zübdetü'l-İrfân” Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- , “İbnü'l-Cezerî’nin Eserlerinde Med Mertebeleri, Ölçülendirme Tercihleri ve Uygulamaya Yansıyan Hususlar”. *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*. Bursa, 2018.

- , *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Akdoğan, Bayram. “Din Görevlilerine Mûsikî Eğitimi Verilmesi Hakkında Örnek Bir Metot”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XLIII, S.2 (2002): 315-353.
- , “Fethullah Şîrvânî’ye Göre Makamların Tesirleri ve İcrâ Edileceği Vakitler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XLVIII, S.I (2007): 77-82.
- , *Fethullah Şîrvânî ve Mûsikî Risâlesi*. Ankara: Bilge Ajans ve Matbaası, (2009).
- Aklan, Kenan. *Kıraat Farklılıklarının Vakf ve İbtidâya Etkisi (Secâvendî ve Uşmûnî örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Akpınar, Ali. “Tefsîru’l-Celâleyn” md, *DİA*, İstanbul, 2011, 40, 294-295.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kırâat Âlimleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Albayrak, Halis. “Kırâat Sorunu”. *Dini Araştırmalar Dergisi*. C.4, S.11 (2001): 19-34.
- Alemdar, Yusuf. “Kırâatlerin Oluşumu Bağlamında Kur’an’ın Cem’i Konusuna Yeni(den) Bir Bakış”. *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*. C. VII, S.2 (2003): 219-248.
- , “Osmanlı’da Dâru’l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi”. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Algül, Hüseyin. *İslam Tarihi*. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1997.
- Alper, Hülya. “Kıraat-Kelâm İlişkisi”. *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-IV*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.
- Altıkulaç, Tayyar. “Bennâ, Ahmed b. Muhammed” md., *DİA*. İstanbul, 1992, 5, 457-458.
- , “Ebû Amr b. Alâ” md., *DİA*. İstanbul, 1994, 10, 94-96.
- , “Ebû Ca’fer el-Kârî” md., *DİA*. İstanbul, 1994, 10, 116.
- , “Ebû Şâme el-Makdisî” md., *DİA*. İstanbul, 1994, 10, 233-235.
- , “Halef b. Hişâm”md., *DİA*. İstanbul, 1997, 15, 237-238.

- , “Hamza b. Habîb” md., *DİA*. İstanbul, 1997, 15, 511-513.
- , “İbn Âmir” md., *DİA*. İstanbul, 1999, 19, 308-310.
- , “İbn Kesîr, Ebû Ma‘bed” md., *DİA*. İstanbul, 1999, 32, 287-289.
- , “İbn Muhaysın” md., *DİA*. İstanbul, 1999, 20, 209-210.
- , “İbnü’l-Cezerî” md., *DİA*. İstanbul, 1999, 20, 551-557.
- , “İbnü’l-Kattân es-Semennûdî” md., *DİA*. İstanbul, 2000, 21, 108-109.
- , “Kisâî, Ali b. Hamza” md., *DİA*. Ankara, 2002, 26, 69-70.
- , “Kurtubî, Muhammed b. Ahmed” md., *DİA*. Ankara, 2002, 26, 455-457.
- , “el-Muknî” md., *DİA*. İstanbul, 2006, 31, 138-139.
- , “Nâfi‘ b. Abdurrahman” md., *DİA*. İstanbul, 2006, 32, 287-289.
- , “Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr” md., *DİA*. İstanbul, 2009, 36, 268-269.
- , “Semerkandî, Muhammed b. Mahmûd” md., *DİA*. İstanbul, 2009, 36, 477-478.
- , “Zehebî” md., *DİA*. İstanbul, 2013, 44, 180-188.
- Altundağ, Mustafa. “Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleri ile İlişkisi Üzerine”. *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.20 (2001): 23-48.
- Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer. *Kur’an-ı Kerim Meâli*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Arslan, Adnan (2019). “Ahlâku’l-Ulemâ (Kitap Değerlendirmesi)”. *Kelamname*. C.4, S.8 (2019): 390-398.
- Arslan, Durmuş. “Kıraat ilminde İcazetname Geleneği ve Bir İcazetname Örneği”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.VII (2003): 291-317.
- Askalânî, Şihâbüddîn İbn Hacer. *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buharî*. I-XIII Cıl. Beyrut, b.y.y.
- Aşıkkutlu, Emin. “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-ı Seb‘a Hadisi”. *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları IV*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Âşıkkutlu, Mehmet Rüştü. *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, byy., ts.

- Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed Tunusî. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: Dâr-u Sahnun, 1997.
- Ata, Ulvi. “Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmet içi Eğitim Kurslarında Kıraat Eğitimi”. *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*. İstanbul, 2012.
- Ateş, Süleyman. “İrşâdü'l-Akli's-Selîm” md., *DİA*, İstanbul, 2000, 22, 456-458.
- Atik, M. Kemal. “Ca'berî” md., *DİA*, İstanbul, 1992, 6, 527-528.
- Aydınlı, Abdullah. “Ebü'd-Derdâ” md., *DİA*, İstanbul, 1994, 10, 311-312.
- A'zamî, M. Mustafa. “Asr-ı Saadet'te Yazı ve Vahiy Kâtipleri”. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*. ed. Vecdi Akyüz. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- , *Kur'an Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bayrakçı, Nizamettin. *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'an İlimleri Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Bayram, Abdullah. “Endülüs Tefsir Kültürünün Yorumda Yöntem ve Yaklaşımlar Açısından Analizi: Kurtubî Tefsiri Örneği”. *International Journal of Social Science*. C.48 (2016): 95-113.
- Baysal, Sıddık. *Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl Adlı Eserinde Tefsir-Te'vil İlişkisi*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Belâzurî. *Ensâbü'l-eşrâf*. nşr. Mahmûd Firdevs el-Azm. Dimaşk, 1377.
- Belâzurî. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Ömer Enis ed-Dabbâ'. Beyrut, 1997.
- Beydâvî, Ebû Saîd Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Bilgin, Mustafa. “Hak Dini Kur'an Dili” md., *DİA*, İstanbul, 1997, 15, 153-163.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1991.
- Birişik, Abdülhamid. “Hasan-ı Basrî” md., *DİA*, İstanbul 1997, 26, 301-303.
- , “Kıraat” md., *DİA*, İstanbul, 2002, 25, 426-433.
- , *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2014.

- . “en-Neşr” md., *DİA*, İstanbul, 2007, 33, 19-20.
- . “Ma‘rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ‘ale’t-tabakâti ve’l-a’sâr”. *İslam Araştırmaları Dergisi*. S.1 (1997): 213-216.
- Bolelli, Nusrettin. *Modern Metotla Arapça İmlâ Kuralları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim. “Fedâilü’l-Kur’ân”. *el-Cami’u’s-Sahîh*. İstanbul: b.y.y., 1981.
- Ca‘berî, *Vasfû’l-ihidâ ilâ ma‘rifeti’l-vakfi ve’l-ibtidâ*. thk. Nevvâf b. Muayyd el-Harisî. Dâru Tayyibetü’l-Hadrâ’. t.y.
- Cebeci, Lütfullah. “Mefâtihu’l-Gayb” md., *DİA*, Ankara, 2003, 28, 348-350.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Câmi‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân” md., *DİA*, İstanbul, 1993, 7, 105-107.
- . “Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl”. *DİA*, İstanbul, 1995, 11, 260-261.
- . “Fahruddîn er-Râzî ve Tefsiri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.2 (1977): 7-57.
- . *Tefsîr Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Ceylan, Yasin. “Fahreddîn Râzî’nin Mefâtihu’l-Ğayb Tefsiri Üzerine Bazı Mulâhazalar”. *İslamî Araştırmalar Dergisi*. C.3 (1987): 49-50.
- Coşkun, Ahmet. “et-Tahrîr ve’t-Tenvîr” md., *DİA*, İstanbul, 2010, 39, 429-430.
- Coşkun, Muhammed. “el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân” md., *DİA*, Ankara, 2019, 7, 100-101.
- Çağıl, Necdet. *Kur’ân’ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2005.
- Çakıcı, İrfan. *Şaz Kiraatler ve Tefsire Etkisi*. Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Çakır, Mehmet. “Binâü’l-Ef‘al” md., *DİA*, İstanbul, 1992, 6, 179.
- Çeker, Orhan. “Âcurrî” md., *DİA*, İstanbul, 1988, 1, 329.
- Çetin, Abdurrahman. “Dânî” md., *DİA*, İstanbul, 1993, 8, 459-461.

- . *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- . *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- . “Kur'ân Kırâatinde Musikinin Yeri”. *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak Dergisi*. C.7, S.7 (1998): 115-134.
- . *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- (2001). “Kur'ân'ın Farklı Yorumlanmasında Kırâatlerin Rolü”. *Diyanet İlmi Dergi*. C.37, S.4 (2001): 77-100.
- . “Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh” md., *DİA*, İstanbul, 2010, 38, 376.
- . “Vakf ve İbtidâ” md., *DİA*, İstanbul, 2012, 42, 461-463.
- . “et-Teysîr” md., *DİA*, İstanbul, 2012, 41, 57.
- . “Yazı” md., *DİA*, İstanbul, 1992, 3, 276.
- Çollak, Fatih. *Hafs Rivâyetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hüccetleriyle Âsım Kırâatı*. İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006.
- . “eş-Şâtıbiyye” md., *DİA*, İstanbul, 2010, 38, 377-379.
- Çörtlü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2010.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.
- (2011). “İbn-i Mücâhid'in Kırâat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”. *EKEV Akademi Dergisi*. C.10, S.27 (2011): 81-104.
- Danî. *el-Ahrufü 's-seb'a li'l-Kur'an*. Dâru'l-Minâre. b.y.y, 1997.
- Deliser, Bilal. “Hicrî VIII. Asra Kadar Kur'ân İlimleri, el-Burhân'ın Yazılış Amacı ve Yöntembilim Oluşturma Çabaları Üzerine”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.5, S.9 (2016): 16-17.
- Demir, Halis. “Hasan Basri Çantay'ın Meâlinde Ahkâm Âyetlerinin İzahı”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. S.25 (2015): 361-383.
- Demirayak, Kenan. “el-Maksûd” md., *DİA*, Ankara, 2003, 27, 453.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

----- . *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV yayınları, 2008.

Demirci, Naci. *Abdurrahman Gürses'in Kıraat İlmi Eğitimindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Duman, Mehmet Zeki. "İbnü'l- Vecîh" md., *DİA*, İstanbul, 2000, 21, 236.

Duran, Tugay. *Elmalılı Tefsirinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Durmuş, İsmail. "el-Avâmilü'l-Mie" md., *DİA*, İstanbul, 1991, 4, 106-107.

----- . "el-Emsile" md., *DİA*, İstanbul, 1995, 11, 166-167.

Ebû Abdurrahman İbrahim b. Muhammed el-Fakih el-Kadimî es-Süyerhî el-Yemenî. *et-Tuhfetü'l-Mehdiyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Kahire: Dâr'u Ömer b. Hattâb, 2007.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîruddîn Muhammed b. Yûsuf el-Ceyyânî. *el-Bahru'l-muhîr fî't-tefsîr*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2005.

Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele. *Huccetü'l-kırâât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2016.

Ebü'l-Hasan Ali b. Faris el-Hayyat. *et-Tebşıra fî kırââtî'l-eimmeti'l-'aşera*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2007.

Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*. nşr. Abdüsselâm M. Hârûn. Kahire: Dâru'l Fikr, 1969.

Ebüssuûd Efendi. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm Ebüssuûd Tefsiri*. çev. Ali Akın, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2007.

Elmalılı, Hüseyin. "İzhâru'l-Esrâr" md., *DİA*, İstanbul, 2001, 23, 506-507.

----- . "Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga" md., *DİA*, İstanbul, 2005, 30, 346-347.

Eren, Cüneyt. "Arap Belâgatının Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasına Katkısı". *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XX (2004): 115-138.

Erenbaş, Sadık. *Hasan Basri Çantay'ın Tefsir İlmindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Eroğlu, Muhammet. "İbnü'l-Kabâkîbî" md., *DİA*, İstanbul, 2000, 21, 97.

- Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Abdilgaffâr. *el-Huccetü li'l-kurrâi's-seb'a*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Fırat, Yavuz. “Kıraat İlmi ve Tarikler”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.13 (2011): 37-55.
- Gelişli, Yücel. “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri/Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü”. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. Doktora Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- , *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2108.
- , “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Kaynakları”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. S.13 (2019): 91-123.
- (2017). “Osmanlı Kur’ân Eğitim Merkezleri: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri”. *Edebali İslamiyat Dergisi*. C.I, S.2 (2017): 44.
- Gülle, Sıtkı. “Taberî’nin, Tefsîr’indeki Kırâât Değerlendirmeleri”. *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.9 (2004): 65-85.
- Günaydın, Mehmet. “Reîsü’l-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşıkkutlu’nun Kur’ân Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri”, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.11 (2008): 138.
- Günyol Vedat. “Mektep”. *İslâm Ansiklopedisi*. 7, İstanbul: MEB, 1972, 656.
- Hâdî, Abdülhalim b. Muhammed. *el-Kırââtü'l-Kur’âniyye*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak Kültür Yay., 2003.
- , *İslam’a Giriş*. ter. Kemal Kuşçu. İstanbul: Ahmed Said Yayınevi, 1961.
- , *Kur’ân-ı Kerîm Tarihi*. çev. Abdülaziz Hatip-Mahmud Kanık. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Hatipoğlu, İbrahim. “Subhî Salih” md., *DİA*, İstanbul, 2009, 37, 452-453.

- Hilâl b. Yahyâ b. Müslim el-Basrî. *Ahkâmü'l-vakf*. Kuveyt: Garas li'n-Neşr., 2014.
- Issa J. Boullata. "Kur'ân'ın Belağat Açısından Tefsiri: İ'câz ve İlgili Konular". Çev. İbrahim H. Karslı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.V, S.4 (2005): 255-274.
- Hâdî, Abdülhalim b. Muhammed. *el-Kirââtü'l-Kur'âniyye*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.
- Heyefân, Ahmed Mahmud Abdüssemî'. *Eşherü'l-mustalahât fî fenni'l-edâi ve 'ilmi'l-kirâat*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Işık, Emin. "Çantay, Hasan Basri" md., *DİA*, İstanbul, 1999, 8, 218-219.
- İbn 'Abdî'l-berr, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. Amman: Dâru'l-'A'lâm, 2002.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kirâati ve'l-idâhi anhâ*. thk. Ali en-Necdî Nâsîf-Abdülfettâh İsmail Şelebî. 2 Cil. Kahire: Vezâratü'l-Evkâf, 1994.
- İbn Haleveyh. *el-Muhtasâr fî şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî.
- İbn Hanbel, Ahmed. *el-Müsned*. Beyrut, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- , *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dâru't-Türâs, 1973.
- İbn Manzûr, Cemalüddîn Muhammed b. Mukarrem el-Ensârî. *Lisanü'l-'Arab*. Beyrut: Dâr-u Sadır, 1997/1417.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. thk. Muhammed Habîbullâh eş-Şînkîti-Ebü'l-Eşbâl Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980.
- , *Tahbîru't-Teysîr fî'l- kirâ'âti'l-eimmeti'l-'aşere*. thk. Ahmed Muhammed el-Gudat. Amman: Dâru'l-Furkân, 2000.
- , *Takribü'n-Neşr fî'l-kıraati'l-'aşr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

- , *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- , *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kıraati'l-'aşr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2011.
- İbnü'l-Enbârî. *Kitâbü izâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan. Dimeşk: Matbuâtü Mecmai'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1971.
- İçöz, Talip. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl'de İşârî Tefsir*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- İshakoğlu, Ömer. "Râcihî, Abduh" md., *DİA*, İstanbul, 2016, Ek-2, 414-415.
- İnalcık, Halil. "İstanbul" md., *DİA*, İstanbul, 2001, 23, 227.
- İsmail Durmuş. "Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd" md., *DİA*, İstanbul, 2005, 30, 556-557.
- Jacob M. Landau. "Küttâb" md., *DİA*, Ankara, 2003, 27, 3-4.
- Kâdî, Abdülfettâh Abdülganî. *el-Büdûru'z-zâhire*. Kahire: Darü's-Selam, 2016.
- , *el-Kırââtü fî nazari'l-müsteşrikîne ve'l-mulhûdîn*. Şam: Dâr-u İbni Kesîr, 1990.
- , *el-Vâfî fî Şerhi'ş-Şâtibiyye*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2015.
- , *Târîhü'l-kurrâi'l-'aşerati ve ruvâtihim ve tevâtüri kırââtihim ve menheci küllin fî'l-kırâat*. Mısır: b.y.y., 1998.
- Kallek, Cengiz. "Bergsträsser, Gotthelf" md., *DİA*, İstanbul, 1992, 5, 497-498.
- Kandemir, M. Yaşar. "Nevevî" md., *DİA*, İstanbul, 2007, 33, 45-49.
- Kara, Halil. "İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve Eserleri". *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, 2018.
- , *Neseftî Tefsirindeki Ahkâm Ayetlerinin Yorumu*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- , "el-Müfredât" md., *DİA*, İstanbul, 2006, 31, 504-505.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatlarının Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.

- , *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl ve Kıraatı*. İstanbul: MÜİFV. Yayınları, 1995.
- Karagöz, Mustafa (2018). “Vakf-ı Câizin Doğru Anlamak-Secâvendî'nin Eseri ve İlgili Âyetlerin Manası Çerçevesinde”. *Bilimname*. S.35 (2018): 321-362.
- Karşlı, İbrahim H. “Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli- Kerîm'deki Tercüme Metodu”. *EKEV Akademi Dergisi*. C.VI, S.13 (2002): 153-182.
- Kayacan, Murat. İbn 'Âşûr ve Tefsiri. *Umran Dergisi*. S.308 (2020): 74.
- Kayhan, Veli. “Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'an Tefsîrindeki Yeri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.X, S.2 (2006): 293-336.
- Kettânî. *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*. Fas: 1346 h, I, 56.
- Kılıç, Hulusi. “İbn Âcurrûm” md., *DİA*, İstanbul, 1999, 19, 295-296.
- Kılıç, Mehmet. *Şâz Kıraatlar Bağlamında Hasan Basrî Kıraatı ve Özellikleri*. Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Kılıç, Sadık. *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*. İzmir: Nil yayınları, 1993.
- Kocakanat, Erhan. “Dini Mûsiki Açısından Geçmişten Günümüze Ezan”. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*. C.1, S.1 (2019): 43-59.
- Koç, Mehmet Akif. “Kur'an Kıraatinde Türklere Özgü Mahalli Okuyuş Sorunu”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.51, S.2 (2010): 79-91.
- Komisyon. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Koyuncu, Recep. “Mekkî b. Ebî Tâlib'in el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'âtı's-Seb'Adlı Eserine Tevcîhü'l-Kırâ'at Bağlamında Bir Bakış”. *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*. C.6, S.12 (2019): 314-344.
- , “Vakf-İbtidânın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü”. *Marife*. C.15, S.1 (2015): 163-187.
- Köylü, Mustafa. *Yetişkinlerde Din Eğitiminin Teorik Temelleri*. Ankara: Etüt Yayınları, 2000.
- Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed b. Abdilvehhâb el-Ensârî (ö. 461/1068). *el-Mûdih fî't-tecvîd*. thk: Gânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâr-u Ammâr, 2009.

- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Mahluf, Haseneyn Muhammed. *Kelime Kelime Kur'an-ı Kerîm Lugatı ve Açıklaması*. çev. Ramazan Işık. İstanbul: Esmâ Yayınları, 1991.
- Mahluf, Mâcide. "Mahlûf, Haseneyn Muhammed" md., *DİA*, Ankara, 2003, 27, 345.
- Mansur, Abdulkadir. *Mevsûâtü 'ulûmi'l-Kur'an*. Suriye: Dâru'l- Kalemi'l Arabî, 2002.
- Maral, Cüneyt. "Taberî Tefsiri'nin Belağî Yönü (Teşbîh, Kinâye ve Mecâz)". *Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*. C.1, S.1 (2017): 9-20.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. İstanbul: Otto Yayınları, 2016.
- Melâhî, Abdullah Ali. *Tefsîru'l-Kur'âni bi'l-kırâati'l-Kur'âniyyeti'l-'aşr*. Filistin-Gazze İslâm Üniversitesi ve Akademisyenler Derneği Yayınları, 2002.
- Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, Ebû Muhammed. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâati ve i'lelihâ ve hücehâ*. thk. Dr. Muhyiddîn Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- . *Kitâbü'l-ibâne 'an meâni'l-kırâât*. çev. Fatih Çollak. İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2003.
- . *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*. thk. Ahmed Hasan Ferhât. Amman: Dâr-u Ammâr, 2011.
- Mertoğlu, M. Suat. "Vahiy Kâtibi" md., *DİA*, İstanbul, 2012, 42, 447-449.
- . "Yezîdî, Yahya b. Mübârek" md., *DİA*, İstanbul, 2013, 23, 524-525.
- . "Zürkânî, Muhammed Abdülazîm"md., *DİA*, İstanbul, 2013, 44, 579-580.
- Mesûl. *Mu'cemü mustalahâti'l-'ilmi'l-kırâati'l-Kur'âniyye*. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2007.
- Mes'ul, Abdü'l-Ali. *el-İhticâcü bihâ fi'l-fikhi ve'l-'Arabiyyeti*. Kahire: Dâr-u İbn Affân, 2008.

- Muhammed b. Ömer b. Salim Bezmül. *el-Kırâatü ve âsâruhâ fi't-tefsîri ve'l-ahkâmi*. thk. Abdussettâr Fethullah Saîd. Suudi Arabistan: Câmia'tü Ümmi'l-Kurâ, 1992.
- Muhammed Ebüssuûd Efendi b. Muhyiddîn Muhammed b. Muslihuddîn Mustafa İmadüddîn el-İmâdî. *Tefsîru Ebî Suûd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Muhammed Emin Efendi b. Abdullah b. Muhammed Salih (Abdullah Efendizade). *Umdetü'l-hullân fî idâhi Zübdeti'l-'irfân*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi.
- Muhammed Salim Muhaysın. *el-Hâdî Şerhü Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*. Beyrut: Dâru'l-Cîl., 1997.
- , *Mürşîdü'l-mü'id ilâ 'ilmi't-tecvîd*, Kahire: Dâr-u Muhaysın, 2002.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed b. Abdullah. *Fehmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1971.
- Müslim, Ebü'l Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el- Câmi'u's-sahîh*. V. Cilt. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1374/1955.
- Nebil b. Muhammed İbrahim Ali İsmail. *İlmü'l-kıraat neş'etühû etvâruhû eseruhû fî 'ulûmi's-şer'iyye*. Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülaziz, 2002.
- Nesefî Ebü'l-Berekât Hafızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. Mütercim Harun Ünal-Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2003.
- Nevevî, Ebü Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (2003). *et-Tibyân fî âdâbi. et-Tibyân fî adâbi hameleti'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2003.
- Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nisâbü'rî. *Ğarâibü'l-Kur'ân ve rağâibü'l-Furkân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Nüveyrî, İbnü'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kıraati'l-'aşr*. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2004.
- Okçu, Abdülmecit. *İbnü'l-Cezerî Kur'ân ve Kırâat*, Erzurum: Ekev Yayınları, 2001.
- , *Kıraat Açısından Taberî ve Tefsîri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.

- . “Kur’ân’ın Lafız-Mana ve Kırâat Yönünden İ’câzı/Eşsizliği”. *EKEV Akademi Dergisi*. C.III, S.2 (2001): 73-90.
- Okuyar, Murat. *Kıraatlar Açısından Elmalılı ve Çantay Meâllerinin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2012.
- Önen, Hacı. “Kıraat Farklılıklarının Meâllere Yansıması: Hasan Basri Çantay ve Kur’ân Yolu Meâlleri Örneği”. *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*. C.54 (2017): 153-163.
- Öngören, Reşat. “Molla Mehmed Emin Efendi” md., *DİA*, İstanbul, 2005, 30, 258-259.
- Öz, Selahattin. “İbnü’l-Cezerî’nin Mukaddime’sinin Mehmed Emin Tokâdî’ye Ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.14, S.27 (2015/1): 147-181.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Ebû Ali el- Fârisî” md., *DİA*, İstanbul, 1994, 10, 88-90.
- . “Katrü’n-Nedâ” md., *DİA*, Ankara, 2002, 25, 59-60.
- Özdamar, Yunus. *Hasan Basri Çantay’ın Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Meâli ile Kur’ân Yolu Tefsirinde Sosyal Meselelere Yaklaşım*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Özel, Ahmet. “Emeviyye Cami” md., *DİA*, İstanbul, 1995, 11, 109-111.
- . “Menna‘ Halil el-Kattân” md., *DİA*, İstanbul, 2016, EK-2, 30-32.
- Özel, Mustafa. “Hasan Basri Çantay’ın Tefsir, Meal ve Kur’an-ı Kerim’e Dair Yazıları. “İslâm’ı Uyandırmak”: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslâmcı Düşünce ve Dergiler. S.I (2018): 123-142.
- Özkan, İsmail Hakkı. *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Özkan, Mehmet. “Hasan Basri Çantay’ın “Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.XV, S.28 (2012): 43-66.

- Öztürk, Mustafa. “Kur'an Kırâatlerinin Tarihsel Serencamına Genel Bir Bakış”. *Ç.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*. C.3, S.1 (2003): 201-224.
- , “Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl” md., *DİA*, Ankara, 2003, 28, 292-293.
- , “Zerkeşi'nin Kaynakları-el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme-“. *Ç. Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.3, S.2 (2003): 183-184.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Parlatır, Selahaddin. “Asr-ı Saâdet'te Eğitim”. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. 4 Cıl., 2006.
- Polat, Ahmet. “Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler”. *Tefsir El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Râfîî, Mustafa Sadık. *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâğâtî'n-Nebeviyye*, Mısır: Mektebetü't-Ticâriyye, 1961.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2006.
- Rahman, Yusuf. “Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vî'linde Beyzâvî'nin Hermenotiği”. çev. İbrahim Görener. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.11 (2001): 221-228.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1981.
- Sabri el-Eşvâ. *İ'câzü'l-kırââtî'l-Kur'âniyye*. Kahire: Mektebet-ü Vehbe, 1998.
- Salim, Muhammed İbrahim Muhammed. *Ferîdetü'd-dehr*. Kahire: Dâru'l-Beyânî'l-'Arabî, 2017.
- Sarı, Mehmet Ali. “Âsım b. Behdele” md., *DİA*, İstanbul, 1997, 3, 475-476.
- , “İbnü'l-Kâsîh” md., *DİA*, İstanbul, 2000, 21, 102-103.
- , “el-İtkân” md., *DİA*, İstanbul, 2001, 23, 464.
- , “Kalânîsî Muhammed b. Hüseyin” md., *DİA*, İstanbul, 2001, 24, 224.
- Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- Savan, Mehmet. *İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) Hadis İlmindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

- Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr. *‘İlelü’l-vukûf*. thk. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-‘Îdî. Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 2006.
- Sehâvî, Ebû’l-Hasan ‘Alemüddîn Ali b. Muhammed b. ‘Abdüsselam. *Alemu’l-ihidâ fî ma’rifeti’l-vakfî ve’l-ibtidâ*. Thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Mekke: Mektebetü’t-Türâs.
- Seyit Rizkuttavîl. *fî Ulûmi’l-kıraât medhal dirâse ve’t-tahkik*. Mekke: el-Mektebe el-Faysaliyye, 1985.
- Seyyid Laşin Ebû’l-Ferah, Halid b. Muhammed el-Hafız el-‘İlmi. *Takrîbü’l-meânî fî Şerhi Hirzi’l-emânî fî’l-kırâati’s-seb’a*. Medine: Dâru’z-Zamân, 2003.
- Sicistânî, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Eş’âs es-Sicistânî. *Kitâbü’l-Mesâhif*. Mısır: Mektebetü’r-Rahmâniyye, 1961.
- . *Kitâbü’l-Mesâhif*. thk. Arthur Jeffery. Mısır: Matbaatü’r- Rahmâniyye, 1936.
- Sofuoğlu, Mehmed. *Kur’ân’ın Faziletleri*, İstanbul: Türdav Yayınları, 1978.
- Sönmezsoy, Selahattin. *Kur’ân ve Oryantalistler*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- Subhi Salih. *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. Lübnan: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1988.
- Sürelsan, İsmail Baha. “Ezgi, Mehmet Suphi” md., *DİA*, İstanbul, 1995, 12, 51-52.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *el-İtkan fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Mustafa Dîb Erbuğa. Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 1987.
- Şelebî, Abdülfettâh İsmail. *Resmü’l-Mushâfi’l-Osmânî ve evhâmü’l-müsteşrikîne fî kırâati’l-Kur’ânî’l-Kerîm devâfiüha ve def’uha*. Cidde: Dâru’s-Şurûk, 1960.
- Şeşen, Ramazan. “Eyyûbîler” md., *DİA*, İstanbul, 1995, 12, 20-31.
- Şiblî, Nûmânî. *Asr-ı Saadet*. V Cilt. trc. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Eser Neşriyat, 1974.
- Taberî, Ebû Ca’fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-Kur’an*. Kahire: Darü'l-Hadis, 2010.
- Tancî, Muhammed b. Tavit. "Belağat-i Kur'aniyye". çev. Bekir Topaloğlu. *Makalât Mezheb Araştırmaları Dergisi*. C.4, S.1 (2011): 313-334.

- Taş, Sakin. “Subhî Sâlih (1926-1986): Hayatı, Eserleri ve Öne Çıkan Görüşleri”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*. S.49 (2018): 21-47.
- Taşpınar, Kadir. “Ebüssuûd Efendi’nin İrşâdû’l-Akli’s-Selîm Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.6, S.12 (2017): 397-398.
- Tekin, Vedat. *Zerkeşî’nin “el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân”ında Anlama ve Yorum*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Temel, Nihat. “Kıraatte Vakf-İbtidâ ve Anlama”. *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi: Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, 2012.
- , *Kıraat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Temîmî, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ İbn. Mücâhid. *Kitâbü’s-seb’a fî l-kırâ’ât*. nşr. Şevki Dayf. Kâhire: Dâru’l-Meârif, 1980.
- Tetik, İbrahim. *Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Tetik, Necati. “Kıraat Eğitiminin Dünü, Bugünü, Yarını ve Kıraat Eğitiminde Meslekler”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları IV*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- , *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Tâ’lîmi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Tirmîzî, Ebû İsâ b. Serve. *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- , *el-Câmi’u’s-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Kıraat ve Sema Kaydı” md., *DİA*, Ankara, 2002, 25, 436-437.
- Tuğral, Rahim. “Ebû Bekr b. Mücâhid. *Diyanet Dergisi*. C.XXIII (1987): 1.
- , “Farklı Kıraatlerin Tefsirdeki Yeri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.VII (1992): 269-281.
- Turan, Abdülbaki. “Arza” md., *DİA*, İstanbul, 1991, 3, 446-447.
- Türker, Ömer-Demir, Osman. *Fahreddin er-Râzî*. İstanbul: İSAM Yay., 2013.

- Uğur, Mücteba. “A‘meş” md., *DİA*, İstanbul, 1991, 3, 54.
- Ulu, Arif. “Tebeu’t-Tâbiîn” md., *DİA*, İstanbul, 2011, 40, 217-218.
- Ünal, Mehmet. “Hak Dini Kur’an Dili’nde Kırâatlerin Ele Alınış Tarzı”. *Bir Kur’an Mütefekkiri Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, 2017.
- . “Kur’an’ın Fonetik Naklinin Tarihi”. *Tefsir El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay., 2015.
- . “Kur’an’ın Metinleşme Tarihi”. *Tefsir El Kitabı*. Ankara: Grafiker yay., 2015.
- Üşmûnî, Ahmed b. Muhammed. *Menârü’l-hüdâ fî beyâni’l-vakf ve’l-ibtidâ*, Kahire, 1973.
- Vural, Faruk. *Tahir İbn Âşûr ve et-Tâhir ve’t-Tenvir İsimli Tefsiri*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Molla Gürânî” md., *DİA*, İstanbul, 2005, 30, 248-250.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Beyzâvî” md., *DİA*, İstanbul, 1992, 6, 100-103.
- Yerinde, Adem. “Ebussuûd Efendi’nin İrşâdü’l-‘Akli’s-Selim ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm Adlı Tefsirinin Müellif Nüshası ve En Eski Yazmaları”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.2 (2015): 189-236.
- . “Ebüssuûd Efendi’nin İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm’i”. *Talid Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C.9, S.18 (2011): 337-363.
- Yıldız, Selim. “*Molla Gürânî ve el-Kevserü’l-Cârî adlı Buhârî Şerhi*”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Yılmaz, Abdullah. *Hasan Basri Çantay ve Meâl-i Kerîm’indeki Tefsir Kısımlarının Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Yiğit, İsmail. “Memlükler” md., *DİA*, Ankara, 2004, 29, 90-97.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma’rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ‘ale’t-tabakâti ve’l-a’sar*. 4 Cilt. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 1995.

----- . *Tabakâtü'l-kurrâ*, thk. Ahmed Han, Riyad: Kral Faysal İslam Araştırmaları Merkezi, 1997.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mera'seli. Cemal Hamdi ez-Zehebî-İbrahim Abdullah el-Kürdî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1994.

----- . *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cil. nşr. Muhammed Ebü'l- Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Kur'ân İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân)*. Çev. Doç. Dr. Halil Aldemir-Yrd. Doç. Dr. Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.

----- . *Menâhilü'l-'irfan fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1988.

----- . *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1995.

----- . *Menâhilü'l-'irfan*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2017.

EKLER

EK-1: TALİP AKBAL HOCA İLE MÜLAKAT

1. Abdurrahman Gürses Hoca tarafından verilen kıraat eğitimiyle günümüzde verilen kıraat eğitiminin övgü ve yergi bağlamında farkları nelerdir?

Her ilim dalı belli prensipler çerçevesinde eğitimini sürdürür. Kıraat ilmi eğitiminin de kendine özgü bir kısım ilkeleri vardır. Konuyla ilgili öncelikle kıraat ilminin ehemmiyetinin kavranması gerekir. Zira kıraat ilmi farz-ı kifâyedir. İlimlerin en âlâsı ve en büyüğüdür. İslâm'ın kiblesi ve tefsir ilminin katıgıdır. Kıraat ilmi hakkında sayısız telifler yapılmıştır. Bu ilim eslaf âlimlerinin ehemmiyet verdikleri bir fen, bir teknik olup ilimlerin en sevimlisi ve mümin nefislere karşı en lezzetli olanıdır. Konuyla alakalı kıraat kitaplarında şöyle buyrulur: **يَعْرِفُهُ مَنْ ذَقَّهُ** “Onu ancak tadan bilir. Devamında ise şöyle buyrulur: **لَكِنْ أَفْضَلُ زَمَنًا فِي أَمْتَلِ دِيَارِنَا لَمْ يَمْدُ أَيَّدِيهِمْ إِلَيَّ كُتُبِهِ وَلَمْ يَدَارِسْهُ فَاسْقَطُهُ** عَنْ سِلْكِ الْمَذْكِرَاتِ وَنَسُوهُ فَاسْتَنْكَفُوا مِنْهُ أَمْسَتْ سَعْيُوهُ” Ancak bizim ülkemiz ve bize mümâsil olan ülkelerdeki zamanımızın efâdılları yani idarecileri bu ilmin kitaplarına ellerini uzatmadılar. Yani ehemmiyet vermediler. Bunun tedrisatına önem vermediler. Onu müzakere zemininden düşürdüler. Dolayısıyla ilmi ortamdan uzaklaşınca, bu ilim unutulur hale geldi. Bilemiyorum ondan istinkâf mı ettiler, vaz mı geçtiler, yoksa zor mu geldi. Burada söylenmek istenen şudur: “Kıraat ilminin güçlülüğü, gelişmesi, neşr-ü nemâ bulması idarecilerimizin desteğine bağlıdır.”

Abdurrahman hocam, titiz ve vâkarlı bir zattı. Kıraat ilmine çok ehemmiyet verirdi. O şöyle derdi. “Biz, birileri gelir okur diye, otuz-kırk sene bekledik. Gelmediler. Geldiler, biraz devam edip bırakıp gittiler. Çünkü mâişet derdi, çoluk-çocuk ve geçim sıkıntısından devam edemiyorlardı.” Abdurrahman hocamız eski Diyanet İşleri başkanlarından Tayyar Altıkulaç beyi kastederek derdi ki: “Tayyar Beyden Allah razı olsun. O resmi görevlilerden alma yolunu açtı da bu işin hitamına ulaşabildik.” Uzun yıllar bu işi bitirecek tarzda okutamamanın verdiği sıkıntıdan olacak ki hocamız derste çok titiz davranır, kelime kelime yazdırır ve kontrol edip ondan sonra okuturdu. “Aman yazın! Eğer yazılmamış olsaydı kırk sene sonra bunu nasıl okutabilirdik.” derdi. Zaman zaman talebeyi onore ederdi. Şöyle ki defterlerimize bakıp, “çocuklar yazın dedim ancak hocanızı kıskandıracak kadar da değil” diyerek latife yapardı. Günümüzde bu işe bu kadar ehemmiyet verildiğini, titiz davranıldığını ben şahsen

düşünmüyorum. O zamanlar ders programı yoktu. Hoca-talebe ilişkisi şeklinde ders devam ediyordu. Sonraki yıllarda program çalışmaları yapıldı. Artık bir program muvâcehesinde dersler devam etmektedir.

2. Kıraat eğitimi veren hoca ile kıraat eğitimi alan öğrencide bulunması gereken vasıflar nelerdir?

Kaynaklarda kıraat okutacak hocanın ve okuyacak olan talebelerin birtakım vasıflarının olmasından söz edilir. Bunlarda kısaca birkaçına değinmek istiyorum:

- Talebenin hafızlığının iyi olması elzemdir.
- Sarf-nahiv bilgisinin olması lazımdır.
- Dini vazifelerini yapacak kadar ve gerektiğinde talebelerini aydınlatacak fıkıh bilgisine sahip olması gerekir.
- Kıraatlere itiraz edeceklerin, şüphe ve itirazlarına cevap verecek kadar usul bilgisi olması lazımdır.
- Herhangi bir nakle dayanmadığı halde kendi görüşüne göre güzel bulduğu bir veçhi okutmamalıdır.
- Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî, Ebû Bekr İbn Mücâhid'in şöyle dediğini nakleder: “Her kıraat okutana aldanmayın. İnsanlar tabaka tabakadır. Onlardan bir iki âyet veya sûre okumuş olanlar vardır ki onlar başka bilgiye sahip değillerdir. Onlardan kıraat alınmaz ve onlardan kıraat okunmaz. Yine insanlardan öyle kimseler vardır ki Arapça biliyorlar. Ancak kıraat konusunda bir rivâyete, hocaya tabi olmuyorlar. Onlardan da kıraat alınmaz. Çünkü kıraat ilmi, sonrakilerin öncekilerden aldığı bir “sünne-ti müttebea”dır.

2. Değişen teknolojiyle birlikte eğitim metotları da değişmektedir. Neslin ve teknolojinin değişmesinin kıraat eğitimi üzerindeki etkileri nelerdir?

Hicrî V. asra kadar infirâd usulü ile okunuyordu. İnsanların, ömürlerinden 10-15 yıl gibi bir zaman ayırmaları gerekiyordu. Bu nedenle kıraat ilmine rağbet azalmıştı. O günün âlimleri buna çözüm bulabilmek için çalışmış ve indirâc metodunu bulmuşlardır. Günümüzde ise böyle bir çalışmadan söz etmek mümkün görünmüyor. Ancak şimdilerde bazıları fotokopi yoluyla kıraat okutuyor. Bazıları talebenin içerisinden birini okutuyor, diğerleri ise o okuyanı dinleyerek hocası tarafından okumuş kabul

ediliyor. Böyle bir uygulamanın kabul edilebilir tarafı yoktur. Bunun arz ve sem'a usûlü denilen usûl ile ilişkilendirilmesi asla mümkün değildir.

4. Fatih Haseki Sultan Külliyesi'nde (maddi-manevî ortam, eğitim şartlar) almış olduğunuz kıraat eğitimiyle Pendik Haseki Eğitim Merkezi (günümüz şartları) kıyaslanacak olursa mekân değişikliğinin kursiyerler üzerinde etkisi olmuş mudur? Bu soru şöyle de sorulabilir: Eğitim imkânlarının daha geniş olduğu günümüzde mi yoksa kısıtlı olduğu ilk dönemler de mi eğitim daha kaliteliydi?

Fatih Haseki Sultan Külliyesi'ndeki şartlar bugünkü gibi değildi. Bunlardan birkaçını sıralayacak olursak:

Hocalar olsun, kursiyerler olsun lojman olmadığı için kirada oturuyorlardı. Farklı farklı semtlerden gelip gidiyorlardı. O günün şartlarında sabah akşam trafiği sorunu yaşıyorlardı. Hocalar, lojman olmadığından, ekonomik olarak etkileniliyordu. Kış ayları geldiği zaman sınıflarda ısınma sorunu yaşıyorlardı. Ama bütün bunlara rağmen çok daha iyi çalışılıyorlardı. *Sahîh-i Müslim*'in mevâkitü's-salât'ın evvelinde Yahya b. Ebî Kesîr'den rivayet edildiğine göre şöyle diyor: “لَا يُسْتَنْطَاجُ الْعِلْمُ بِرَاحَةِ الْجَسْمِ”/vücut konforuyla ilim elde edilemez.” İmâm Şafiî (r.a) de “ilme ancak sıkıntılara sabretmekle ulaşılır” demiştir. Ben, az önce saydığımız sıkıntılar ortadan kalkmış olmasına rağmen, şimdilerde biraz daha hazırcılığa yönelme olduğunu düşünüyorum.

4. Eğitim alınan hocanın manevî yönünün eğitimdeki başarıya katkısı var mıdır?

Elbette ki bunun etkisi vardır. Ancak tek başına yalnızca manevi boyutunun olması yeterli değildir. Öncelikle eğitimin gerekleri nelerse onları yerine getirip beraberinde manevi yönü olursa çok güzel başarı elde dileyebilir. Şunu söylemek isterim. Kur'ân'la meşgul olan kimseler ister hoca ister talebe olsun önemli bir işle iştigal etmektedirler. Zira bunların yapacakları çalışma Allah kalamı üzerinde olacaktır. Onun için:

- Kur'an öğrenen ve öğretenlerin onu ihlasla ve samimiyetle yalnızca Allah rızası için yapmaları gerekir.

- Hocanın talebelerine bilgi ve birikimini aktarmasının yanı sıra manevi rehberlik yapma hususunda da örneklik teşkil edeceği unutulmamalıdır. Hocanın manevi yönünün oluşu, talebede şunları oluşturabilir:

1. حَرِيصًا عَلَى هِدَايَتِهِ : Hoca talebelerinin hidayetine, yönlendirmesine düşkün olur. Bu durum, hocaya onları daha güzel yetiştirme niteliği kazandırır.

2. وَيُخَاطَبُ كُلُّ وَاحِدٍ عَلَي قَدْرِ دَرَجَةٍ : Talebelerinden her birine kendilerine uygun olan sözle hitap eder. Bu da onların işe koyulmalarına destek olur.
3. وَالْحَاضِرِينَ عَنْ سُوءِ الْأَدَبِ فِي الْمَبَاحِثِ : Hocanın manevi yönünün oluşu talebeleri edep dışı konuşmalardan korumuş olur. Onlar buna asla cüret edemezler.
4. وَيَصْنُونُ مَجْلِسَهُ مِنَ الْأَعَةِ : Ders ortamını karışıklıktan, kargaşadan korumuş olur.
5. يَتَّبِعِي لِلْعَالِمِ أَنْ يُورَثَ أَصْحَابَهُ لَا أَدْرِي : Ders okutan hocanın talebelerini “ben bilmiyorum” sözüne mirasçı kılması lazım. Yani insanlara, âlimlere bir şey sorulduğu zaman onlar bunu biliyorlarsa elbette cevaplayacaklardır. Bu durumda hocalar, bilmediği şeyi bilmediği halde cevaplamaya çalışmamalıdır. Bilmiyorum diyebilmeyi öğrenmelidir. لَا أَدْرِي لَا يَضَعُ مَنْزِلَتَهُ Şüphesiz bir hocanın “bilmiyorum” demesi onun kimliğine, mevkiine bir zarar vermez. Aksine عَلَي عَظِيمِ مَحَلِّهِ onun mevkisinin büyüklüğünün, takvasının delili olur. وَتَقْوَاهُ وَكَمَالِ مَعْرِفَتِهِ bilmediğini ben bilmiyorum demesi onun takva sahibi oluşunun, kemâli ma’rifet sahibi oluşunun da bir delili olur. Zira Allah için tevâzu gösterene Allah hikmeti ve ilmi miras kılar. Onun tevazuundan dolayı Allah onu ilme vâris yapar. Hoca talebenin feyiz kaynağıdır. Hoca talebesini sevdiği, bağlandığı ölçüde talebe kendisinden istifade eder. Hatta kitaplarda şöyle bahsedilir: Talebe, hocasına “Allah’ım hocamın ayıbını, kusurunu ört. Bana gösterme. İlminin bereketini, feyzini benden giderme” şeklinde dua eder. Çünkü hocasının ayıp yönleri varsa ve talebe de buna müttalî olmuşsa, onun hocasına itimadı sarsılır. Artık talebe, onun derslerinden istifade edemez hale gelir. Bunun için hocanın manevî yönü dersin ciddiyetine, sahiplenilmesine önemli katkı sağlar. Örneğin; Abdurrahman Gürses hocamızın dirayeti, vakarı ve malayani ifadelerde bulunmaması, biz talebelerinin üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. O, zaman zaman ders esnasında kısa ifadelerle bazı şeyler söylerdi. Biz bunlardan çok etkilenirdik. Bir derste çok şiddetli bir yağmur yağıyordu. Hocamız şöyle cama doğru bir baktı, şöyle dedi: “Üç şey:”

- Haktan korkmam.

- Rahmetten kaçırım

- Fitneyi severim, dedi. Böyle deyince biz şaşkınlık içerisinde bulunduk. Hocamız, “Şaşırmayın çocuklar! ‘Haktan korkmam’ derken yani hakkım olan şeyi almaktan korkmam, demektir. ‘Rahmetten kaçırım’ derken yağmur yağarken ıslanmamak için kaçırım, demektir. ‘Fitneyi severim’ derken ‘mallarınız ve evlatlarınız sizin için bir

fitnedir' âyetini kastederim. Var mı içinizde sevmeyen" dedi. Bu, ifade etmeye çalıştığı hususların tamamının eğitime katkısı olduğunu düşünüyorum.

6. Ülkemizde kıraat eğitimi denilince neden ilk etapta akla Abdurrahman Gürses veya Mehmed Rüştü Aşıkkutlu Hoca geliyor?

Ülkemizdeki daha önceki hocalarımızla bizim yaşadığımız dönemdeki neslin arasında bir kopukluk oluşturulmuş. Bu dönemde de bütün ilgisizliklere rağmen Abdurrahman Gürses veya Mehmed Rüştü Aşıkkutlu gibi hocalarımız bu ilimle iştigallerini sürdürmüşlerdir. Kıraat ilminin önceki kuşaktan bizlere intikali diğer bir ifade ile ülkemizden silinip yok olmaması bunlar vasıtasıyla sağlanmıştır. Biz Haseki'de kursiyer iken Aşıkkutlu hocamız, merhum oldu. Ondan sonra cuma günleri Abdurrahman hocamız, dersin sonunda kısa bir dua eder ve şöyle derdi: "Ya Rabbi, şu dönemi ikmal edinceye kadar bana mühlet ver." Adeta hocamızda bir panikleme başlamıştı. Zira kendisinin de vefatı tahakkuk edecek olursa bu tedrisatın yarı kalacağını düşünüyordu ve dua da bulunuyordu. Çünkü o dönemde bu iki zatın varlığı, ilm-i kıraatın ülkemizden yok olmasının önüne geçmiştir. Aksi halde bu ilmin inkıtâa uğramış olması kaçınılmazdı. Bakınız İtilâf mesleği ve Mutkîn mesleğinin üstatları vefat etmiş, dolayısıyla kendilerinden sonra okutacak kimseler kalmadığından bu iki meslek ülkemizde okutulamamıştır. Bugün ülkemizde Sofî mesleği ve Ataullâh meslekleri okutulabiliyorsa Abdurrahman Gürses ve Mehmed Rüştü Aşıkkutlu hocalarımızın vesilesiyledir. Allah mekânlarını cennet eylesin. Derecelerini âlî eylesin. Onun için bu zatlar markadırlar. Hem ilmen hem de dünyaya meyletmemelerinden bunların yerleri doldurulamaz.

7. Kıraat hocası diğer ilimler de de söz sahibi olmalı mıdır?

Bir insanın bütün ilimleri kendisinde toplaması mümkün değildir. Ancak tarihe baktığımız zaman kıraat ilmiyle uğraşan zatların aynı zamanda ya bir tefsirci ya bir hadisçi veya bir nahivci olduğunu görüyoruz. Mesela Beğavî'nin aynı zamanda bir tefsirci olduğunu, İbn Hâcib'in bir nahivci olduğunu örnek verebiliriz.

8. Sizden sonra bu ilimle iştigal edecek olanlara, hocalara ve kursiyerlere nasihatleriniz nelerdir?

Kıraat ilminin gereklerinden asla taviz vermemek, okuma şartları kendisinde olmayan kimselere kıraat okutmamak, keyfiliğe peşkeş çekmemek, gerçekten okuyabilecek

nitelikte olanlara okutmak ve ciddiyeti elden bırakmamak lazımdır. Ya da espri olsun benim bir sözüm vardır. Zaman zaman derslerde söylerim. Azıcık okuyup bu bana yeter deyip kendinizi allâme sanıp onunla yetinmek ya da “delirinceye kadar” okumak lazım diyorum.

9. Haseki Eğitim Merkezi’nde verilen kıraat eğitimi ile gayri resmî yerlerde veya cami müştemilatlarında verilen kıraat eğitimi arasında fark var mıdır? Varsa bu farklar nelerdir?

a. Eğitim merkezlerinde kursiyerin eğitim sürecinde görevden muafiyeti vardır. Bu durum ders çalışma ve talebenin kendisini derse uyarlaması konusunda önemli bir farktır.

b. Eğitim merkezlerinde resmî sorumluluk vardır. Fert kendi inisiyatifine bırakılmamaktadır.

c. Eğitim merkezinde resmî bir disiplin içerisinde geliş-gidişler ve devam söz konusudur.

d. Başkanlıkça tanzim edilmiş ders programındaki derslere uyum mecburiyeti söz konusudur.

e. Eğitim merkezlerinde gerek ihtisas bölümü hocalarından ve gerekse kıraat hocalarından istifade edilmesi söz konusudur.

10. Şu an ki eğitim programının eksikleri nelerdir?

Eğitim programlarının bazı eksiklikleri ve bazı fazlalıkları söz konusudur. Bence her zaman programlar üzerinde çalışma yapılması gerekir. Yeni yaptığınız bir programı da yaptıktan sonra bir diğer yenisinin hazırlığına da belki gayret etmek gerekir diye düşünüyorum.

11. Kıraat kursunda kıraat derslerindeki metot sizce nasıl olmalıdır?

Günümüz insanı her konuda kolaycılığa yöneldiği gibi kıraat eğitiminde de kolaycılığa yönelmektedir. Ancak biz talebeyi yüceltip kitaplar seviyesine çıkarmak yerine, kitapları yeni başlayan bir talebenin seviyesine indirmeyi düşünmemeliyiz. Bana göre bu, bu haliyle bir ilim olmaz. Ben yaptım oldu seviyesinde bırakmak olur. Ecdâdın kıraat eğitiminde oluşturmuş olduğu usulün iyi bir usuldür. Çünkü bu işin duayenleri olan o büyük kıraat âlimleri, bu işi bizlerden çok daha iyi dert edinmişler ve usuller

geliştirmişler diye düşünüyorum. Bu metotlar biraz da bu işin doğasına uygundur. Herkesin de kıraat okuması şart değildir. Bu ilmi buna zaman ayırabilen, bu ilmin hassasiyetlerini kabullenen ve bu ilmin omurgasını bozmadan okumak isteyenler okumalıdır. Aksi halde günümüzde olduğu üzere kıraat ilminde kes-yapıştır gibi kısa yolculuk olur.

12. Ülkemizde ve hizmet içi eğitim kurslarında kıraat eğitimi gerekli midir?

Kıraat ilmi elbette gereklidir. Ama hizmet içi eğitim kurslarında gerekli olduğunu düşünmüyorum. Ancak ilm-i kıraatın ne olduğunu tanımak açısından bu konuda kısa bir malumat verilmelidir.

13. Kıraat bölümüne ilgi nasıl artırılabilir?

Kıraat bölümüne ilgi yoktur diyemem. Ancak öğrencinin üç yıl gibi uzun bir zaman harcıyıp ondan sonra statüsünde hiçbir değişikliğin olmamasını, bu kadar yılını bu işe vermiş biri olarak, ben anlayamıyorum. Bunun birilerine anlatılabilir olması gerekiyor.

EK-2: MAHMUT ERCAN HOCA İLE MÜLAKAT

1. Ülkemizde kıraat eğitimini kimler, niçin okumalıdır?

Kıraat ilmi, neyin Kur'ân olup olmadığının ayırt edilmesi bakımından ve kıraatlerin diğer İslâmî ilimlere katkısıyla birlikte tefsire getirdiği zengin mana açılımlarının bilinmesi açısından, okunması gerekli bir ilimdir. Bu sebeple kıraat ilmini sağlam bir hafızlığın yanı sıra kıraatin temel kaynaklarını okuyup anlayacak kadar Arapça bilgisi ile kulağı tırmalamayacak bir okuyuşa ve mûsikî kulağına sahip, bir de ne yaptığıının şuurunda olan genç kardeşlerimizin; kıraatlerin sened zinciri silsilesi Hz. Peygamber'e (s.a.v) ve oradan Cebrail'e (a.s), nihayetinde Cenâb-ı Hakk'a dayanan bu köklü ilmi okumaları, bu ilmin sonraki nesillere de öğretilip kıyamete kadar devam ettirilmesi bakımından önem arz etmektedir.

2. Kıraat eğitimi almadan önce altyapı olarak hangi ilimlere sahip olunmalıdır?

Kıraat eğitimi almak isteyen kardeşlerimiz, asgarî şu ilimlere vâkıf olurlarsa kıraat ilminden iyi bir şekilde istifade etmiş olurlar.

- a- Arapçası asgarî, orta seviye ve üstü olmalı.
- b- Bir tane Kur'ân mealini bitirmeli.
- c- Kur'ân ilimleriyle haşır-neşir olacağı için Türkçe tefsir usullerinden bir tanesini bitirmiş olmalı.
- d- Kıraat okumadan önce hafızlığını sağlamlaştırmalı.
- e- Biraz mûsikî kulağı olmalı. En azından ana makamlardan 6-7 tanesini bilip 5 makamda ezan okuyabilmeli.
- f- Hâfız olan kurrâ adayı, 3 okuma usulüne (tahkik, tedvîr ve hadr) göre de Kur'ân'ı baştan sona bitirmiş ve bir hoca efendiye dinletmiş olarak hazır gelmeli.
- g- Tashîh-i hurûf kurslarından birinden mezun ve ta'lîm-tecvid dersi almış olarak gelmeli.
- h- Kur'ân ve kıraat tarihiyle ilgili bir kaynağı okumuş olmalı.

3. Kıraat eğitim süresi hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Otuz altı aylık süre yeterlidir. Fakat programa ihtisas derslerinden bazılarının da (fıkıh, hadis vs.) eklenmesine imkân tanınarak program daha donanımlı hâle getirilmelidir.

4. Kıraat kursundan mezun olan kursiyerlere kurum tarafından hangi statü verilmelidir?

Eğitim programına ihtisas derslerinin de eklenmesi suretiyle kursiyerlere vâizlik sınavına giriş hakkı tanınmalıdır. Ayrıca her il müftülüğü bünyesinde bir kıraat uzmanı ve odası olmalı, bu kadrolara kıraat bölümü mezunu olan kurrâ hafızlar atanmalıdır. Kurrâ hocamızın bulunduğu şehirdeki imam-hatipler, müezzin-kayyımlar ve Kur'ân kursu hocaları buralarda eğitimden geçmelidir.

5. Kıraat eğitimi, eğitim merkezleri kontrolünde (bünyesinde) mi okutulmalı mıdır? Kıraat eğitimi eğitim merkezlerinin bünyesinde verilmelidir. Fakat bu işte yetkinliği olan ve öğretimde de mâhir hoca efendilere de hangi tarîke göre okutuyorsa ona göre eğitim merkezinde sınıf açılabilir. Ancak dışarıda okutma hususunda ısrarcı olmaları durumunda sadece 'aşere kısmına izin verilmelidir. Çünkü dışarıda müstakil olarak tek hoca tarafından okutulan ortamlarda profesyonel anlamda kıraatin bütün ilimleriyle donanımlı kurrâların yetişmesi mümkün gözükmemektedir. Zira bu ilimlerin tamamı, eğitim merkezlerinde birçok hoca efendi tarafından verilmektedir. Dolayısıyla eğitim merkezi dışında okutulan kıraatler 'aşere kısmıyla sınırlandırılmalıdır. 'Aşereyi bitirenlerden daha ilerisini okumak isteyenler, eğitim merkezine sınavla alınmalı, işin ihtisasını yapacak olanlara takrîb kısmı eğitim merkezinde okutulmalıdır. Yani eğitim merkezinde hem 'aşere hem de takrîb okutulmalı, ayrıca dışarıdan 'aşere bitirenlerden kâbiliyetli olanlar eğitim merkezine takrîb okumak için sınavla alınmalıdır.

6. Kıraat eğitimi vermek için sadece okumak yeterli midir?

Kıraat eğitimi vermek için sadece okumak yeterli değildir. Aynı zamanda temel İslâm bilimleri hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Şöyle ki okuma anında kıraat farklılıklarının yer aldığı âyetlere gelindiği zaman kıraatin kattığı anlam zenginliğini talebeye aktarabilecek kadar tefsir ve meâl bilgisinin olması gerekir. Bunun yanında kıraat okutacak kimselerde hadis ve fıkıh bilgisi de olması gerekir.

7. Kıraat eğitim programı yeterli midir, yeterli değilse yeterli olması için yapılacak olan katkılar nelerdir?

Kıraat eğitim programında derslerin saatlerinin güncellenmesi gerekir.

- a- Kıraatin temel kaynaklarından Şâtıbînin "Hırzül-Emânî"si ve İbnü'l-Cezerî'nin "Dürretü'l-Mudiyye"si 'aşere kısmında okutulmalı.

- b- Kur'ân meâli dersinin saat sayısı 4 veya 6 saate çıkarılarak *Celâleyn* gibi bir tefsirden meâl-tefsîr yapılmalı.

- c- Ebû Zûr'â Muhammed b. Zencele'nin "Hüccetü'l-Kırâât" isimli eseri haftada 4 saate çıkarılmalı.
- d- İki saatlik bir fıkıh dersi konmalı (Örneğin *el-İhtiyâr* kitabından 10 dönemde 4 cilt bitirilebilir).
- e- İki saatlik bir hadis dersi konmalı (10 dönemde Ebû Dâvûd bitirilebilir).
- f- Birkaç dönemlik fıkıh ve hadis usûlü ile birer dönemlik kelâm ve İslâm düşüncesi dersi de zenginlik ve donanım katar.

8. Kıraat eğitimi akademik eğitime entegre edilebilir mi?

Kıraat eğitimi akademik eğitime entegre edilebilir. Bizim eğitim merkezlerinde uygulamış olduğumuz program akademisyenlerle birlikte incelenerek ilave dersler eklenmesi suretiyle yeni bir müfredat programı oluşturulabilir. Oluşturulan bu programa göre eğitim merkezi hocalarının girmesi gereken derslere bizler, akademisyenlerin derslerine de akademisyenlerin girmesi suretiyle derslerin kredileri tamamlanabilir. Eğitim merkezinden mezun olmak için tez şartı getirilerek, tezini tamamlayanlar eğitim merkezini başarıyla tamamlama belgesiyle birlikte yüksek lisans mezunu diploması almaya hak kazanır. Mezun olan kursiyerlere ise ister DİB bünyesinde ister üniversitelerde görev yapabilecek bir düzenleme yapılmalıdır.

9. Kıraat eğitimini tamamladıktan sonra sekte-i inkıtaya uğratmamak için ne gibi çalışmalar yapılmalıdır?

Kıraat ilminin kaynaklarına daha çok ulaşılabilmesi, kıraat ilmi üzerine daha çok akademik okumalar yapılması ve kıraat ilmini okutmak, bu ilmin unutulmasının önüne geçecektir.

10. Sizin okuduğunuz dönem ile şu anda eğitimini vermiş olduğunuz müfredat arasında ne gibi farklar bulunmaktadır?

Bizim okuduğumuz dönemde kıraat derslerinin yanı sıra Arapça ve musiki dersleri de vardı. Ancak ders sayıları azdı. Ayrıca derslerde kullandığımız kaynaklar sınırlıydı. Ancak günümüzde programa ilave edilen resmü'l-Mushâf, Kur'ân Meâli, kıraat-anlam ilişkisi, tevcîhü'l-kırâât, Kur'ân ve kırâât tarihi, kıraat metinleri, vakf ve ibtidâ gibi dersler, kursiyerlerin daha donanımlı bir şekilde mezun olmalarına olanak sağlıyor.

EK-3: 2014 YILI ÖNCESİ MEZUN OLAN KURSIYERLER ÜZERİNDE YAPILAN ARAŞTIRMA

1. Halihazırdaki Yaşınız?
2. Eğitim Merkezine Başlama Yaşınız?
3. Doğum Yeriniz?
4. Medenî Durumunuz?
5. Eğitim Durumunuz?
6. DİB’de Çalışma Süreniz?
7. Eğitim Merkezine Başlamadan Önceki Göreviniz?
8. İhtisas Sonrası Göreviniz?
9. Kıraat Eğitimi Ülkemizde Gerekli midir?
10. Kıraat Eğitimi Almak İçin Hâfız Olmak Gerekli midir?
11. Kıraat Eğitimine Başlamadan Önce İslâmî İlimlerin Tahsili Gerekli midir?
12. Haseki Eğitim Merkezi’nde Alınan Kıraat Eğitimiyle Cami Müştemilatlarında veya Özelden Alınan Kıraat Eğitiminin Değerlendirilmesi
13. Kıraat Eğitim Süresi Yeterli midir?
14. Kıraat Eğitimi Almak İstemenizdeki Amacınız Nedir?
15. Kıraat Eğitim Kursları Gerekli midir?
16. Kıraat Eğitimine Kursiyer Kabulü İçin Sınav Yapılmalı mıdır?
17. Kıraat Eğitiminin Sosyal Hayatındaki Etkileri Nelerdir?
18. Kıraat Eğitiminde En Çok Zorlandığınız Ders Hangisidir?
19. Kıraat Eğitiminde Dönem Sonu Sınavları Gerekli midir?
20. Kıraat Eğitim Müfredatı Yeterli midir?
21. Mezun Olduktan Sonra Kıraat Eğitimi Verdiniz mi?
22. Kıraat derslerinde Okuma Metodu Nasıl Olmalıdır?
23. DİB Tarafından Kıraat Bölümü Mezunlarına Hangi Statü Verilmelidir?

24. Eğitim Merkezi ile İş Birliği Çerçevesinde Kıraat Bölümü Mezunlarına YÖK Tarafından Hangi Statü Verilmelidir?

EK-4: B. 2014 YILI SONRASI MEZUN OLAN KURSİYERLER VE EĞİTİME DEVAM EDEN KURSİYERLER ÜZERİNDE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

1. Şu Anki Yaşınız?
2. Eğitim Merkezine Başlama Yaşınız?
3. Doğum Yeriniz?
4. Medenî Durumunuz?
5. Eğitim Durumunuz?
6. DİB’de Çalışma Süreniz?
7. Eğitim Merkezine Başlamadan Önceki Göreviniz?
8. Şu Anda Hangi Görevde Bulunmak İstersiniz?
9. Kıraat Eğitimi Gerekli midir?
10. Kıraat Eğitimi Almak İçin Hâfız Olmak Şart mıdır?
11. Kıraat Eğitimi Almak İstemenizdeki Amacınız Nedir?
12. Kıraat Eğitimine Başlamadan Önce Arapça Kitaplarını Okuyup Anlayabiliyor muydunuz?
13. Kıraat Eğitim Programından Memnun musunuz?
14. Kıraat Eğitim Müfredatı Yeterli midir?
15. Kıraat Eğitim Programında Yer Alan Kur’ân-ı Kerim Meâl Dersi
16. Arapça
17. Kıraat-Anlam İlişkisi
18. Mûsikî
19. Kur’ân-ı Kerîm Tarihi
20. Kıraat Eğitiminde En Çok Hangi Derste Zorlandınız?
21. Dönem Sonu Sınavlarda Başarısız Olanların Göreve Geri Dönmesinin Başarı Üzerinde Etkisi Nelerdir?
22. Mezun Olduktan Sonra Kurum Tarafından Hangi Statü Verilmelidir?
23. Eğitim Merkezi-Fakülte İş Birliği